

ગૃહવૈદ્ય.

(વૈદ્યશાસ્ત્રી પં. મુરારિની પ્રસ્તાવના સાથે)

એક અનુભવી વૈદ્યના અનુભવો.

સર્વ લક્ષ સ્વાધીન.

પ્રકાશક,

આર. જી. મોદી. એમ. એ-સુરત.

આવૃત્તિ બીજી.

મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

મુસ્ત-ચૈટાના પૂત્ર ઉપર ટાંડી પાસે આવેલા
“શંકર” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં નારાયણરાવ
લક્ષ્મણરાવ નીકળે જાયું.

પ્રસ્તાવના.

ગુજરાતી ભાષામાં વૈદ્યકના ઉપયોગી પુસ્તકો
મળ્યા ગાંધ્યાજ પ્રસિદ્ધ થયાં છે, તેમાં પણ
સામાન્ય જનસમુદાયને સરુણતારી ઉપયોગમાં
આવે તેવાં પુસ્તકો તો અપવાદ રૂપેજ છે. .
બગાળી, હિંદી અને મગદી સાહિત્ય ભરફ નજર
નાખતાં જણાય છે કે ઉપલક નજરે કુલ્લક
જણાતાં પણ અતિશય ઉપયોગી દેશી ઝોસડીઓ,
જડી બૂટીઓને લગતાં નાનાં મોટાં પુસ્તકોથી
પણ વંચિત નથી. સાહિત્ય ક્યેવરમાં એટલું
એ ક્ષત નથી. આપણે ત્યાં પરિશ્રમ વેદી મોટા
પરમાં પુસ્તકો તૈયાર કર્યાં પણ સામાન્ય બુદ્ધિના
લોકોને કે જેને માટે જ ખાસ લખાયલાં છે
તેવા સમુદાયને ચોક્કસ ખામીઓને લીધે વ્યવ-
હારમાં ઉપયોગી થએલાં જણાયાં નથી. ઔષધીની
બનાવટ, તેની માત્રા અને તેને માટે રાખવાની
સાવચેતી આ ત્રણ બાબતોનો જ્યાં લગી ખુલાસો

કરવામાં ન આવ્યો હોય ત્યાં સુધી શાસ્ત્રીય અભ્યાસ રૂઢિત મધ્યમ કોટિના વૈદોને ઉપયોગી થઈ પડે, આમાન્ય લોકોને તે નહિજ,

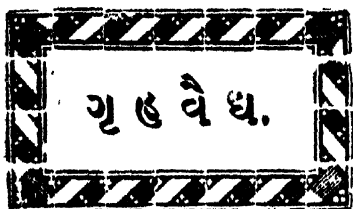
ધર રખુ અનુભવિ વૃદ્ધ સ્ત્રીઓના પરલોક પ્રયાણની સાથે, હૈમેના પરંપરાથી પ્રાપ્ત અનુભવેલા ધરગથુ ઓસડીયાં, અકસીર દુયકાઓનાં પણ ગુર્જર સમાજમાંથી લોપ થવા લાગ્યો; ત્યારપછીના ગૃહપતિઓ અને ગૃહિણીઓ પોતેજ કુલ્લક અને નજીવા ગણી તિલાંજલિ આપેલ દ્રવ્યોમાંથીજ તૈયાર થયેલી બહુમૂલ્ય (!) ઔષધીઓ વાપરનારા ડૉક્ટરો અને વૈદોના મોટા ખીલો ચુકવવામાં ગૌરવ માનવા લાગ્યાં, અને સાથે મધ્યમ વર્ગ અને મરીબ વર્ગના લોકો પણ દેખાદેખી અને ધરગથુ પણ સંગીન લાભદાયી પ્રયોગોના જ્ઞાનના અભાવે એ પ્રવાહમાં તણાયાં.

આથી પરિસ્થિતિની વચ્ચે, સાંતાકુઝ ગુરુકુલના માજી આચાર્ય રા. રમણિકલાલ મોદી જેવા

વિદ્વાન ગૃહસ્થે લોક કલ્યાણની લાગણીથી પ્રેરાઈ,
 ગરીબ અને તવંગરને એક સરખી રીતે ઉપયોગી
 થાય તેવા શાસ્ત્રસિદ્ધિ અને અનુભવી પ્રયોગોનો
 સંગ્રહ કરી, આ નાનકડા સુંદર પુસ્તકના સંપા-
 દનથી ગુજરાતી ભાષાના વૈદિક સાહિત્યમાં વધારો
 કર્યો છે. ગુર્જર સમાજ આ પુસ્તકની શીઘ્ર
 પ્રગટ થયેલી ખીજ આવૃત્તિને પણ સાદર
 સ્વીકારી સંપાદકનો શ્રમ સફળ કરશે એવી
 આશા સાથે વિરમીશ.

સાંતાકુંઝ. } વૈદ્ય મુરારિલાલ વ્યાસ.

૧ અર્શ (હરસ):—હરડેની છાલ ૨ ટાંક, જૂનો ગોળ ૫ ટાંક લઈ, એ બન્નેનું પાણી થોડા વખત સુધી નિયમિત રીતે પીવાથી અને ઉપર ગાયત્રી છાશ પીવાથી મસાનો નાશ થાય છે. ચૂનો, સાજખાર, ખડીઓખાર, મોરચુચુ એ ચીજો સમાન લઈ લીંબુના રસમાં ત્રણ દિવસ ભીંજવી, છુંદી મસાપર લગાડવાથી ઘણોજ ફાયદો થાય છે.

૨ અર્શ:—ગાદુ તોલા ૪ લઈ કવાથ (ઉકાળો) કરી પીવાથી હરસનો નાશ થાય છે. હળદરના ગાંડીઆને થોરના દૂધના ૭ પુટ દઈ તે ગાંડીઓ ઘસી મસા ઉપર લેપ કરવાથી હરસ ઘટી જાય છે.

૩ અજીર્ણ:—સિંધાલુણુ તોલા ૧; પીપરી મૂળ તોલા ૨; પીપર તોલા ૩; ચવક તોલા ૪; ચીત્રક તોલા ૫, સુંક તોલા ૬, અને બાળહરદે તોલા ૭ એ સાતે વસ્તુઓ મેળવી, ખાંડી ચૂર્ણ બનાવવું. આ ચૂર્ણ ફક્ત થોડા દિવસ સવાર સાંજ એમ બે વખત ૦ થી અડધા તોલા સુધી ખાવાથી ગમે તેવું અજીર્ણ હોય તોપણ નાશ પામી જાય છે.

૪ અજીર્ણ:—પીપર, મરી, સુંક, આ ત્રણે વસ્તુઓ સમભાગે લઈ, ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરી, દરરોજ સવારે અને સાંજે ૦ તોલા જેટલું ખાવાથી અજીર્ણ, આંદો તેમ પેટનો દુખાવો મટે છે.

૫ અજીર્ણ:—અજમો, જીરું, પીપર, મરી, શાહજીરું, સિંધાલુણુ, સુંક, હીંગ શેકેલી આ આઠ વસ્તુઓ સરખે ભાગે લઈ, ખાંડી બારીક ચૂર્ણ બનાવવું. આ ચૂર્ણ ફક્ત થોડા દિવસ સુધી દરરોજ ભોજન પછી અડધાથી

પોણા તોલા સુધી લેવાથી સખતમાં સખત અજીર્ણ, આફરો પેટનો દુખાવો તથા બદહજમી નાબુદ થાય છે. "

૬ અજીર્ણ:—નમક સુલેમાની, પંચખાર, હરડાં, બેડાં પીપર, સુંક, મરી એ સાત વસ્તુઓને સરખે ભાગે લઈ, ખાંડી બારીક ચૂર્ણ બનાવી ઉપર પ્રમાણે લેવાથી અત્યંત ફાયદો થાય છે.

૭ અજીર્ણ:—ધાણા તોલા ૬ અને અંજીરી દાણા તોલો ૧ લઈ, ખોખરાં કરી, ગાંધાર પાણીમાં ઉકાળવાં. નવટાંક પાણી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી કાઢી બચ્ચાંને ચમચો ચમચો દિવસમાં ત્રણ વખત પાતું મોટા માણસને હિમરના પ્રમાણમાં તોલા ૩ થી ૪ સુધી પાતું. એ પ્રમાણે બે ત્રણ દિવસ ચાલુ રાખવાથી અજીર્ણ મરી જશે.

૮ અજીર્ણ:—ખસખસ બે પૈસાનાર લઈ, તેને છુંદી બારીક કરવી. પછી તેમાં ત્રણ

પૈસામાર દહીં નાંખી મેળવવું, અને દિવસમાં બે વખત ખચ્ચાને ચમચી ચમચી પાવું. જેથી અજીર્ણ દૂર થશે.

૯ અતિસાર:—ગળો, અતિવિષની કળી, ઇંદ્રિજવ, મોથ, કરીઆતું અને સુંક એ વસ્તુઓ આઠ તોલા લઈ ચાર દિવસ સુધી કવચ બનાવી પીવાથી અતિસાર દૂર થઈ શકે છે.

૧૦ અર્કતસાર:—અરીણુ અને કેસર આ બંને ચીજો બરાબર લઈ તેની મધની અંદર ચાખાના જેવડી ગોળી બનાવવી. આ ગોળી સવારે તથા રાત્રે એક એક લેવાથી સખતમાં સખત અતિસાર ઘણાજ થોડા વખતમાં નાશ પામી શકે છે.

૧૧ અર્કતસાર:—કાકડાસિંગ, પીપર અને અતિવિષ (અતિવિષ્ણ)-એ સર્વે એક એક તોલા લઈ દરેકને થોડી થોડી મધમાં ઘસી ચમચે એક સવારના અને ચમચે એક સાંજના પાવાથી કાયદો થાય છે.

૧૨ અતિસાર:—અલખીજ તોલા ૨, મોથ તોલા ૨, જયફળ તોલો ૧ અને અતિવિષ તોલા ૨ એ સર્વેને કુટી કપડછંદ કરવાં ને તેની અખે આનીભાર પડીકા બાંધવી. તેમાંથી પડીકા એક સવારે અને પડોકા એક સાંજે પાણી સાથે ખાવી. એક માસ સુધી એ ઉપચાર ચાલુ રાખવાથી અતિસારમાં ફાયદો થશે. ખોરાકમાં વાલ, વટાણા, તેલ, મરચું, ખટાશ વળ્યું છે.

૧૩ અરચિ:—ખીજોરાના ફળના ગર્ભમાં ઘી તથા સિંધવ નાખીને ખાવાથી અરચિનો નાશ થાય છે.

૧૪ અવાજ બેસી જવો:—બ્રાહ્મી, લીંડી પીપર, મોટી હરડેની છાલ, અરડુસો એ દરેક એક વાલ લઈ કપડછંદ કરી દિવસમાં ચોકખા સ્થ સાથે એક વાલ લેવાથી અવાજ ખુલી જાય છે.

૧૫ અવાળુ ચઢી આવવા:—અવાળુ ચઢી આવ્યા હેત્ય, ઘાંતની નીચેનો ભાગ સજી

આવ્યો હોય, મોઢું આવ્યું હોય અથવા મોઢામાં અને જીભમાં છાલા પડ્યા હોય તો ફટકડીના પાણીના કોગળા કરવાથી ફાયદો થાય છે.

૧૬ અશક્તિ:—બહુ ફળી અરધા તોલથી એક તોલો દૂધની સાથે બીવાથી અશક્તિ, કમરનો દુખાવો, કળતર અને નુબળાઈ નાશ પામે છે.

૧૭ અશક્તિ:—બદામ ૧૦ થી ૧૫ સત્રે પાણીમાં ભીંજવી સવારે કસરત કર્યા પછી ખાવી.

૧૮ અશક્તિ:—નવટાંક બાફેલા ચણા સવારે નિયમિત ખાવાથી શરીરમાં ખૂબ કૌવત આવે છે.

૧૯ અળાઈ:—શીખંડ ખાવાથી અને સુખડનો લેપ કરવાથી તેમજ ઠંડા પાણીથી દરરોજ સ્નાન કરવાથી અળાઈ દૂર થાય છે.

૨૦ અળાઈ:—ચણાનો લોટ થોડો લઈ ઠંડા પાણી સાથે મેળવી પાતળો કરી શરીર પર ચોપડવો. સૂકાઈ ગયા બાદ ઠંડા પાણીથી નક્કવું. અળાઈ નરમ પડી જશે.

૨૧ અળાઈ:—દાડમનું મુળીઉ, જીર, સાકર, મુલાખના ઝાડનું મૂળ, અને ધાણા એ સઘળી ચીજો સમાન ભાગે લઈ અડધરી ખાંડી પાણી શેર ૧ માં રાતે પલાળી રાખી સવારે તે પાણી માળી પી જવું જોઈ અળાઈ મટી જશે.

૨૨ અળાઈ:—પીપળાની છાલ તથા ઈંટ એ બન્નેને ઠંડા પાણીમાં ધસીને શરીર ઉપર લેપ કરવાથી અળાઈ મટી શરીર સ્વચ્છ થઈ જશે.

૨૩ અળાઈ:—રતાંજલિ અને સફેદ ખડી સરખે ભાગે લઈ વાડકામાં નાંખી તેમાં થોડું પાણી રેડી ગરમ કરવું અને સહેવાય એવું થાય એટલે તે દવા શરીરે ચોપડવી. ચાર કલાક પછી શરીરને પાણીથી ધોઈ નાંખવું. એ પ્રમાણે બે વાર વખત કરવાથી અળાઈ મટી જશે.

૨૪ અમ્લ પિત્ત:—કરીઆતું, લીમડાની અંતર છાલ, ત્રિકૂળાં (હરડાં, ખેડાં, આમળાં), ચટોળ, અરડુસી, ગળો, પીતપાપડો, ભાંગરો એ

ઔષધો સરખે ભાગે લઈ કવાથ કરી મધ નાંખી પીવાથી અમ્લપિત્તનો નાશ થાય છે.

૨૫ આંખની ખીણ:—આંખના ખીણ અથવા તાપોડીઆં ઉપર જીવતી બગા ફેરવવાથી ખીણ અને તાપોડીઆં સૌરાં થઇ જાય છે.

૨૬ આંખની ખીણ:—આંખમાં થતી ખીણ ઉપર અજમાની પોટલીના શેક કરવાથી ખીણ હલકી પડે છે.

૨૭ આંખની ગરમી:—ચીનાના પાસાદાર સ કરતો કટકો ૧ લાઇ તેને એક અમચા પાણીમાં પીગળાવી તે પાણીનાં બે ચર ટીપાં દરરોજ સાંજનાં સુતી વખતે આંખમાં નાંખી થોડા વખત સૂંધી આંખ બંધ રાખી સૂઇ રહેવાથી આંખની ગરમી દૂર થાય છે.

૨૮ આંખની ગરમી:—સફેદ મરીના દાણા ૭ વાટીને વસ્ત્રગાળ કરવા. ગાયતું માખણ તોલા ત્રણ અને સાકર તોલો ૧ એ સર્વે ચીજોને

સાથે મેળવી દરરોજ સવારે નરણે કોડે ખાવાથી
ગરમી દૂર થશે અને આંખે સ્પષ્ટ દેખાશે.

૨૯ આંખે આવતાં અંધારાં:—ગોળ,
ધી અને સુંક આ ત્રણે ચીજો સાથે મેળવી
ખાવાથી આંખે આવતાં અંધારાં થોડા દિવસમાં
દૂર થાય છે.

૩૦ આંખની ગરમી:—એળચીને ગુલાબ
જળમાં વાટી, આંખ બંધ કરી, પોપચાં ઉપર
ચોપડવાથી તથા વરંવાર આંખ ઉપર ગુલાબ-
જળનાં પોતાં મૂકવાથી આંખની ગરમી દૂર
થાય છે.

૩૧ આંજણી:—તુવેરની દાળમાંથી લીસો
દાણો લઈ તેને પાણીમાં ધસી આંજણી પર
ચોપડવાથી ફાયદો થાય છે.

૩૨ આંખ પર સોજો:—ઝેર કાચસો
ધસી ચોપડવાથી સોજો ઉતરી જાય છે.

૩૩ આંખ ઉઠવી:—સરગવાના પાંદડાના રસને મંધ સાથે મેળવી આંખમાં નાખવાથી વાયુ, પિત્ત અને કફથી ઉઠી આવેલી આંખો મટી જઈ તેજોમય થઈ જાય છે.

૩૪ આંખની દવા:—આંગાહલદર ૩. ૦૧ ભાર. ખેદર ૩. ૦૧ ભાર, ડુલાવેલી ફટકડી ૩. ૦૧ ભાર, અગીણુ વાલર, લીંચુંના રસમાં લોઢાની કડકડીમાં નાંખી ઉના કરી લોઢાથી ઘુંટી આંખો પર ચોપડવાથી આંખો તદ્દન ધ્રુજ જેવી થઈ જાય છે.

૩૫ આંખો ઉઠી આવવી:—ચીમડના પીળાં ળી (મીંજ) કાઠી થાળી નીચે દેવતા રાખી શેકવા અને વાટવા; વાટતી વખતે અંદર જરા વડાગરા મીઠાની કટકી તથા છાશનું ટીપું નાંખવું. વાટીને કપડાથી બારીક ચાળી નાખવું અને આંખમાં તેનું ભરણુ ભરવું. ત્રણ દિવસ સુધી આ મુજબ ભરણું ભર્યાથી આંખનું લોહી ટુટી

જમ્ય છે અને આંખ સાફ થઇ જમ્ય છે ભરણુ
હમૈશાં રાત્રિના નવ વાગ્યા પછી ભરવું.

૩૬ આંખનું ડુલું:—ચીનાઇ સાકર તથા
સાખર શીંગડાને પાંચ સાત લીંઘુના રસમાં
ધસી દરૈજ આંખમાં આંજવાથી ડુલું કપાઇ જશે.

૩૭ આંખની ગરમી:—કાળા મટોડાને
મીઠા પાણીની અંદર પીગળાવી માવા જેવું
બનાવવું. તે માવાને મલમલના કકડા ઉપર
મૂકી લેપ જેવું કરવું. તે લેપને કકડા સાથે
બન્ને આંખના પોપચાં ઉપર મૂકી સુકાય ત્યાં
સૂધી રહેવા દેવું. આમ કરવાથી આંખનીગરમી
ચૂસાઇ જઇ કંડક વળે છે.

૩૮ આમવાત:—રાસના, ગળો, સુંઠ,
દેવદાર, દશમુળ, ઈન્દ્રિજવ, એ સઘળાને કવાથ
કરી તેમાં એરંડીયું ૧૦ માસા નાખી પીવાથી
આમવાયુને તોડી નાંખે છે; અથવા ગળો તથા
સુંઠનો કવાથ પણ આમવાયુને દૂર કરે છે.

૩૯ આંતસઃ—પાણીમાં સાકર તથા મધ નાખી પીવાથી આંતસ મટી જાય છે.

૪૦ આંગણીઓ તથા પગનો ધુન્નરોઃ—ઝેર ક્રોચલાને પાણીમાં ઉકાળી તેની છાલ કાઢી નાખવી અને ધીમાં તળવા. આ ધીમાં તળેલ ઝેરક્રોચલા, અશીણુ, મરી એ ત્રણે વસ્તુઓ સમભાગે લઈ તેને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ દરરોજ સવારે ફક્ત એક રતીમાર ખાવાથી આંગણાં, પગ તથા હાથનો ધુન્નરો બંધ પડે છે અને શરીરમાં જણાતી કળતર દૂર થાય છે.

૪૧ આંબલ (આમણુ):—કેવડાની જડ અથવા મુળીયાંને ખાંડી તેનો રસ કાઢી તેમાંથી એડ ચમચો લઈ અને તેટલુંજ ચોખ્ખું ધી મેળવી મલમ બનાવી આંબળ ઉપર લગાડવાથી બહાર નીકળેલી આંબળ ચઢી જાય છે.

૪૨ આંચકી:—કાંદમાનના ખીનો ભૂકો ફક્ત એક રતીભાર થોડા દિવસ લેવાથી આંચકા, ખેચતાણું અને હીરટીરીઆ મટે છે.

૪૩ આંચકી:—લસણની કળી નંગ ૪થી૫ અને ચોખી હોંગ ૧૧ આનીભાર લઈ બન્નેને ખાખરી કરી એકઠીણા કપડામાં પોટલી બાંધવી તે તે દરદીને સુધાડ્યા કરવી જેથી તે શુદ્ધિમાં આવશે જે વધારે શરદા જણાય તો ચણા જેટલી હોંગ લઈ પાણીમાં મેળવી દરદીને પાઈ દેવી તેથી દરદી હેશીઆર થશે,

૪૪ આંચકી:—અરણીમૂળ, છોટાગોખર, છોટી ભોરીંગણી, ટેટુમૂળ, ઝીંગરીયો, ખાપરો, પીઠવણુ, ખાલીમૂળ, મોટી ભોરીંગણી, શીવણુ-મૂળ, સાલવણુ—આ ચીનો સરખે વજને લઈ તેમાંથી બે તોલા લઈ બત્રીસ તોલા પાણીમાં નાખી ઉકાળવું. બ્યારે આઠ તોલા પાણી બાકી રહે ભારે ઉતારી લઈ તે પાણી ઠંડું કરી પી

જવું. આ મુજબ સવાર સાંજ દરરોજ બપ્પે
તોલાને ઉકાળી પાણી પીવાથી આંચકી ધનુર
અને શુળને બણેજ ફાયદો થાય છે.

૪૫ આધાશીશી:—અરીઠાની છાલને
પાણીમાં ધસી તે ધસારાને સુંધવું જેથી
આધાશીશી મટી જાય છે.

૪૬ આધાશીશી:—નગોડના પાન ત્રણ
લીલાં તથા શુદ્ધ લીંગ વાલ ૨ લઈ પાણી સાંચ
વાટી કપડામાં પોટલી કરી નાકમાં ટીપાં પાડવાથી
આધાશીશી મટી જાય છે.

૪૭ આધાશીશી:—ચારથી આઠ દિવસ
સુંધી દરરોજ સવારે કાળી દ્રાક્ષને પાણીમાં
આખી રાત પલાળી તે પાણી દ્રાક્ષ સુદ્ધાંત
કપડામાંથી ગાળીને પીવાથી આધાશીશી તેમ
હમેશા દુખતું માથું મટે છે.

૪૮ આધાશીશી:—ઘોળા ગરણીના
મૂળને ધસી નાકમાં ટીપાં નાંખવાથી આધા-
શીશી મટે છે.

૪૯ આત્રાશીશી:—મરીના દાણા ૩ તથા તુલસીનાં પાંતરાં ૩ ને ભેગાં વાટી ઝીણા કપડામાં પોટલી બાંધવી પછી તે પોટલી પાણીમાં બોળી સુંઘવાથી માથું દુખતું નરમ પડે છે.

૫૦ એકાંતરીઆતાવ:—અરડુસી, પટોળા, ત્રિકુળાં, દ્રાક્ષ, ગરમાળાનીચીંગ, લીંઝડાની અંતર છાત્ર એ ઔષધો સરખા વજનથી લઈ ક્વાથ બનાવી મધ અને સાકર નાખી પીવાથી તાવનો નાશ થાય છે.

૫૧ એકાંતરીઆતાવ:—રતાંજલી, ઘાણા, સુંઠ, વીરણાવાળો, પીપર, મોથ એ ઔષધોને સમાન લઈ દવા કરતાં ચાર ગણું પાણી લઈ ક્વાથ કરી સાકર અને મધ નાખી પીવાથી એકાંતરીઆ તાવ મટી જાય છે.

૫૨ એ-િંતરીઆ તાવ:—કાળાં મરી તોલા ૫ અને અજમો તોલા ૫ એ બન્નેને ખોખરાં કરી, ૧૧૧ શેર પાણીમાં ઉકાળવાં. પાશેર પાણી રહે

ત્યારે ઉતારી ગાળી કાઢવું. આ દવા દિવસમાં
બે ત્રણ વખત પાત્રી ચોખું મધ હોયતો દરેક
વખતે જરા જરા નાંખવું. .

૫૩ ઓડકાર:—પીપર તોલા ૫ ને ઝીણી
વાટી કપડછંદ કરી રાખવી; તેમાંથી ૩ વાલ લઈ
એક ચમચા સાકરના પાણી સાથે સવાર સાંજ
બે વખત લેવાથી ઓડકાર આવતા બંધ થાય છે.

૫૪ ઓડકાર:—બીજેરાનો રસ તોલા ૨૫
મધ તોલા ૧ સંચળ વાલ ૨ બે ત્રણ ચીજેને
સાથે મેળવી તેના ત્રણ ભાગ કરી દિવસમાં બે
ત્રણ વખત પાવાથી ઓડકાર મટશે.

૫૫ આક્રે:—અજમો, જીર, પીપર,
મરી, શાહજીર, સુઠ, સિંધાણુણુ, હીંગ શેકેલી
એ સઘળા ચીજેને બરાબર ભાગે લઈ ખાંડી
ખારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ દરરોજ અરધા
તોલાથી પોણા તોલા સુધી ખાવાથી આક્રે
અજીર્ણ, પેટનો દુખાવો તથા અપચો નષ્ટ થાય છે.

૫૬ આકરૈઃ—પીપર, મરી, સુંઠ, એ ત્રણે વસ્તુઓને સરખે વજન લઈ તેને બારીક ખાંડી ચૂર્ણ બનાવી દરરોજ પા તોલા બાર ખાવાથી આકરૈ, અળ્લુ તથા પેટનો દુખાવો મટે છે.

૫૭ ઇન્દ્રિય ગુલાખ:—એલચી તોલો ૧ રેવંચ્યુની તોલો ૧૦૧, સાકર તોલા ૪, આ ત્રણે ચીજોને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણના ત્રણ સરખાં પડીકાં કરી ત્રણ દિવસ સુધી દરરોજ એક એક પડીકું ગાયના દૂધ શેર એક સાથે પીવું. આથી પીશાબ પુષ્કળ છૂટે છે. કોષપાણુ જાતની ધાતુપુષ્ટ દવા શરૂ કર્યા પહેલાં આ ઇન્દ્રિય ગુલાખ જરૂર લેવો જોઈએ.

૫૮ ઇન્દ્રિયનું વાંકું વળી જવું:—કોષ પાણુ કારણથી ઇન્દ્રિય વાંકીવળી જાય ત્યારે અડધી રતીબાર અરીણુ અને એ રતીબાર ચાખ્ખા કપૂરની ગોળી કરી ખાવી. આ પ્રમાણે સવાર, બપોર અને રાત્રિના એક એક ગોળી ખાવાથી થોડા દિવસમાં ઇન્દ્રિય સીધી થાય છે.

૫૯ ઉંદરનું ઝેર:—જે જગ્યા ઉપર ઉંદર કરડી ગયો હોય તે જગ્યા ઉપર ઉંદરની લીંડી ધસી ચોપડવાથી જખમ જલદીથી રૂઝાય છે અને ઉંદરનું ઝેર ચઢતું નથી.

૬૦ ઉંદરના ઝેરથી ખગડેલું લોહી:—અંકોલના લાકડાને ધસી પીવાથી ઉંદરનું ઝેર નાશ પામે છે. ઉંદરના ઝેરથી ખગડેલું લોહી સાફ થાય છે અને ચાંદા બેસી જાય છે.

૬૧ ઉંદરના કરડવાથી પડેલાં ધારાં:—અંકોલના લાકડાને ધસી ઉંદરના ધારાં ઉપર ચોપડવાથી ધારાં જલદીથી રૂઝાય છે.

૬૨ ઉંધ આવવી:—ખદમની મીંજ તથા દૂધીનાં ખીજ સરખે બાગે લઈ તે બે ચીખેના વજન જેટલી ખસખસ લઈ ખૂબ ઝીણું વાટી શેર ના પાણીમાં ગાળી નાખવું. તેમાં એક તોલો સાકર નાંખી સૂતી વખતે પીવું જેથી ઉંધ આવે છે.

૬૩ ઉંદરવાઃ—ઉંદરકાનીનો રસ એકથી બે તોલા દરરોજ સવારના પીવાથી ઉંદરવા ઘણી જલદીથી મટી જાય છે.

૬૪ ઉંદરીઃ—કપૂર તોલા ૪, કુવાડીઆનાં બી તોલા ૪, ગંધક તોલા ૪, હરતાલ તોલા ૪, ટંકણુ તોલા ૨, બાખચી તોલા ૨, મનશીલ તોલા ૨, મોરચુથુ તોલા ૨, આ સઘળાંને ખાંડી બારીક કરી અંદર લીંબુનો રસ નાખી લેપ કરવો. આ લેપથી ઉંદરી તથા દાદર થોડાજ દિવસમાં મટી જાય છે.

૬૫ ઉંદરીઃ—હાથી દાંતનાં બ્હોરની ભસ્મ, ગાડરનું દૂધ અને રસવંતીનો લેપ કરવાથી કુદરતી વાળ ઉગવાનો જ્યાં સંભવ નથી ત્યાં વાળ ઉગે તો પછી તાલ પડેલા સ્થળે તુરત ઉગે એમાં જરા શંકા લેવાનું કારણ નથી.

૬૬ ઉંદરીઃ—ગોખર, તલનાં ફુલ, અને ઘી તથા મધ સરખાં લઈ માથા ઉપર લેપ કરે તો ઉંદરી મટી જઈનવાવાળ સારી રીતે આવે છે.

૬૭ ઉંદરી:—અરીણુને લીંબુના રસમાં મેળવી ઉંદરી તથા દાદર ઉપર લગાડવાથી ઉંદરી તથા દાદર મટી જાય છે.

૬૮ ઉઢાસી:—અરકુસી, પીપર, બાલી, વજ, અને હરડે એ પાંચે ચીજોને સરખે વજને લઈ, ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરી—એ ચૂર્ણને સવાર સાંજ ૦૧, ૦૧ તોલાભાર ખાવાથી મનની ઉઢાસી મટે છે તથા મન અતિ આનંદમાં રહે છે.

૬૯ ઉધરસ:—સાકર તોલા ૧૫, વાંસકપૂર તોલા ૮, પીપર તોલા ૪, એળચી તોલા ૨. તજ તોલા ૧ એ પ્રમાણે વજન લઈ સઘળાંને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ દરરોજ બે ત્રણ વખત બે આનીથી પાવલીભાર સુધી મધમાં લેવાથી દરેક જાતની ઉધરસ, દમ, બડખામાં પડતું લોહી અને પડખામાં નીકળતા શૂળ વગેરે દરદોમાં પણ ઘણોજ ફાયદો થાય છે. અનાજ પણ જલદી પચે છે.

૭૦ ઉધરસ:—અજમોવાલ ૧૬ (તોલો ૧૧) સિંધાનુથુ વાલ ૪, આકડાના રવઘડા વાલ ૪, અશીથુ વાલ ૧, આ ચારે વસ્તુને બરાબર મેળવી એક એક વાલની ગોળી વાળવી. આ ગોળી દરરોજ સવારે તથા રાત્રિએ સુતી વખતે એક એક લેવાથી ઉધરસ તથા ઠાલી ઉધરસ બેસી જાય છે. દમને કાયદો થાય છે અને રક્તપિત્ત મટી જાય છે.

૭૧ ઉધરસ:—જેઠીમધના શીરાનો કટકો મોઢામાં રાખી તેનો રસ ઉતારવાથી ઉધરસ તેમ ઠાલી ઉધરસ મટે છે.

૭૨ ઉધરસ:—ખાવાના પાનમાં સિંધાનુથુની કટકી નાખી મોઢામાં રાખી રસ ઉતારવાથી કાયદો થાય છે.

૭૩ ઉધી (ઉધાધ) :—કપડાં અથવા ચોપડીઓનો ઉધી અથવા બારીક જંતુઓથી

નાશ થતો અટકાવવા કપડાં તેમ ચોપડીની અંદર કાળી જરી છાંટવી.

૭૪ ઉનવા:—નતકમરીઆ તોલા ૨૦, સાકર તોલા ૪, પાણી તોલા ૨૮ આ ત્રણે ચીજો ત્રણ કલાક સુધી પલળવા દેખી. પલળ્યા પછી તે પાણી પીવાથી ઉનવાની બળનરા શાંત થાય છે.

૭૫ ઉનવા:—‘મળદાણા’ અથવા ‘અલુકળી’ એક તોલો લઈ પાણીમાં પલાળી પીવાથી ઉનવા પ્રમેહ (પરમો) તથા તણુખીઆની બળતર શાંત થાય છે.

૭૬ ઉપદંશ:—આંકડાનું મૂળ તોલો ૧૦, ગળો તોલા ૪, લીમડાની અંતર છાલ તોલા ૪, આ ત્રણે ચીજોને સુકવી તેને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ દરરોજ સવારના પા તોલાબાર ખાવાથી ઉપદંશ, શરીરમાં લોહીનું બગડી આવવું શરીર ઉપર આઠાં વિગેરેનું ઉડી આવવું તથા ખરબચું, ગુમડાં વિગેરે થઈ આવે છે તેને દામદો કરે છે.

૭૭ ઉબકો:—કીડામાર બારીક પા તોલાથી અડધા તોલા સુધી લેવાથી ઉબકો ખેસી જાય છે.

૭૮ ઉલટી:—તુલસીના ૦૧ ભાર રસમાં ખેઆનીભાર ગોપીચંદન મેળવી પીવાથી ઉલટી મટી જાય છે. એક વાર પીવાથી ન મટે તો બીજી વાર પીવી.

૭૯ ઉલટી:—કીડામારને પાણીમાં વાટી પીવાથી ઉલટી બંધ થાય છે. તજ ચાવવાથી પણ ઉલટીને ફાયદો થાય છે.

૮૦ ઉલટી:—ખે તોલા વરીઆળીની ગોટલી પાણીમાં રાખી મૂકવી. સાદું પાણી પીવાને બદલે આ પાણી પીવાથી ઉલટી ખેસી જાય છે.

૮૧ ઉલટી:—એલચી તોલો ૧૧, મોથ તોલો ૧, નાગકેસર તોલો ૦૧, પીપર તોલો ૦૧, રતાંજળી તોલો ૦૧, રાણ તોલો ૦૧, લવીંગ તોલો ૦૧, આ સમગ્રને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરી ત્રણથી ચાર વાલ લેવાથી ઉલટી આવતી બંધ થાય છે.

૮૨ કખવો:—ફળ ત્રણથી ચાર દિવસ મુઠ્ઠી ગેંડનો લેપ કરવાથી કખવો નાશ થાય છે.

૮૨ કચ્ચર:—શરીરનાં કોઈ પણ ભાગમાં કાંઈ પણ વાગવાથી સોજો ચઢી દુઃખાવો થતો હોય તો અશેળીઓ, ઇસસ, ગુગળ અથવા મેંદા લાકડીનો લેપ કરવાથી ફાયદો થાય છે.

૮૪ કફ:—ખડસલીઓ, નાગરમોથ, નેત્ર-વાળો, પીત પાપટો, રતાંજળિ, વાળો, સુંદ, આ સર્વે ચીજોનું સરખું વજન લઈ તેની એક પોટલી ખાંધી પાણીમાં રાખી મૂકવી. આ પાણી પીવાથી છાતીનો કફ, પડ તથા લોહીવાળા બળખા, ઉધરસ તથા ઉધરસથી છાતીનું ઘસાવું નાશ થાય છે.

૮૫ કમરનો દુખાવો:—મોટી હરડે દૂધની સાથે પીવાથી કમરનો દુખાવો દૂર થાય છે.

૮૬ કમરનો દુખાવો:—ઘોડાઆસઘ તથા લીંડીપીપર પોણો પોણો તોસો લઈ તેનો

ઉકાળો કરવો. આ ઉકાળો મધ અને ધીની સાથે ધેવાથી કમર દુખતી મટે છે અને શરીરની મુસ્તી તથા હાથપગની કળતર દૂર થાય છે.

૮૭ કમરની પીડા:—બહુકુળી અરધાથી એક તોડો લઈ દૂધમાં નાખી, ઉકાળી તે દૂધ પીવાથી કમરની પીડા, કળતર નયળાઇ તથા અશક્તિ નાશ પામે છે.

૮૮ કમર મજબુત કરવી:—કમરકસના ખાંતે પાણીમાં પલાળી પીવાથી કમર મજબુત થાય છે અને પ્રમેદમાં પણ ફાયદો થાય છે.

૮૯ કમરનો દુખાવો:—‘યુકલીપ્ટસ’નું તેલ દુખતા ભાગપર ખૂબ મસળવું. ત્યાર પછી ફલાલીનના કકડાથી ગરમ પાણીનો શેક કરવો. એ પ્રમાણે અવારનવાર કરવાથી દરદીને આરામ થાય છે.

૯૦ નોટ:—અતિ તીખા અને ખાટા પદાર્થો ખાવાથી રક્તમાં વિકાર ઉપજી થઇ ચામડી, આંખ તથા નખ પીળાં પડી જાય છે તેમ શરીરમાં ધીમે ધીમે અશક્તિ આવતી જાય

છે; અન્નપાચનક્રિયા મંદ પડે છે; આવાં ચિન્હો દેખાય ત્યારે કમળો થયો જાણવો.

કમળો:—કડ્યું તુરોડિ જે જંગલમાં થાય છે અને ૫, ૬ ઇંચ જેટલું લાંબુ હોય છે તેવું એક સુકું તુરોડિ ગાંધીને લાંથી લાવી અડધા ઇંચ જેટલું કાપી લઈ તેને (અડધા ઇંચને) ખરલમાં ખોખરું કરી પાશેર પાણીમાં એક કાચના વાસણમાં આખીરાત પકાળી રાખવું. સુદવારે એ પાણી કપડાંથી ગાળી લઈ દરદીને પાવું. પાણી પીધાથી દરદીને ઉલ્લી થશે અને જે ચાર દરત પણ થઈ જશે પણ તેની ચિંતા કરવી નહિ.

પથ્ય:—ખાવામાં કેવળ બાફેલા ચોખા, તુવેરની દાળ, સામુચોખાની કાંજ, અને અન્ય સાત્ત્વિક પદાર્થો બાફેલા રૂપમાંજ લેવાં. તળેલું કાંઈ પણ લેવું નહિ. મીઠું તથા હળદર પણ વ્યાધિદરમ્યાન વળ્યું ગણવાં.

૯૧ કમળો:—પાપડીઓ ખાર ૧ વાલ લઈ અગ્નિ ઉપર ડુલાવી લીંબુની એક ચીર લઈ

તેમાં ટુલાવેલી જૂઠી નાખી ચૂસી જવી એમ ત્રણ દિવસ સુધી કરવાથી કમળો મટી જાય છે.

૯૨ કમળો:—આમળા, સોનાગેર, હલદર એ ત્રણે વસ્તુઓને પાણીની અંદર ધસી આંખમાં આંજવાથી કમળો દૂર થાય છે.

૯૩ કમળો:—લીંબુનો રસ મધની સાથે પીવાથી પણ કમળો મટે છે ગાજરનો ઉકાળો પીવાથી કમળાને ઘણોજ ફાયદો થાય છે.

૯૪ કમળો:—પિત્તફળ (ગાંધીની દુકાને મળી શકે) તેને ત્રણ કલાક સુધી પાણીમાં ભીંજવી રાખવાં ને તે પાણીમાંથી ૪-૫ ટીપાં દરદીના નકમાં નાંખવાં. આ ઉપચાર કર્યા પછી ૪-૫ કલાક પછી દરદીને ખીચડી અતે ઘી ખાવા આપવું. તે પૂર્વે કાંઈ પણ વસ્તુ ખાવા આપવી નહિ.

૯૫ કરોળીઆ:—(મોંઢા ઉપર તથા શરીરના ખીજા કોઈ પણ ભાગની ચામડી ઉપર

સફેદ ડાઘ પડે છે તે):—તુળસીના છોડના મૂળને વળગેલી મટોડી લઈ સવારના પહોરમાં વાસી મોંઢે તે મટોડી કરેણીઆવાંણી જગા ઉંપર દરરોજ ચોપડવી જેથી થોડાજ દિવસમાં ફાયદો જણાઈ આવશે.

૯૬ કરોળીઆ:—કાળા તલને કાળી જીરી સરખે વળતે લઈ તેને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ દરરોજ પાવલી બાર ખાવાથી કરોળીઆ મટે છે.

૯૭ કરોળીઆ:—રોટલાની વરાળ કરોળીઆ પર લગાડવાથી ડૂમટી જાય છે.

૯૮ કળતર:—બહુકળી અડધાથી એક તોલો લઈ દૂધની સાથે મેળવી પીવાથી શરીરમાં જણાતી કળતર દૂર થાય છે.

૯૯ કળતર:—પીપળીમૂળનાં ગંડોડાં ચારથી પાંચ નંગ લઈ તેને ખાંડી દરરોજ સવારના મધની સાથે ખાવાથી શરીરની કળતર દૂર થઈ જાય છે.

૧૦૦ કળતર:—ઝેરકોચલાને પાણીની અંદર બાપી તેની ફાતરી ઉતારી ધીમાં તળવાં અને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ થોડા દિવસ સુધી દરરોજ સવારના બે થી ત્રણ રતીભાર આવાથી કળતર, નબળાઇ અને હાથ પગનું તુટવું વગેરે બંધ થાય છે.

૧૦૧ કાકડા:—ફટકડીના પાણીના કાગળા કરવાથી અને અક્લકરો મોઢામાં રાખવાથી ગળાનો કાકડો મટે છે.

૧૦૨ (અ) કાનના ચસ્કા તથા શૂળ:—સલણનો રસ કાઢી સેજસાજ ગરમ કરી કાનમાં નવાખથી કાનમાં થતું શૂળ તથા ચસ્કા નરમ પડે છે.

૧૦૨ કાનના ચસ્કા:—અપીણુનું ટીપું કાનમાં નાખવાથી કાનના ચસ્કા તથા શૂળ બંધ થાય છે.

૧૦૩ કાનના ચસ્કા:—ડુંગળી-કાંદા (ખાંડ) ના રસમાં ગુજરને કકડાવી તેનું ટીપું કાનમાં નાખવાથી કાનનું શૂળ તથા ચસ્કા બેસી જાય છે.

૧૦૪ કાનમાંથી નીકળતું પડું:—ફટકડીના પાણીની પીચકારી કાનમાં મારીને તે ઉપર મરડા શીંગીનેા લૂકો છાંટવે જેથી પડ અંધ થઇ કાન સાફ થઇ જશે.

૧૦૫ કાનનાં દર્દ:—ગાલગોટાના કુલના છોડના પાંદડાંને છુંદી રસ કાઢી કપડાથી ગાળી સહેજ ગરમ કરી તેનાં ટીપાં કાનમાં નાખવાથી કાન દુખતો મટી જશે.

• ૧૦૬ કાનમાં દુખવું:—કાન દુખતો હોય ને આસપાસથી ખેંચાઇ અંદર ચસકા મારતા હોય ત્યારે લીમડાનાં પાંતરાંને ચાળણીમાં નાંખી તેમાં ખળખળતું ગરમ પાણી રેડવું જેથી પાંદડાં બકાઇ જશે. પછી તેને એક સ્વચ્છ કકડામાં મૂકી તે વડે કાનની આસપાસ સેક કરવો જેથી દરદ નરમ પડશે.

૧૦૭ કાનમાં દુખવું:—તુલસીનાં પાંદડાં લઇ તેને છુંદી રસ કાઢવો. એ રસનાં પથી ૭ ટીપાં કાનમાં નાખવાથી દરદ તરત નરમ પડશે.

૧૦૮ કાનના ચસકા તથા સોજો:—
કાનમાં ચસકા મારતા હોય અને કાનની આસ-
પાસ તથા નીચે સોજો જણાતો હોય તો કડવી
છરી તોલા ૨ અને કાળાં મરી દાણા ૨૦ લઘ
બન્નેનો બારીક મેદા જેવો ભૂકો કરવો. એ
ભૂકાને કલાષવાળા વાસણમાં નાખી અદર થોડું
પાણી રેડવું. પછી તેને ગરમ કરી કાનની
આસપાસ ગરમ ગરમ ચોપડવું.

૧૦૯ કાનમાં થતો અવાજ:—અખરોડ
ખાવાથી તથા કાનમાં પુંમડા રાખી મૂકવાથી
કાનમાં થતો અવાજ દૂર થશે.

૧૧૦ કૃમી:—પીતપાપડાને પાણીમાં રાખી
ટાંક ૧ બાર લઈ તેમાં મધ ટાંક એ નાખી પાંચ
દિવસ સુધી પીઓ તો કૃમીનો નાશ થશે.

૧૧૧ કૃમી:—લીમડાના પાંદડાનો રસ ટાંક
૧૦ મધ સાથે મેળવી ૭ દિવસ સુધી પીવાથી
કૃમીનો નાશ થાય છે.

૧૧૨ કૃમી (કરમ-જીવડાં) :- કપીલે જવખાર, વાવડીંગ, મુંચળ, હીમજ આ પાંચે ચીજોને સરખે વજને લઈ, ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ બેઆનીથી પાવલીભાર અર્ધા તોલા ગોળની સાથે લેવાથી પેટનાં કૃમી ઝડાવાટે નીકળી જાય છે અને પેટમાં થતો ગડબડાટ બેસી જાય છે.

• ૧૧૩ કરમ :- કાચકાના છોડનાં પાંદડાને રસ કાઢી બચ્ચાને બે આનીભાર અને મીઠાને પાવલીભાર આપવાથી કરમ પડી જશે.

૧૧૪ કરમ :- અજમોદ, વાવડીંગ અને બાવળની છાલ સરખે ભાગે લઈ, બારીક ચૂર્ણ કરી તે ચૂર્ણ કપડાંદ કરી લેવું. એ ચૂર્ણની ચાર વાલની પડીકી બાંધવી. દરદીને સવાર, બપોર તથા સાંજના એકેક પડીકી ઠંડા પાણી સાથે આપવી, તેમ એજ બૂકીને ઠંડા પાણી સાથે મેળવી દરદીના કપાળ ઉપર લેપ કરવો.

૧૧૫ કરમઃ—કુદનાનો રસ તોલો ૧ લઘ તેમાં ઈન્જવંનો ખારીક ભૂકો લાલ પાંચ નાખી બન્નેને એક રસ કરવું. એક રસ થયા પછી હીમ ત્રણ વટાણાના વજન જેટલી નાખી ખરલમાં ખૂંચ દુટવું. બચ્ચાને નાની ચમચી જેટલું અને મોઠાને મોટા ચમચા જેટલું દિવસમાં બે વખત આપવું.

૧૧૬ કરમઃ—કપૂર તોલો ૧ અને કેસર તોલો ૦૧ લઈ બન્નેને ખલ કરવાં. પછી ગોળમાં મેળવી લાલ ૪ જેટલું સવારે ખાવા આપવું. આરામ થતાં સુધી સવાર સાંજ એ પ્રયોગ આલુ રાખવો.

મથ્થ—કરમવાળા દરદીને મીઠાશવાળા પદાર્થો, દૂધ તથા તેલવાળી ચીજો ખાવા આપવી નહિ.

૧૧૭ કોઠઃ—કાળીજીરી ચાર ભાગ, ત્રીફળાં એક ભાગ, હરતાળ એક ભાગ, આ ત્રણે વસ્તુઓને મૈમૂત્રની અંદર વાટી લેપ કરવાથી કોઠ તથા ત્રિત્રીને કાયદો થાય છે.

૧૧૮ કોઠઃ—મધકનો અરક કાઠી પ—જ દિવસ સુધી લગાડવો અને ઉપર સીસાનો બૂકો બભરાવવો. ચાંદાં જલદી રૂઝાઈ કોઠ મટી જશે.

૧૧૯ કોઠઃ—કુવાડીઆનાં ખી, વાવડીમ, આંખા હલદર, રીંગણીતું મૂળ, આંકડાનું દૂધ, સિંધાલૂણુ, દારુ હલદર, વછનામ, દરેક સરખે ભાગે લઘ વાટી પાણી સાથે મેળવી ન્યાં ન્યાં સંકેદ ચાકાં હોય ત્યાં લગાડવાથી તેમજ તેલ ચુરચું, ખટાશ એવી ચીજ નહિ ખાવાથી કોઠ મટી જાય છે.

૧૨૦ કોઠઃ—આંકડાનું છીર, ગોળ, ચીવક, ચોરનું છીર, દાંતીમૂળ, બીલામું, સિંધાલૂણુ, હીરાકશી, આ આડે ચીજો સરખે ભાગે લઘ તેને વાટી લેપ તૈયાર કરવો. આ લેપ કોઠ ઉપર અકસીર છે.

૧૨૧ કોઠઃ—ગરણીના ખીને વાટી કોઠ ઉપર લગાડવાથી સંકેદ કોઠના ડાઘ આંખા પડે છે.

૧૨૨ કોઠઃ—હરતાલ તોલા ૧, આમળાં તોલા ૨, બાખચી તોલા ૪, આ ત્રણે ચીજોને ખારીક ખાંડી કપડાથી ચાળીને ગૌમૂત્રની અંદર મેળવી લેપ કરવો. આ લેપ કોઠ ઉપર લગાડવો. જરૂર ફાયદો થશે.

૧૨૩ કોઠઃ—બાખચીનાં બી બે આનીથી પાવલીબાર ખાધાથી અને બાખચીનું તેલ કોઠ ઉપર લગાડવાથી કોઠ મટે છે. મેંદીના પાનનો છીકાળો પીવાનો ચાલ રાખવાથી પણ કોઠમાં ફાયદો થાય છે.

૧૨૪ કોઠઃ—ગાયનું ચોખું દૂધ ૦૧ શેર લઈ તેમાં શુદ્ધ કરેલો આમલસારો ગંધક તોલા ૦૧ થી ૦૧૧ સુધી મેળવી દરરોજ સવારે પાઈ દેવું. એ પ્રમાણે માસ એક તથા તેથી પણ વધુ વખત એ ઔષધનું સેવન કરવાથી આમ-ડીના રંગમાં ફેર પડે છે. જરા જરા સફેદી બદલાઈ રતાશ પકડશે. વાયડા પદાર્થો બિલકુલ ખાવા નાહ.

૧૨૫ કુંઠમાળ:—સરપંખાના મૂળને ગાયના
મૂત્રમાં ઘસી ચોપડવાથી કુંઠમાળ નાબુદ થાય છે.

૧૨૬ કુંઠમાળ:—વરણાનો કાઢો કરીને
મધની સાથે પીવાથી કુંઠમાળ ખેસી જાય છે.

૧૨૭ કુંઠમાળ:—અજમો, આમળા, એલચી,
ગોખર, ચવક, ચિત્રક મુળ, કુર્લીજન, જંવખાર,
જીર, તજ, તમાલપત્ર, તાલીસપત્ર, દેવદાર,
ધાણા, નાગરમોચ, પીપર, પીપળીમૂળ, બદેડાં,
મરી, રાસ્ના, વરીઆળી, વાવડીંગ, વાળો, સુંઠ,
સિંધાત્રુણ, હરડે, એ સઘળી વસ્તુઓ સરખે
વજને લઈ તેની બરોબર ગુગળ નાખી
તેની અંદર ધી નાખી ખૂબ હલાવવું અને
ચાળીસ કલાક સુધી એમજ રાખી આ દવા
સવારે અને સાંજે પા પા તોલા બાર ખાવાથી
કુંઠમાળ (ગંઠમાળ પણ કહે છે) નાશ પામે છે.

૧૨૮ કીડ:—એ રોગ હાથનાં તેમ પગનાં
આંગળાંમાં અને શરીરના કોઈ ભાગ ઉપર પણ

ચાય છે. આખો દિવસ બેસી પગ ઝુંલતો રાખવાથી હાથ ને પગનું કોઈ ઉપરથી નીચે ઉતરી જમાવ ચાય છે. તેમાંથીજ આ વ્યાધિનું મૂળ ઉદ્ભવે છે. પગના વેડામાં પરસેવો થયો હોય ને તે બે સાફ નહિ કર્યો હોય તો તેમાં ઝીણું ઝીણું જન્ટુઓ પેદા થાય છે. વેડા ફાટી કીડ ચાપ છે. તે વખતે એટલું બધું ખજવાળાય છે કે લોહી પણ નીકળે છે ને ત્યાંથી ચામડી ઉખડી જઈ અમન બળે છે. એ રોગ ધણું કરીને મરચાં તથા ખટાશ અતિશય પ્રમાણમાં ખાનારને ચાય છે. ઉપાય:—ઘોડાનું મૂત્ર (ઘોડો તબેલામાં બાણ વખતથી બાંધેલો હોય ને તે ત્યારપછી પીસાળ કરે તે) બાટલીમાં ભરી રાખવું. એક કપડાનો કકડો લઈ તે મુતરથી થોડો ભીંજવેલો ને જે જગાપર કીડ થતી હોય તે જગા ઉપર એ કકડાથી લગાડવું. એ મુજબ લગાડવાથી ઘણું ચમરશે પરંતુ તે સહન કરી લેવું. બે કલાક થયા પછી ઠંડા પાણીથી સાબુ લઈ શરીર

સાફ કરી નાંખવું. એ પ્રમાણે બે ચાર દિવસ કરવાથી કીડ મટી જશે.

૧૨૯ કીડ:—લગદરની બારીક. ભૂકી કરી તેમાં કાંદનો રસ તથા જરા પાણી રેડીને બધું એકરસ કરવું, અને જે જગાપર કીડ થઈ હોય તે જગા ઉપર લગાડવું.

૧૩૦ કીડ:—કળીયુનો તથા એરંડીયું તેલ એ બન્નેને મેળવી મલમ બનાવવો અને જ્યાં કીડ થઈ હોય ત્યાં અવારનવાર ચોપડવો.

૧૩૧ કીડ:—સુખડનું તેલ તોલો ૧ અને કાગદી લીંપુનો રસ તોલો ૩ એ બન્ને જલસોને મેળવી કીડવાળી જગ્યાએ ભરવાથી કીડ નરમ પડશે.

૧૩૨ કીડ:—કાળી અથવા લાલ મટાડી (માથું સાફ કરાવામાં આવે છે તે) પાણીમાં ભાંજવી જ્યાં કીડ લાગતી હોય ત્યાં લગાડવી તેથી કીડ નરમ પડશે.

૧૩૩ કીડ:—અમલસારો ગંધક ૩ તોલા, સાકર તોલો ૧ એ બન્નેને બારીક વાટી પાણીમાં મેળવી ને ભાગો પર કીડ થઇ હોય ત્યાં ચોળ-વાથી કીડ મટી જાય છે.

૧૩૪ કેલેરા (કેગળીઉ):—હોંગ તોલા ૩, કાળાં મરી તોલા ૨, અરીણુ તોલો ૧, જાય-ફળ તોલો ૧, જાંવંત્રી તોલો ૧, અજમાનાં ફુલ તોલો ૧૦ એ બધી વસ્તુઓને બારીક ખાંડી લીંબુના રસમાં ધુંટવી. પછી ઝીણી ઝીણી ચોળી બનાવી દિવસમાં બેથી ત્રણ વખત લેવાથી કેલેરા શાંત પડે છે.

૧૩૫ કેલેરા:—લસણ, સિંધાલુણુ, ગંધક, જીરૂ, મુંઠમરી, પીપર અને હોંગ એ સર્વે ચીજોને સરખે વજને લઈ ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું, તે ચૂર્ણને તોલા ૧૦ જેટલું લઈ લીંબુના રસમાં મેળવી દરદીને ખાવા આપવું. ચોખ્ખા જાય તો બીજી વખત પણ આપવું.

૧૩૬ કોલેરા:—(સુંઠ, મરી, પીપર) ૨
 તોલા, ચીત્રક તોલા ૨, સિંધાલુણુ તોલા ૨,
 અજમો તોલા ૨, જીરૂ તોલા ૨, સંચળ તોલા
 ૨, એ સર્વે પદાર્થોને કૂટી કપડછંદ કરી તેમાં
 હાંમ ચોકખી તોલો ૦૧ નાખી ખલમાં એકત્ર
 કરવાં. એ ચૂર્ણમાંથી તોલો ૦૧૧ લઇ તેમાં ઘાશ
 તોલા ૨ મેળવી દરદીને આપવું. એમ એક બે
 વખત કરવાથી વામીટ બંધ થઈ જશે.

• ૧૩૭ કોલેરા:—જીરૂ, એક કળીનું લસણુ,
 સુંઠ, મંધક, સિંધાલુણુ, મરી, પીપર અને
 શેકેલી હાંમ એચીજો સમાન વાટી લીંબુના
 રસની ભાવના દઇ ગડબોર જેવડી ગોળી વાળી
 એક પાણી સાથે લેવાથી કોલેરા નાશ પામી જાય છે.

૧૩૮ કોલેરા:—જવંતરી, લર્ચીંગ, એલચી
 એ દરેક એક તોલો લઇ ૦૧૧ તોલો અરીસુ
 સાથે મેળવી ખૂબ બારીક વાટી શીશી ભરી
 રાખવી ઉલટી અને ઝડો બંધ થતાં સુધી તે

ભુકીમાંથી એક વાલ દર કલાકે આપવું તેથી કાલેરા મટી જશે.

૧૩૬ કોલેરા:—આસત્રીનાં સૂકાં પાંદડાં હરડેદહ, ત્રિકટુ (સુંઠ, મરી, પીપર,) સિંધાત્રુણુ વડાગરં મીઠું, વાત્રડીંગ, જીરૂ, શાહજીરૂ, અજમે અને સંચળ એ સર્વે વસ્તુઓને સરખે ભાગે કૂટી કપડછંદ કરવી. દરદીને ૧૧ તોલા જેટલું ચૂર્ણ ધીમાં મેળવીને ખવડાવવું. ધીની જગ છાસમાં મેળવીને પણ આપી શકાય. વામ્બી બંધ થતાં સૂધીમાં કલાકે કલાકે એ ચૂર્ણ ધીન સાથે ચરાડવું.

૧૪૦ કોલેરા:—સુંઠ તોલા ૫, પીપર તોલા ૭, સંચળ તોલા ૨, અજમે તોલા ૭, મીઠું તોલા ૨, આમળાં સૂકાં તોલા ૨ એ સર્વે ચીજોને ખાંડી કપડછંદ કરી તે ચૂર્ણ એ શીશીમાં ભરી રાખવું. દરદીને તોલા ૧૧થી સુધી કમ્મર પમાણે છાશની ઉપરના પાણીમાં નાખી ખવડાવવું.

૧૪૧ ખરજવા-વું:—ફટકડી તથા મોરથુથુનું પાણી કરી વારંવાર ઘોઘ સુકવી નાંખવું પછી તેના ઉપર ડામર ચોપડી. જાણુની રાખ બબરાવી પાટો બાંધવાથી આરામ થશે.

૧૪૨ ખરજવા:—આકડાનું છીર તોલા ૪૦, મનશીલ તોલા ૫, મીઠું તોલા ૧૦, હલદર તોલા ૫, આ સઘળી વસ્તુઓને ટ્રેથી ચાર ગણ પાણીમાં નાખી ધીમે ધીમે તાપ આપવો. ન્યારે સઘળું પાણી બળી જાય છે અને રીંછુ રહે નહિ ત્યારે બાકી રહેલું તેલ ઉતારી કપડાથી ગાળી લેવું. આ તેલ લગાડવાથી ખરજવું અને ખસ નાખુદ થાય છે.

૧૪૩ ખરસવા:—મીઠું તેલ તોલા ૭, મીંચુ તોલા ૫, ફાતરી ઉતારેલ કાકમારીના બી તોલા ૨. આ સર્વેને એક વાસણની અંદર ઉકાળવાં. ન્યારે સઘળું એક રસ થઈ જાય ત્યારે ઉતારી ઠંડુ કરવું. આ મલમ ખરજવા ઉપર લગાડવાથી ખરજવું જલદીથી મટે છે.

૧૪૪ ખસ:—કુવાડીઆનાં બી તોલા ૧૨, બામચીનાં બી તોલા ૪, ગાજરનાં બી તોલા ૨, આ ત્રણેને ખાંડી બારીક કરી કપડાથી ચાળી આઠ દિવસ સુધી ગૌમૂત્રની અંદર પલાળી રાખવું. આઠ દિવસ પછી સઘળું હલાવીને એક રસ કરી લગાડવાથી ખસ, ચળ, દાદર તદ્દન નાશુદ્ધ થાય છે.

૧૪૫ ખસ:—કપીલો અને હીરાદખણ સરખે વજને લઈ ધીની અંદર કાલવી ખસ ઉપર ચોપડવાથી પીડનો નાશ થઈ કમતી થાય છે અને ખસ જલદીથી મટે છે. જેમ અને તેમ ખસને હાથ કે નખ લાગવા દેવોજ નહિ.

૧૪૬ ખીલ:—કુલીંજનને પાણીમાં અથવા તેલમાં ધસી. મોઢા ઉપર ચોપડવાથી મોઢાના ખીલ ખેસી જાય છે.

૧૪૭ ખીલ:—ખાવાનું જીરું ચોકુંએક લઈ તેને સાફસુફ કરી ખલમાં છુંદવું, અને જરા

જરા પાણી રેડતા જવું. એ પ્રમાણે છુંદીને માવા જેવું બંનાવવું. માવા જેવું ન થાય તો પથરની નિશાળપર છુંટવું. મલમ જેવું થાય એટલે તે મલમ ખીલ ઉપર ચોપડવો જેથી ખીલ સાફ થઈ જશે. ખીલને હાથ અડકવો જોઈએ નહિ તેમ ખીલને ફેડવા નહિ.

• •

૧૪૮ ખાંસી:—હરડા, ખેડાં અને આમળાં સુરખે વજને લઈ સાફ મુક કરી ઠંઠીઆ કાઢી નાખી ઝીણા ખાંડી મધ સાથે મેળવી ચણીભોર જેવડી ગોળી વાળવી. સવાર, સાંજ લેવાથી થોડા વખતમાં જ ફાયદો જણાશે. તેલ, મરચું, આમલીનો બને ત્યાં સુધી ત્યાગ કરવો.

૧૪૯ ખાંસી:—પીપરઝીણી રૂ. ૧ ભાર, અજમો ખોરાસાની રૂ. ૧૧૧ ભાર, ચોખ્ખો કાથો રૂ. ૨ ભાર, અરાસ કપૂર રૂ. ૧ ભાર, એ સઘળી ચીજોને બારીક ખાંડી આદાના રસમાં મરી જેવડી

મેળવીએ વાળી હમેશાં ત્રણ વખત એકેક ગોળી
ખાવી જેથી ખાંસી મટી જશે.

૧૫૦ ખાંસી:—મીઠળ અને વરાગડું મીઠું એ
બે વસ્તુને સરખા ભાગમાં લઈ ઝીણી ભૂકી
ફરી ગૌમૂત્રમાં ચણાબોર જેવડી ગોળી બનાવવી.
દિવસમાં બે વખત એક એક ગોળી લેવી જેથી
ખાંસી મટી જશે.

૧૫૧ ખાંસી:—મોટી હરડે વજનમાં દોઢ
ભારવાળી લઈ પથ્થર પર ધસી એક ચમચી
ધસારો લઈ એક ચમચી મધ સાથે મેળવી
બે વખત સવાર સાંજ હમેશાં પીવાથી
ખાંસીને ફાયદો થાય છે.

૧૫૨ ખાંસી:—જેઠીમધની લાકડી તોલા ૨,
બેડાં તોલા ૨, એ બન્ને વસ્તુઓને ગાયના તાગ
મુતરમાં ધસી એક ભાગ સવારે તથા એક ભાગ
સાંજે પીવો; એથ ૧૦ દિવસ સુધી ફાયદો થાય
ત્યાં સુધી એ દવા ખાવી.

૧૫૩ ખાંસી:—સિંધાલુણુ તોલો ૧ તથા
એલંચીદાણા તોલો ૦૥ એ બન્નેને છુંદી બારીક
કરવાં; પછી તેમાં મધ તોલો. ૧ મેળવીને
સવારમાં ખાવું.

૧૫૪ ખાંસી:—પીપરનું ચૂર્ણ કરી એક
શીશીમાં ભરી રાખવું. તેમાંથી વાલ ૪ લઈ
મધમાં મેળવી દિવસમાં ૩ વખત ચાટવું જેથી
ઘણો ફાયદો થયો.

૧૫૫ ખાંસી-કફ:—ધાણા, વરીઆળી, સુંઠ,
મરી, પીપર અને જેઠીમધ એ સર્વે વસ્તુઓને
સરખે ભાગે લઈ, ખોખરાં કરી સર્વેને પાણી
શેર ૧ માં ઉકાળવું. ન્યારે ૦૥ શેર પાણી રહે
ત્યારે ઉતારી ગાળી કાઢી તેમાં સાકર તોલો ૧
તથા સિંધાલુણુ વાલ ૩ નાંખી તેમાંથી દિવસમાં
ત્રણ વખત એક ન્હાના ગ્લાસ જેટલું લેવું.

૧૫૬ ખેંચતાણુ:—કીર્દમાનના ખીનો ભૂકો
એક રતીમાર લેવાથી ખેંચતાણુ તથા આંચકી
મટે છે.

૧૫૭ ખોટી ગરમી:—શુઓ નંબર ૧૫૯.

૧૫૮ ખોટી ગરમી:—શુઓ નંબર ૧૬૦.

૧૫૯ ખોટી ગરમી:—ભોંપાતરીની ભાજના પાન લઈ તેને પાશેર પાણીમાં વાટી અંદર અઢી તોલા સાકર નાંખી પીવાથી ખોટી ગરમી તથા શરીરમાં થતી દાહ (અગન) નાશ પામે છે. ઉપર મુજબ થોડા દિવસ સુધી દિવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

૧૬૦ ખોટી ગરમી:—નારંગી ખાવાથી શરીરની ખોટી ગરમીનો નાશ થાય છે; અશુદ્ધિમાં ફાયદો થાય છે. તથા દાંતના પેદામાંથી નીકળતું લોહી બંધ થાય છે.

૧૬૧ ખોટી ગરમી:—પાણીમાં લીંધુ નીચોલીને તે પાણીથી માથું ધોવાથી અને બદમ અથવા લીંબોપ્રિયું તેલ માથામાં નાખવાથી માથાનો ખોડો નાશ પામે છે.

૧૬૨ ગડઃ—અળસી, ડુંગળી અથવા લીંબુ-
ડાના પાનની પોટીસ બાંધવાથી ગડની વેદના
મટે છે.

૧૬૩ ગડ-ગુમડાંઃ—પાકી કેરીનાં ગોટલાને
બાંગી તેની અંદરની ગોટલી કાઢી તેને પથરની
પાટ પર ધસી ગરમ કરી ચોપડવાથી ગુમડાં
બેસી જશે.

૧૬૪ ગડ-ગુમડાંઃ—ગુલબાસનો પાલો તોલા
૪, કાંસડીનો પાલો તોલા ૪, એ બન્નેને પથર
ઉપર વાટીને મલમ જેવું બનાવવું. ન્યાં ગડ
થયું હોય તેની ઉપર એ લેપડી મૂકવી, જેથી
ગડની વેદના નરમ પડશે અને ગડ બેસી જશે.

૧૬૫ ગર્લિણી સ્ત્રીના તાવઃ—રતાંજળી,
કાળી દ્રાક્ષ, વાળો, ઘેણી ઉપલસરી, જેઠીમધ,
મહુડો, ધાણા, સુગંધી વાળો અને સાકર એ
સઘળી ચીજો સરખે બાએ લલ કવાચ કરી ૭
દિવસ સુધી પીવાથી ગર્ભવંતી સ્ત્રીના તાવ નાશ
પામે છે.

૧૬૬ ગર્ભવાળી સ્ત્રીની ઉલટી:—કલંભો એથી ચાર વાલ આપવાથી ગર્ભિણીની ઉલટી એસી જાય છે.

૧૬૭ ગર્ભાશયમાંથી પડતું લોહી:—અતિવિષની કળી, ઈંદ્રિજવ, કડાછાલ, ધાવડીના ફુલ, રસવંતી અને મુંઠ—આ સઘળું સરખે વજને લઈ ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ પાથી અડધા તોલાભાર ખાવાથી ગર્ભાશયમાંથી પડતું લોહી બંધ થાય છે.

૧૬૮ ગળાની ગાંઠો:—કાંચનારની છાલને ચોખ્ખાના ધોવણમાં વાટી મુંઠ નાખી પીવાથી ગાંઠો તથા ગ્રંથી મટે છે.

૧૬૯ ગુમડાં:—ખાપરીઆનો ભૂકો ગુમડાં ઉપર છાંટવાથી ગુમડામાંથી નીકળતી રસી બંધ થાય છે અને ગુમડાં જલદીથી રૂઝાય છે.

૧૭૦ ગુમડાં:—કપૂર કાચલી બાળીને તેલમાં વાટી ચોખ્ખાવાથી માથામાં વાળની અંદર થતાં ગુમડાં મટી જાય છે.

૧૭૧ ગુદમવાગુ:—સાજખાર, કીલીજન, કેતકીનું મૂળ સુરખા ભાગે લઈ મૂખ આરીક ખાંડી તેમાંથી ૦૧ તોલા લઈ પાણી સાથે ફાફા જવું. એમ દિવસમાં ત્રણ વખત લેવું.

૧૭૨ ગોટલી:—એળચી, ભારંગીમૂળ, સિંધાલુણ, સુંઠ અને હીંગ આ પાંચે ચીજો સરખે વજને લઈ તેને ખાંડી આરીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ પા તોલા ભાર મધની સાથે ખાવાથી પેટમાં ચઢી આવતી ગોટલી તથા આફરો મટે છે.

૧૭૩ ગોટો:—જવખાર, વડાગર મીઠું, સાજ ખાર, સાખરમીટ, સિંધાલુણ, સંચળ આ સાતે ચીજો સરખે વજને લઈ તેને ખાંડી આરીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ ૦૧ તોલા ભાર ખાવાથી પેટમાં ચઢી આવેલો ગોટો નાબુદ થાય છે.

૧૭૪ ગોળી મોટી થવી:—તમાકુ (ખીડીમંદે વપરાય છે તે), તેનાં સુકાં બે પાંદડાં લઈ તેને પાણીમાં ભીંજવી ગોળી ઉપર મૂકી કાછો બાંધવો.

એક દિવસ રાખી બીજે દિવસે નવાં પાંદડાં
ખાંધવાં, પણ ગોળીના વ્યાધિવાળાએ હમેશાં
કંઈ ખાંધવો.

૧૭૫ ગોળી મોટી થવી:—ખસખસના
પોસને ઉકાળી તેનો ગરમ ગરમ માવો લઈ ગોળી
ઉપર હમ્મેશ સેક કરવાથી ફાયદો થાય છે.

૧૭૬ ગોળો:—લીંબડાની સુકી લીંબોળીના
મીંજ (ખી) કાઢી ૧૦-૧૨ અવારનવાર ખાવાથી
એ હૃદ મટી જાય છે.

૧૭૭ ગ્રંથી:—કાંચનારની છાલને ચોખાના
ધોવણુની અંદર વાટી સુંક નાખી પીવાથી ગ્રંથી
મટે છે.

૧૭૮ ધારાં:—કપીલો અને હીરાદખણુ સરખે
વજને લઈ તેને ખારીક કરી ધીમાં કાલવી મલમ
ખનાવવો. આ મલમ ધારાં અથવા ચાંદા ઉપર
લગાડવાથી તેમાંથી નીકળતી રસી અને પફ
સાફ થાય છે તથા ધારાં અને ચાંદાં જલદીથી
રૂઝાઈ જાય છે.

૧૭૯ ધાંટું (ગળામાં કફ રૂંધાઇ કીડીની માફક ચટકા મારે છે તે):—લવીંગને ખોખરાં કરવાં. તેમાંથી એક ચપટી ભૂકી તંથા પતરીની ચીનાઈ સાકરનો એક ગાંગડો જીભ ઉપર મૂકી તેનો ઓગાળ ગળ્યા કહેવો; એમ કરવાથી કફ છૂટો પડી ગળામાં જે ખખરાટ થતો હશે તે નરમ પડશે. એ મુજબ દિવસમાં બે ત્રણ વખત બે ચાર દિવસ સુધી ખાવાથી ફાયદો થાય છે.

૧૮૦ ધાંટું:—બ્રાહ્મણી (બ્રહ્મી)નો પાલો ૧ વાલ ભાર, મોટી હરડેની છાલ ૧ વાલ ભાર, લીંડી પીપર ૧ વાલભાર, અને અરુસો ૧ વાલ ભાર એ પ્રમાણે સર્વે વસ્તુઓને ફૂટી કપડછંદ કરી મધમાં મેળવી દરરોજ એક વખત એક વાલને આસરે ચાટવાથી ધાંટું ખેડેલું સાફ થશે.

૧૮૧ ધાંટું:—હરડેનો ધસારો વાલ ૫, મધ તોલો ૦૧, નીમકની ગાંગડી ૧ એ વસ્તુઓને મેળવી તેમાં ૦૧ ચમચો પાણી નાખી જરા ગરમ કરી દરરોજ સવારમાં પીવાથી ધાંટું સાફ થાય છે.

૧૮૨ ધાંદુઃ—છોડાં કાઢેલાં બદામનાં મીંજ
તોલો ૦ા, અલસી આખી તોલો ૦ા એ બન્નેને
શુદ્ધી વાટી તેની ચમચો પાણી સાથે મેળવી
એળચી જેવડી ગોળીઓ બનાવવી. એ ગોળી
દિવસમાં ત્રણ ચાર લઈ ચૂસ્યા કરવી. કફ છૂટો
પડી ઠંસો નરમ પડશે.

૧૮૩ ધાંદુઃ—દૂધ ૦ા શેર, હળદર પીસેલી
૧ા વાલ, સિધવ વાલ ૧, ઘી તોલો ૧, પ્રથમ
દૂધમાં હળદર નાખી તે દૂધ વાસણમાં રેડી.
છાકાળવું ને તે પછી તેની અંદર ઘી નાખવું.
એ સધળું મળી ગયા પછી તેમાં સિધવ નાંખી
રોટળા ઉતારી ઠંડુ પાડી તે દૂધ પી જવું જેથી
અણોજ કાયદો થશે.

૧૮૪ ચકરીઃ—એળચી તોલો ૦ા, તજ
તોલો ૦ા, તાલીસ પત્ર તોલો ૧, મરી તોલો ૧,
ઘીડી પીપર તોલા ૩, સુંઠ તોલા ૪, વંશલોચન
તોલા ૫, સાકર તોલા ૩૨ આ સધળાને ખાંડી

ખારીક ચૂર્ણ કરી દરરોજ પા તોલાભાર ખાવાથી ચક્રી, ડોલ અને બેચેનીનું દરદ મટે છે, અને શરીરનો ઝીણો ઝીણો દુખાવો નાશ પામે છે.

૧૮૫ ચક્રી:—માલ કાંકણ તોલા ૮, સુંક તોલા ૮, અજમાની ફેતરી તોલા ૨, આ ત્રણુ વસ્તુઓને ગોળની અંદર વાટી એક એક તોલા ભારની ગોળી વાળવી. આ ગોળી સવારના એક ખાવાથી ચક્રી તથા બેચુદ્ધિનું દરદ નાશ પામે છે.

૧૮૬ ચક્રી:—બદામનો આથો કરી ખાવાથી ચક્રીનું દરદ નાશ પામે છે તથા મગજને પુષ્ટિ મળે છે.

૧૮૭ ચસકા:—કીદામનના ખીનો ભૂકો એક ચણોડીભારના વજનથી લેવાથી ચસકા, આંચકી, ખેંચતાણુ, ધનુર, શૂળ, સાંધિવા અને હીસ્ટીરીઆના દરદોમાં ફાયદો થાય છે.

૧૮૮ આંદાં:—સોપારી ઉજળી તોલા ૨ તથા કાથો તોલા ૨ લેવા. સોપારીને ખાળવી તથા

કાર્યાને ઠીકરામાં બાળવો. બન્નેને ગાયના માખણમાં ખૂબ ખરલ કરી તેનો મલમ કરવો. તે મલમ ચાંદાવાળી ચામડી ઉપર જ્યાં સુધી ચાંદું રજાય ત્યાં સુધી લગાડ્યા કરવો.

૧૮૯ ચાંદાં:—ફૂપીલો તોલા ૩, હીરાદખણ તોલા ૩, મસ્તકી તોલા ૩, સીંદુર તોલા ૩ એ સર્વે 'વસાણામાં ગાયનું ધી ખપે એટલું' નાખી ખલ કરી મલમ કરવો ને તે મલમ ચાંદી ઉપર ચોપડવો એથી ચાંદી સારી થશે.

૧૯૦ ચાંદાં:—સોપારી ઉજળી તોલા ૨, [લઈ બાળી ગાયના માખણમાં ખલ કરી મલમ કરીને ચાંદાવાળા ભાગ પર લગાડવાથી શરીરના કોઈ પણ ભાગ પરનાં ચાંદાં મટી જાય છે.

૧૯૧ ચાંદાં:—ગુલરની છાલ વાટી બારીક જુકો કરી ચાંદા ઉપર ભમરાવવાથી ચાંદું રજાઈ જાય છે.

૧૮૨ ચાંદી:—હીંગળો એક ભાગ અને કાથો ચાર ભાગ, આ બન્ને સાથે મેળવી બારીક કરી ચાંદી અને ટાંકીના ચાંદા ઉપર ઊંટવાથી ચાંદી એસી જાય છે.

૧૮૩ ચાંદી:—ખાપરીઆનો ભૂકો ચાંદી અને ટાંકીના ધારાં ઉપર દાખવાથી ચાંદી મટી જાય છે.

૧૮૪ ચાંદી:—સાદડના ઝાડની છલને બાળી તેની રાખ અને કાથો સરખે વજન લઈ, બારીક કરી, ચાંદી, ટાંકી અથવા ઈંદ્રિય પર ઉઠેલા કોષ્ઠ પણુ જાતના ચાંદા ઉપર દાખવાથી ચાંદાં જલદીથી સુકાઈ જાય છે.

૧૮૫ ચીકણા બળખા:—પાણુકંદાનો ભૂકો એકથી બે રતિભાર લેવાથી છાતીના ચીકણા બળખા, જે કાઠતાં બહુ મહેનત પડે છે તે જલદીથી નીકળી જાય છે.

૧૮૬ ચીત્રી:—કાળીશરી ચાર ભાગ, ત્રિકળાં એક ભાગ, હરનાળ એક ભાગ આ ત્રણ ચીત્રેને

ગોમૂત્રની અંદર વાંટીને ચોપડવાથી ચીત્રી અને કોઠ મટે છે.

૧૯૭ ચુંક:—પતાંસાનાં તજના અર્કના એકથી બે ટીપાં નાંખી ખાવાથી પેટની ચુંક બેસી જાય છે.

૧૯૮ છાતીનો ધસારો:—ખડસલીઓ, નાગરમોથ, નેત્રવાળો, પીતપાપડો, રતાંજળી વાળો, સુંદ આ સર્વે સરખે વજને લઈ તેની એક પોટલી બાંધી પાણીમાં રાખી મૂકવી. આ પાણી પીવાથી છાતીનું ધસાવું, કફ, લોહી અને પર-બાળા બળખા તથા ઉધરસ નાશ પામે છે.

૧૯૯ છાતીના થડકા—સિંધાતુણ અને હીંગ આ બન્ને સરખે વજને લઈ મધની અંદર બળખે આની ભારની ગોળી કરવી. આ ગોળી દરરોજ એક એક ખાવાથી છાતીનો થડકો મટે છે.

૨૦૦ (અ) જખમ:—ભાંગરાનાં પાંદડાને ચોળી તેના રસ જખમ ઉપર નાંખી તે પાંદડાનો કૂચો તેના પર બાંધવાથી જખમ મટી જાય છે.

૨૦૧ જખમ:—પાણીમાં બાવળની છાલ નાખી ઉકાળીને તે પાણીથી જખમ, ગુમડાં, ધારાં વગેરે ધોવાથી રુઝ જલદી આવે છે.

૨૦૨ જખમ:—બાવળની છાલના ઉકાળાના પાણીથી જખમ ઘોઘળે તે ઉપર ઉપસેટનો ભૂકો છાંટવાથી જખમ પાકતો નથી અને જલદીથી રુઝાય છે.

૨૦૩ જખમ:—કીનાઈનનાં પાંદડાં કુંદીને નેતે જખમ ઉપર બાંધવાથી થોડા વખતમાં રુઝ આવી જશે.

૨૦૪ જખમ:—ધા ધણો ઉંડો અને મોટો હોય તે પહેલાં ટાંકા મારી તે ઉપર તલના તેલનો પાટો બાંધવાથી ધા જલદી રુઝાઈ જશે.

૨૦૫ જખમ:—*ટકડીને કુંદી તેની ભૂકી કરી ધાની અંદર ભરી પાટો બાંધી લેવો નેથી જાડકી પાછી જોડાઈ જશે.

૨૦૬ જખમ:—તુરત ૩ બાળી તેની ગરમ ગરમ રાખ ધામાં દાખી દેવી અને તે ઉપર

બળતા રેનો સેક કરવો. પછી પાટા બાંધી લેવો. તે પાટાને ધણુ દિવસ સુધી છોડવો નહિ, તેમ તે ભાગ પાણીથી પલાળવો નહિ.

૨૦૭ જળોદર (જલંદર):—કુવાડીઆના બીયાં છુંદી મેંદા જેવી ભૂકી કરી એક શીશી ભરી રાખવી. હમેશાં ગા તોણા ભારતી ગોળમાં બે ગોળી તૈયાર કરી સવાર સાંજ એકેક ગળી જવી અને ઉપર બરફનું પાણી પીવું, આથી દસ્ત સાફ આવી તાબુ જલંધર મટી જાય છે.

૨૦૮ જલંધર:—શંખ (જે બાવા લોકો કુકે છે) તેને બાળી ખાખ કરી કપડાથી છાણી લેવો અને હમેશાં ગા ભાર લઈ ગોળ સાથે મેળવી ગોળી બનાવવી અને સવાર સાંજ એકેક ગોળી લેવી (ગળી જવી).

૨૦૯ જલંધર:—કડવી શેરડી જે વીંધુના રહેઠાણની જગામાં થાય છે તે શેરડી છોલી એ દરદવાળાને ખવડાવવાથી ફાયદો થાય છે.

૨૧૦ જીભનાં ધારાં:—ફટકડી અથવા ટંક-
જીભના કોગળા કરવાથી જીભના ધારામાં ફાયદો
થાય છે.

૨૧૧ જીવડાં:—વખમો એકથી બે વાલ સુધી
લેવાથી જીવડાનો નાશ થઈ જાડા માર્ગે નીકળી
જાય છે.

૨૧૨ જીવડાં:—કાળી જીરી ત્રણથી ચાર વાલ
ખાઈને ઉપર એક સાદો જીલામ લેવાથી જીવડાં
નીકળી જાય છે.

૨૧૩ જીર્ણવર:—કચુરો, સુંઠ, દેવદાર,
રાસ્ના, મેથ, કકુ, મોટી રીંગણી અને કરીઆતું
એ સઘળાં ઔષધો સમાન ભાગ લઈ કવાથ
કરી પીપર અને મધ સાથે પીવું. જીર્ણવરનો
નાશ થશે.

૨૧૪ જીર્ણવર:—(વિગત) એ તાવને
હાડનો તાવ પણ કહે છે કારણ કે તે હાડમાંજ
રહી દરદીને રીખાવે છે. એ તાવથી દિવસે દિવસે

હાડકાં ગળી જાય છે, અનાજ પચતું નથી. ઝાડો સાંક થતો નથી; હાડકાં તપેલાં રહે છે; મોઢે પાણી છૂટે છે; ધાતુ ચાતળી થાય છે. આ તાવ કદાચ એકદમ પીડા ન કરે તોપણ દિવસે દિવસે અત્યંત પીડાકર થઈ પડે છે. અને છેવટે દરદીનો અંત લાવે છે.

ઉપાય:—નાનાં બીલીનાં ફળ તોલો ગા, કીરમશ તોલો ગા, અજમે તોલો ગા, પહાડ મૂળ તોલો ગા, કુંવાડીઆનાં બી તોલો ગા એ સધળાં વસાણાંને ખોખરાં કરી પાણી શેર ૧માં નાખી ઉકાળવાં. જ્યારે પાણી શેર ગા રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી કાઢી જિવસમાં બે ત્રણ વખત નોલા ૪ જેટલું પાવું. ખોરાકમાં ચોખ્ખાની અથવા ખાંડરીની રોટલી આપવી.

૨૧૫ છર્ણજવર:—પીપર તથા જૂનો ગોળ એ બન્ને વસ્તુને સરખે ભાગે લઈ મેળવીને તેની ગોળ ચણી ખોર જેવડી ગોળી કરવી. દિવસમાં એક વખત એક ગોળી ખાવી.

ખેરાકમાં ઘઉંના લોટની ગોળ નાંખેલી રાખ ચમચી સુંઠનો લૂક્ર નાખીને આપવી.

૨૧૬ **જીર્ણોત્થવર:**—કાળી દ્રાક્ષ તોલો ગા, ગલોલ તોલો ગા, કાકડસીંગ તોલો ગા, નાગર-મોથ તોલો ગા, રતાંજલિ તોલો ગા, કડુ તોલો ગા, પહાડમૂળ તોલો ગા, લીમડાની સળીઓ તોલો ગા, મુઠ તોલો ગા, કરીઆતું તોલો ગા, ક્ષમાસો તોલો ગા, વાળો તોલો ગા, ધાણુ તોલો ગા, પક્ષકાષ્ઠ તોલો ગા, કાળો વાળો તોલો ગા, રીંગણીનું મૂળ તોલો ગા એ સર્વે ચીજોને કૂટી તેમાં પાણી શેર ૧ નાખી ઉકાળવી. જ્યારે પાણી શેર ૦૧ રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી કાઢી દિવસમાં બે અથવા ત્રણ વખત માફક આવે તે રીતે પાવું. તેલ, ખટાશ, મરચું મુદ્દલ વાપરવું નહિ.

૨૧૭ **જીલાખ:**—હીમજી હરડે, જીર, ગુલાબનાં ફુલ (સુકાં) તથા એળચી-એ દરેક એક તોલો લઈ, હરડે દીવેલમાં તળી નાંખવી, જીરને

અધઃપદ્મ શેકવું તથા એળચીને છોડાં સાથે શેકી
એકઠું ઝીણું ખાંડી સુંઠ તથા ખાંડ સાથે ખાવાથી
પેટ સાફ થાય છે.

૨૧૮ જીલ્લાખા—કાળી દ્રાક્ષ તોલા ૨, જીરૂ
તોલા ૨, સુંઠ તોલા ૨, મરી કાળાં તોલા ૨,
મરી સફેદ તોલા ૨, લીલો કુદનો તોલા ૨,
હીમજી હરડે તોલા ૨, પીપરીમૂળ તોલા ૨,
જાયફળ તોલા ૨, ઘાણા તોલા ૨, લીલા કુદ-
નાનાં પાનને તડકે સુકવવાં. દ્રાક્ષના ઠંણીઆ કાઠી
ખૂબ કુટવી. પછી બધી દવાઓ કુટી કામમાં લેવી.
જો નરમ દવા ગમે તો થોડા મધમાં મેળવી
રાત્રે જમ્યા પછી પા કલાકે ખાઈ સુષ્ટ જવું.
જો વધારે પેટ લાવવાની જરૂર હોય તો હરડેની
જીદી રાખેલી જૂકી ના તોલો અંદર નાંખવી,
માત્રા ૧ થી ૧૫ તોલો.

૨૧૯ જીરૂ—માથામાં જીરૂ, લીખ પડી હોય
તો ધંતુરાના પાનના રસમાં અથવા નાગરવેલના

પાનમાં શુદ્ધ પારો મેળવી વાળમાં નાંખવાથી
જૂ, લીખ ખરી પડે છે.

૨૨૦ જૂઃ—ઉપલેટના ઉકાળાના પાણીથી
માથું ધોવાથી અથવા કાળીજરી લીંબુના રસ
સાથે ચોપડવાથી જૂ નો નાશ થાય છે.

૨૨૧ ઝાડા બંધ કરવો:—ઊંઘવ તોલો
૧, ખીલીનો ગર્ભ તોલો ૨, દાડમની છાલ તોલો
૧, વરીઆળી તોલો ૦૧, ખસખસના પોસીના
તોલો ૦૧, સાકર તોલો ૪ લઘ અધકચરાં ખાંડી
બશેર પાણીમાં નાખી ઉકાળી અડધું પાણી રહે
એટલે ઉતારી કપડાથી ગાળી શીશો ભરી લઈ
દર ત્રણ કલાકે બે ભાર આપવાથી ઝાડા બંધ
થઈ જાય છે.

૨૨૨ ઝાડા બંધ કરવો:—હીરાસંયજ
અને તેથી બમણો આદુનો રસ મેળવી પાવાથી
ઝાડા આવતા બંધ થશે. તેનું પ્રમાણ ૦૧ તોલાથી
વધારે ન હોવું જોઈએ.

૨૨૩ ઝાડો બાંધ કરવો:—અરીણ અને કેસર આ બન્ને ચીજો સગળે વજને લઈ તેની મધની અંદર ચોખાના નેવડી ગોળી કરવી. સવારે અને સાંજે એક એક લેવાથી સપ્તમાં સપ્ત ઝાડો ફક્ત ત્રણ દિવસમાં બાંધ થાય છે.

૨૨૪ ઝાડો બાંધ કરવો:—કેસર વાલ ૧ લઈ તેને લીંબુના રસમાં મેળવવું દિવસમાં ફક્ત એક વખત લેવાથી ફાયદો જણાશે. ખોરાકમાં ચોખાની રોટલી આપવી.

૨૨૫ ઝાડો બાંધ કરવો:—મોટી હરોડળ તોલા ૪ લઈ ફૂટી કપડછંદ કરી તેને મધ સાથે મેળવી એક વાડકામાં નાખી સારી રીતે અરમ કરવી. તેને ઠંડી પાડી એક કાચના વાસણમાં જરી રાખવી અને તેમાંથી આંગળી આંગળી લઈ ચાટવી.

૨૨૬ ઝાડો બાંધ કરવો:—એળચી શેકેલી નં ૧૪, વરીઆળી શેકેલી તોલો ૧૧, ખસખસ

તોલો ૧૥ અને ગનીસું તોલો ૧૫ લઈ બૂદ્ધ
છુંદી ચાંગીને બૂદ્ધ બનાવવો પછી મિશ્રણ કરી
તે મિશ્રણમાંથી પેટ બ્યાવે ત્યારે તોલો ૧૦ ખાવું
આથી પેટ આવતાં બંધ થશે.

૨૨૭ ઝાડો બંધ કરવો:—પીપળીમૂળનાં
ગઢોડાં નંગ ૧૦, બદામ નંગ ૪, સુંઠ ગૂંચો નં
૧, કાળાં મરીના દાણા નંગ ૧૨, લવેંગ નંગ
૪, એળચી નંગ ૫, સંકેદ મરી દાણા નંગ ૭,
સકર ચનચો નંગ ૧. એ સર્વે ચીજોને ખોખરી
કરી માત્રીના વાસણમાં પાણી શેર ૧૫ માં
ઉકાળી. પાણી બળી જાય અને એક ગ્લાસ
જેટલું રહે ત્યારે ઉતારી. ગાળી કાઢી તે પાણી
દિવસમાં બે વખત પીવું એ પ્રમાણે એ કાવો
આઠ દિવસ સુધી પીવાથી પેટ આવતાં બંધ થશે.

૨૨૮ ઝાડો લાવવો:—આમળાં (મુરખ્યામાં
વપરાય છે તે) તેના ઝાડની છાત્રને સુકવી ખારીક
ચૂર્ણ કરવું અને શીશીમાં બરી રાખવું જેણે

ચકિત લાવવી હોય અથવા પેટ લાવવું હોય, તેણે
તોલા ૦ થી ૦૧ લઈ એક ચમચા દૂધમાં
મેળવી પી જવું અચ્ચાને ફક્ત ૦ તોલો આપવું.

૨૨૯ ઝાડો લાવવો:—મોટી હરડે જે
વજનમાં તોલા ૧૧ થી ૨ સુધી હોય છે તેને
ખચર ઉપર ધસી તોલો ૦ થી ૦૧ લેવી ને
તેમાં મધ તોલો ૧ મેળવી પીવું. તેથી પેટ
સાફ આવશે.

૨૩૦ ઝાડો લાવવો:—વરીઆળાને સારી
પેટે સુકવવી પછી તેને જાડા ખાદીના કપડામાં
નાખી હાથથી ચોળવી અને છોડાં કાઢી નાખવાં
તે પછી તેને છુંદી આટો કરવો, અને ધીને ગરમ
કરી તેમાં એ વરીઆળીનો આટો નાખીને સાથે
મેળવવો. લાવરંગનો ચયા પછી નીચે ઉતારી
કડો પાડી તેને તેટલાજ વજનના સાકરના
શીરામાં મેળવી લેવો. એ મિશ્રણને કાચના
ચાસણમાં ભરી રાખી દરરોજ સવાર સાંજ તોલો

ના. થી ૧ સુધી ખાઇ ઉપરથી દૂધ શેર બા
પીવું. ન્હાનાં બચ્ચાંને બેઆની ભાર આપવું ને
ઉપરથી દૂધ પાવું.

૨૩૧ ઝાડો લાવવો:—હીમજી હરડે નંગ
૧૧ ને ભાંગી કકડા કરી એક ઝાસમાં ગરમ
પાણીમાં રાત્રે સુતી વખતે બીજાની લાંબી સખરી
સવારે ઉપરનું નીતરું પાણી કાઢી લઇ તેમાં
સાકર તોલો ૧ બેળવી તે પાણી પી લેવાથી
ઝાડો સાફ આવે છે.

૨૩૨ ઝામરો:—તકમરીઆં અને મરી સાથે
વાટી ચોપડવાથી ઝામરો મટી જાય છે.

૨૩૩ ઝીણા ઝીણા દુખાવો:—સાકર તોલા
૩૨, વશલોચન તોલા ૫, સુંઠ તોલા ૪, લાંડી
પીપર તોલા ૩, તાલીસપત્ર તોલો ૧, મરી તોલો
૧, એકથી તોલો ૧૧ અને તજ તોલો ૧૧
આ સઘળાંને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ
ચૂર્ણ દરરાજ ૧ તોલાભાર ખાવાથી શરીરને

ઝીણો ઝીણો દુખાવો નાશ પામે છે, અંન ચક્રી તથા બેચેનીનું દર્દ મટે છે.

૨૩૪ ઝેર:—કોઈપણ જાતની ઝેરી ચીજ પેટની અંદર ગઈ હોય તો ચરીડનું પાણી પીવાથી તથા તજ ખાવાથી ઉલટી સાથે તે ઝેરી ચીજ નીકળી જાય છે.

૨૩૫ ઝેર:—કટકડી ના તોડે લાઘ અર્ધો પ્યાલો પાણી બનારી પાવું અને તેટલીજ બીજ કટકડી લાઘ ડાંખ પર લગાડવી, જેથી સાપનું ઝેર ઉતરી જાય છે.

૨૩૬ ઝેર:—કંટાલાનો વેલો જે જંગલમાં જાદુ ચાય છે અને જેના પર કૃષ્ણ નથી આવતાં તેને છુંદી રસ કાઢી બે ચાર પ્યાલા જેટલું ખાવાથી વામેટ થઈ સર્પનું ઝેર ઉતરી જાય છે. વામેટ થયા પછી થોડું નાળું ધી પાવું.

૨૩૭ ઝેર:—ભોંયદોડીના મૂળનો રસ અને ગાયનું ધી સરખે ભાગે લાઘ એકઠાં કરી પાવાથી હડકાયાં કુતરાનું ઝેર ઉતરી જાય છે.

૨૩૮ ઝેર:—ચોળા (કડોળમાં વપરાય છે તે) તેને લઈ હાથમાં ચોળા પાણીમાં પલાળી હાથથી ચોળા પાણી ગાળી, કાઢી પીવાથી વામાડ થઈ સોમલનું ઝેર ઉતરી જાય છે.

૨૩૯ ઝેર:—રીંગણના બી કાઢી નાખી પાણીમાં ઘસી પીવાથી અરીણનું ઝેર ઉતરે છે.

૨૪૦ ઝેર:—અરીણનું ઝેર ઉતારવાને: ૧૫-૨૦ રૂના કપાસીઆને પાણીમાં છુંદી પાણી પીવાથી ઝેર ઉતરી જાય છે.

૨૪૧ ઝેરી જાનવરોનો ડંખ:—અઝેડાના ડુલ્લ વાટીને તેનો રસ ચોપડવાથી સાપ, વીંછી, મધમાખી, ભમરી વિગેરે ઝેરી પ્રાણીઓના ડંખ ઉપર ફાયદો થાય છે.

૨૪૨ ઝેરી જાનવરોનો નાશ કરો:—અગર, ગુગળ, ધી, મીઠું, રાજ, લીંમડાના પાન, વજ, સરસવ, આ સઘળું સરળે વજને લઈ ધીની અંદર કાઢવી રાખવું અને તે ધી દેવતા ઉપર

નાખી ધૂપ કરવાથી ધરમાંથી ઝેરી જંતુઓનો
ખાસ ઘટ લવા શુદ્ધ થાય છે.

૨૪૩ ઝેરુ—ભોંયદોડીના મૂળનો રસ તથા
ત્રી દરેક સવાને તોલા લખ એકઠા કરી પીવાથી
ઘડખાયા કુતરાનું ઝેર ઉતરી જાય છે.

૨૪૪ ઝેરુ—ગાયનું દૂધ શેર ૩ કલાઈ વગરના
આંખાના વાસણમાં લઈ હલાવીને પીવાથી ધંતુરાનું
ઝેર ઉતરી જાય છે.

૨૪૫ ટચકીયું:—સુંઠ, જેઠીમધ, વનાકુનો,
ફંદ, કુલીંજન, કાળાં મરી, મેથી, દાળચીની,
હલીપ-એ ઔષધો સરખે ભાગે લખ ખાંડી
કપડાથી ચાળી લખ એક શીશી ભરી રાખવી
એમાંથી જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે એક તોલો લખ
ના તોલો સાકર સાથે ખાવું અને ઉપર પાણી
ખીવું. એમ ચાર રોજ સુધી કરવાથી ટચકીયું
એકમરમાંથી રહી જવાય છે તે નાપુદ થઈ જાય છે.

૨૪૬ ટાંકી:—ગુઓ નંબર ૧૯૨.

૨૪૭ ટાંકી:—ગુઓ નંબર ૧૯૩.

૨૪૮ ટાલ:—ચણાડીનો ભુકો, રસવંતી, હાથીદાંતની રાખ, આ ત્રણે ચીજોને સાથે મેળવી, નરમ કરી જે જગ્યાએ ટાલ હોય ત્યાં ચોપડવું; તેથી સપ્તમાં સપ્ત ટાલ હોય તો પણ તે જગ્યાએ વાળ ઉગે છે.

૨૪૯ ઠાલી ઉંધરસ:—ગુઓ નંબર ૭૧.

૨૫૦ ડોલ:—ગુઓ નંબર ૨૩૩.

• ૨૫૧ ડંખ:—સુકા વાળ લઈ તેને પાણીની અંદર વાટી ખારીક કરી ચોપડવાથી ડંખ જલ-દીથી રજાય છે.

૨૫૨ તણખા:—બળદાણા અથવા બહુફળી તોલો એક લઘ પાણીમાં પલાળીને પીવાથી તણખીઆની બળતરા નાશુદ થાય છે, અને હિનવા તથા પ્રમેહમાં પણ ફાયદો થાય છે.

૨૫૩ તરસ:—કોઈપણ દરદમાં બ્યારે પાણીની તરસ બહુ લાગતી હોય ત્યારે દાડમ ખાવાથી તરસ ઓછી લાગે છે.

૨૫૪ તાપોડીયાં:—આમળાનો મુરખો
ખાવાથી શરીરના જુદા જુદા ભાગમાં ખોટી
ગરમીથી નીકળતાં તાપોડીયાં તથા નાનાં ગુમડાં
મટી જાય છે.

૨૫૫ તાવ:—લીમોડીઓ ૧૦-૧૨ લઈ,
તેને ખાંડી થોડી સાકર સાથે પાણીમાં મેળવી
પાવાથી તાવ ઉતરી જાય છે.

૨૫૬ તાવ:—પીતપાપડો, સુંઠ, દરેક ૧
ભાર લઈ ખાંડી ૦૧ શેર પાણીમાં નાખી ઉકાળી
પાંચ ભાર પાણી રહે એટલે ગાળી નાખી
હમેશાં સવારમાં પીવું એમ સાત દિવસ કરવાથી
તાવ તદ્દન મટી જાય છે.

૨૫૭ તાવ:—લીમડાની છાત્ર, સુંઠ, પીપળા
મૂળ, દેવદાર, કરીઆતું, કડું અને પુષ્કરમૂળ,
એ દરેક ચીજ એ તોલા વજનમાં લઈ ખાંડી
શેર ૧ પાણીમાં નાખી ઉકાળવું. ૧૫ ભાર

પાણી રહે ઝોટલે ઉતારી દિવસમાં ત્રણ વખત લેવું.

૨૫૮ તાવ:—દેવદાર, હરડેદળ, આમળાં, અરડુસો, સુઠં, દરેક ચીજ તોલો ૦૫ લઈ શેર ૧૫ પાણીમાં ઉકાળી ૨૦ બાર પાણી રહેવા દેવું અને ત્રણ વખત મધની ચમચી સાથે પીવું.

૨૫૯ તાવ:—કરીઆતું આખી રાત પાણીમાં પલાળી રાખી સવારના તે પાણી ગાળીને પીવાથી તાવમાં હાયદો થાય છે.

૨૬૦ તાવ:—કડુ, કરીઆતું, કોલમની કાતરી દરેક તોલો એક તથા ધાણા અને મરી દરેક તોલો અડધો લઈ દરેક સાથે ખોખરાં ખાંડી શેર ૧ પાણીમાં ઉકાળવું અને અરધું પાણી રાખવું. હમેશાં દિવસમાં ત્રણ વખત લેવું બચ્ચાંને એક ન્હાની ચમચી બે વખત આપવી. દુરત તાવ ઉતરી જાય છે.

૨૬૨ તાવઃ—ધમાસો, સરપંખા, કરીઆતું, કકું, કુટીકી દરેક એક પાછ બાર લઈ પાશેર પાણીમાં ઉકાળી અઠી રૂપિયાબાર પાણી રાખી દિવસમાં ત્રણ વખત પીવું. એમ પાંચ સાત રોજ કરવાથી તાવ ઊતરી જાય છે.

૨૬૨ તાવઃ—દેવદાર, ધાણા, ભાંયરીંગણીનાં મૂળ દરેક બે તોલા લઈ શેર ૧૫ પાણીમાં નાખી ઉકાળી દોઢ પાશેર પાણી રાખવું. હમેશાં ત્રણ વખતમાં તે પૂર કરવું એમ દિવસ સાત સુધી કરવાથી તાવ તદ્દન ઊતરી જાય છે.

૨૬૩ તાવઃ—કકું, ગજો, તજ, પીપર, પીપળીમૂળનાં ગંઠાડા, લવીંગ, હરડે, સુંઠ આ સર્વે એક એક તોલો લઈ તેની સાથે કરીઆતું તોલા નવ મેળવી સઘળાને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ પા તોલાબાર આપવાથી દરેક જાતના તાવમાં ફાયદો થાય છે.

૨૬૪ તાવઃ—હાડમાં લાંબા વખતથી રહેલો ઝીણો તાવ જેને લીધે ઉધ આવે નહિ અને

જીભ ઉપર સફેદ થર બાજો) ગળો જે આંખા,
લીમડા, યુવર વગેરે ઝાડ ઉપર થાય છે તે ગળો.
એક તોડો લઘ જૈરા છુંદી રાત્રે ચાર તોડા ઠંડા
પાણીમાં ભોંજવી રાખવી. સવારના પહોરમાં
તેમાં સહેજ મીઠાશ નાખી પીવું જેથી તાવ
નષ્ટ થશે, મગજની ગરમી દૂર થશે, માથું
દુખતું નરમ પડશે અને ઉંઘ નહિ આવતી હોય
અથવા જૂખ નહિ લાગતી હોય તે લાગશે.

- ૨૬૫ તાવ:—આમળાં, સિંધાલુલુ, ચીત્રક,
હરડે અને પીપર એ સર્વે વસાણાંને સરખે
ભાગે લઘને ખૂબ ઘુંટવાં, બારીક ચૂર્ણ બનાવી
કપડાંદ કરી લેવું. આ ચૂર્ણ તોલા ૧ થી ૧૫
સુધી દિવસમાં બેવખત ફાફવું. ઉપરથી જૈરા
ગરમ પાણી પી લેવું. તેલ મરચાંની પરહેજ
રાખવી.

૨૬૬ તાવ:—(સાથેડોંસો થયો હોય તારે)
ગળો તોલા ૪, સુંઠ તોલા ૩ અને પીપરીમૂળ

તોલા ૩. એ સર્વે વસાણાને ખોખરાં કરી શેર એક પાણી નાખી ઉકાળવાં. ન્યારે ૦૧ શેરથી રહેજ વધુ પાણી રહે ત્યારે ઉતારી બે ભાગ કરવા દરેક ભાગમાં તોલો ૧ ચોખ્ખુ મધ નાખી મેળવીને પાવું. સવારે બપોરે એમ દિવસ ૯ સુધી પાવું. પથ્થર, તેલ, મરચું, ખટાશ ખાવા દેવું નહિ.

૨૫૭ તાવ (પિત્તવિકારનો):—પ્રકર મૂળ, મુંઠ, ગોખર, પીપરીમળ, રાસ્ના, મોથ, ગોળ, સિંધવ, કડુ, કળટ, પીતપાપડો, કાળી દ્રોણ અને અરકુસો એ ચર્મે વસાણાને સમભાગ (દરેક ચીજ તોલા ૦૧ જેટલી) લઈ છુંદવાં; પાણી શેર ૧ નાખી ઉકાળવાં. ૦૧૧ શેર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી દિવસનાં ૩ વખત પાવું. તદ્દનુસાર દિન ૧૪ સુધી ચાલુ રાખવું.

૨૬૮ તાળિયાનાં ધાસં:—કેશર, જાવંત્રી, રસકપૂર, લતીંગ, સાકર, અને ચુખડ આ સઘળું

સરખે વળને લછ ખાંડી ખારીક કરી મગના દાણા નેવડી ગોળી કરી તે ગોળી એકથી બે સુધી ખાવાથી તાળવાની અંદર પડેલા ધારમાં ફાયદો થાય છે અને ફરીથી ધારાં થતાં નથી.

૨૬૯ થોથર:—મુંઠને પાણીમાં વાટી સહેજ સાજ ગરમ કરી થોથર ઉપર ચોપડવાથી ફાયદો થાય છે.

૨૭૦ દમ:—સાર તોલા ૧૬, વાંસકપૂર તોલા ૮, પીપર તોલા ૮, એળચી તોલા ૨, તજ તોલો ૧, આ સઘળાને ખાંડી ખારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ દરરોજ સવારે અને સાંજે બે આનાથી પાવલીબાર મધની સાથે ચાટવાથી દમ તથા ઉધરસમાં ઘણોજ ફાયદો થાય છે.

૨૭૧ દમ:—આકડાનાં મૂળીઆં મુકવી તેને ખારીક ખાંડી ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ ૭ વાલ અરમ પાણીમાં નાખી પીવાથી ઉલટી થાય છે અને તેથી દમનો ગુસ્સો બેસી જાય છે.

૨૭૨ દમઃ—આકાશના સ્વાદા (૧૨૫.)
 સ્વાસો સુકવી તેમાં અક્ષરો તોલો ૧, જયજ્ઞ
 તોલો ૧, જવંત્રી તોલો ૧, લવીંગ તોલો ૧,
 એ મેળવવાં. આ સધળાંને ખાંડી ખારીક કરી
 જામે આની ખારની ગોળી કરવી આ ગોળી
 સવાર સાંજ એક એક ખાવાથી દમ મટે છે.

૨૭૩ દસ્તાનઃ—શીઓને નિયમિત અટકાવ
 ન આવતો હોય અથવા દસ્તાન વધારે દિવસ
 સુધી જતું હોય તો મધેડીનું દૂધ તોલા ૩ અને
 જવ તોલો ૧ એ બન્ને એકઠા ગરમ કરી રતું
 પોત કરી દસ્તાન પર મૂકવું. સુવા નવટાંક લઈ
 પાસેર પાણીમાં ઉકાળી બે ત્રણ વખત પીવાથી
 દસ્તાન ધુટી જાય છે.

૨૭૪ દસ્તાનઃ—કીરમીસ-દરાખ, ઠળીઆ
 કાઢેલી તોલા ૫ અને ચોખું તાણું ધી તોલા ૫
 એ બન્નેને એક કલાઈના વાસણમાં નાખી ધીમી
 અગ્નિ ઉપર મૂકી દરાખ લાલ થાય ત્યાં સુધી

તળવી. ઠંડુ પડ્યે બેચાર દરાખ લઈ દરરોજ સવારમાં ખાવી જેથી દસ્તાન નિયમિત થશે. તેલ, મરચું, ખટાશ વર્જ્ય છે.

૨૭૫ દસ્તાન (વધારે જતું હોય તો):—
લાલ જસંદીનું મુળીઉં તોલો ૦૧ અને સફેદ જસંદીનું મુળીઉં તોલો ૦૧ એ બન્નેને ખોખરાં કરી ગાયનું દૂધ ૦ શેર લઈ તેમાં ખૂબ ચોળવાં અને તેને ગાળી કાઢી તે દૂધ પી જવું. એ મુજબ ચાર દિવસ સુધી દરરોજ નવું બનાવી પીવું.

૨૭૬ દસ્તાન (બરાબર ન જતું હોય અથવા બંધ થયું હોય તો):—સુવા તોલા પાંચથી સાત પાશેર પાણીમાં ઉકાળી બે જોસ આપવા. પછી કપડાં કરી તેમાં સાકર નાખી દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત પાવું તેથી દસ્તાન છુટશે.

૨૭૭ દાંતના રોગ માટે દંતમંજન:—
કુલાવેલ ફટકડી તોલા ૧૫, ટંકણખાર કુલાવેલ તોલા ૧૦, કુલાવેલ મોરચુ તોલા ૫, ચાક

તોલા ૨૦, તજ તોલો ૧, લવીંગ તોલો ૧, આ સધળાંને ખાંડી બારીક કરી કપડાથી ચાળી લેવું. આ દાંતમંજન-ધસવાથી દાંત સફેદ અને મજબુત થાય છે અને દાંતના દરેક જાતના રોગોમાં ઘણોજ ફાયદો થાય છે.

૨૭૮ દાંતના રોગ માટે:—દાડમની કળી સુકી નંગ ૫૦ ફીકરાપર સેકેલી, એળચી તોલો ૧ અડધી કાચી સેકેલી, એળચી તોલો ૧ અડધી કાચી સેકેલી, ચીનીકબાલા તોલો ૧ (બારીક વાટેલા) ફટકડી તોલો ૧ (પ્રલાવેલ), રૂમી મસ્તકી તોલો ૧ (બારીક વાટેલી), માયાં તોલો ૧ (ફટેલાં) વાવરીઓ કાચો તોલો ૧ (બારીક વાટેલો), બદામનાં ફેતરાં શેર ૦૧ (બાળેલાં) કાહેલી સોપારી તોલા ૨ (બાળેલી), વાંસકપૂર તોલો ૧ (બારીક કરેલું) એ પ્રમાણે સધળાંને મેળવી, વાટી, ચાળી કાઢી દાંતને લગાડવાથી દાંત મોતીના દાણા જેવા બનશે, મજબુત થશે અને મોઢું વાસ્તુ મારતું બંધ થશે.

૨૭૯ દાદર:—કુવાડીઆનાં મુળીઆં લીંબુનાં
રસમાં ધસી લગાડવાથી દાદરનો નાશ થાય છે.

૨૮૦ દાદર:—નવસાગર તથા ફટકડી સરખા
વજને લઈ લીંબુના રસમાં ધસી ચોપડવાથી
દાદર નરમ પડે છે.

૨૮૧ દાદર:—અમલસાગે ગંધક, ગુગળ,
તજ, જોળીએ એ સર્વેને પાણી સાથે ધસીને
ચોપડવાથી દાદર ઘણીજ જલદીથી મટે છે.

૨૮૨ દાદર:—ગાજરનાં બી એક ભાગ,
બામચીનાં બી એ આગ, કુવાડીઆનાં બી ત્રણ
ભાગ, આ ત્રણે ચીજોને ખાંડી બારીક કરી
આઠ દિવસ સુધી ગૌમૂત્રની અદર પલાળી
રાખવી આઠ દિવસ પછી તે કાઢી એકરસ કરી
લગાડવાથી દાદર, ખસ અને ખુજલી મટે છે.

૨૮૩ દાદર:—ભોંયસીંગ (મગફળી)ના દાણા
લઈ તેના ફેતરાં કાઢી બારીક વાટવાં. પછી
દરાજ થઈ હોય ત્યાં જરા ધસી એ બૂકો
લગાડવો જેથી દરાજ નરમ પડશે.

૨૮૪ દાદરઃ—ઉપલેટની જડ અથવા છોડી-
આને પાણીમાં ઘસી ચોપડવાથી દરાજ સાફ થશે.

૨૮૫ દાદરઃ—પારો તોલો ૦૧ અને આમલ
સારો ગંધક તોલો ૧૧ લઈ બન્નેને ખલમાં નાખી
એક દિવસ સુધી ખલ કરવું. પછી તેમાં મોગરાનું
તેલ નાખતા, જવું ને ખલ કરતા જવું.
આ ક્રિયા એક દિવસ સુધી થાય પછી તેને
કાચના વાસણમાં ભરી રાખવું અને દાદરવાળી
જગ્યા ઉપર અવાર નવાર ચોપડવું.

૨૮૬ દાદરઃ—રતનજોતના ઝાડના દૂધમાં ૩
ભીંજવી દુખતી દાદ ઉપર મૂકવાથી દાદ દુખતી
મટી જાય છે. ફટકડીના કોગળા કરવાથી પણ
ફાયદો થાય છે.

૨૮૭ દાદરઃ—૩મી મસ્તકીની એકાદ કાંકરી
૩ની સાથે દાદ પર મૂકવાથી દાદ દુખતી બંધ
પડે છે.

૨૮૮ દાદરઃ—વાયવડીંગ તોલો ૦૧, હીંગ
ફુલવેલી તોલો ૦૧ કપૂર તોલો ૦૧ અફલકરો

તોલો ના ભોંયરીંગણીનાં બી તોલો ના એ સવે
વસ્તુઓને છુંદી રૂમાં લપેટી ન્યાં દાઢ દુખતી
હોય ત્યાં મૂકવી.

૨૮૯ દાઢ:—સેકટાનો ગુંદર ન્યાં દાઢ દુખતી
હોય ત્યાં થોડો મોઢામાં રાખયો.

૨૯૦ દાઢ:—(દાંત હાલે કાથા દુખે તથા
દાઢમાં કીડા પડવાથી દુખે તો) વાયવડાંગ તોલો
ના, મરડાસીંગ તોલો ના, કાથો પાનમાં ખાવાનો
તોલો ના, એ સવેને વારી આટો કરી તેમાંથી
એક ચપટી લઇ ન્યાં દુખતું હોય ત્યાં સુતી
વખતે દરરોજ દાખતું એટલે દુખાવો નરમ પડશે.

૨૯૧ દાઢી જવું:—સુકા કોપરાની વારી
રૂ તથા નળીયું લઇ ખન્નેને વાટવા અને પાણી
સાથે મેળવી મલમ જેવો અનાવી દાઢેલી જગા
ઉપર લગાડવાથી તુરત આરામ થાય છે.

૨૯૨ દાઢી જવું:—દાઢેલી જગા ઉપર
ફેળના થડનો રસ કાઢી વખતો વખત રેડવાથી

હંડક વળશે અને એકદમ મટી જશે, તથા દાઝેલા ભાગ ઉપર કેળને ગાભો વાટીને તે જગો પર બાંધવો.

૨૯૩ દાઝી જવું:—દાઝેલી જગા ઉપર સાહી ચોપડવાથી ફાંસા ઉઠતા નથી અને દુઃખ નરમ પડે છે.

૨૯૪ દાઝી જવું:—ચુકા કોપરાની વાટીને અંગારમાં બાળી તેની રાખને ઝીણા કપડાથી ચાળી દ્રાઢી એક ખત્રમાં નાખવી તે તેમાં ચોખું કોપરેલ નાખી ખૂબ ખરલ કરવી દાઝેલી જગ્યા ઉપર એ દવા ચોપડવાથી સાફ થઈ જશે. (આ દવા પહેલાથી તૈયાર કરી સંધરી રાખી હોય તો વિશેષ સાફ)

૨૯૫ દાહુ:—અડધા રૂપિયાભાર ભોંપાતરીની ભાજીના પાન લઈ તેને પાશેર પાણીમાં વાટી અંદર સાકર નાખી પીવાથી શરીરમાં થતી દાહુ (બળતરા) નાશ પામે છે. શરીરની ગરમી દૂર

ચાય છે, અને ખસ પણ મટે છે. આ પાણી દિવસમાં બેથી ત્રણ વખત પીવું. .

૨૯૬ દાઢઃ—(છાતીના ભાગમાં બળતરા ચાય અથવા છાતીપર પિત્ત થયું હોય તો) સુકો કુદનો તોલો ૧, મરી સફેદ તોલો ૦૧, ધાણા તોલો ૦૧, પાણી શેર ૨, એ સધળી વસ્તુઓને બરાબર સાફ કરી એક કલઈવાળી તપેલીમાં નાખવી. ઉપર જણાવ્યા મુજબ પાણી શેર ૨ નાખી ચૂલા ઉપર ચઢાવી, પાણી શેર ૦૧ રહે ત્યાં સુધી રહેવા દેવી. પછી ચૂલાપરથી ઉતારી, ઠંડુ પાડી, કપડાથી ગાળી, સીસીમાં ભરી લેવું. પછી બે ભાગ કરી સવારે નરણે કોડે એક ભાગ લઈ તેમાં સાકરની ભૂકી નાખી પીવું. બળતરા ઓછી થઈ જશે.

૨૯૭ દંતમંજનઃ—માયા લઈ ઝીણું ખાંડી કપડાથી ચાળી એક શીશી ભરી રાખવી. હમેશાં તેનાથી દાંતણુ કરવાથી દાંત મજબુત થાય છે.

૨૯૮ ધનુરઃ—કીર્દમાનના ખીનો ભૂકો એક
ચણ્ણીમાર લેવાથી ધનુરનો ગુસ્સો નરમ પડે છે.

૨૯૯ ધનુરઃ—ખુગરાની અજમો અને
ચોખ્ખું કપૂર સરખે વજને લઈ બગ્ગે વાલની
ગોળી વાળવી. આ ગોળી દરરોજ સવારના એક
એક લેવાથી ધનુર આંચકી તથા ખેંચતાણુ વિગેરે
દરદોમાં ફાયદો પામી શકે છે.

૩૦૦ ધનુરવાઃ—લસણ, આદુ, કુંગળી તથા
કાળી તુળસીના પદ્ધાનો દરેકનો રસ કાઢી અડધો
તોલો લઈ મેળવી દહીંને પાવું તથા શરીરે
ચોપડવો જોથી ધનુરવા મટી જાય છે.

૩૦૧ ધાતુ કબજ કરવોઃ—અકલગરો,
કેસર, કંકોલ, જાયફળ, પીપર, લવીંગ, સફેદ
ચંદન, સુંઠ—આ સઘળું પા પા તોલો લઈ અરીસે
તોલો ૧ લઈને સઘળાને ખાંડી ચૂર્ણ કરવું. આ
ચૂર્ણ દરરોજ રાત્રે એકથી બે રતીમાર મધની
સાથે ચાટવાથી ધાતુ કબજ થાય છે અને વીર્ય-
આવ મટે છે.

૩૦૨ ધાતુ કબજ કરવો:—જસવંતીનજ
ઝાડ ઉપર લાત્ર ફુલ થાય છે તે ફુલની કળી
નંગ પથી ૧૦ દરેજ સવારે નરણે કોઠે ચાવી
જવી. તે ઉપર એક કટકો સાકરનો ખાવો. આ
દવા દસ દિન સુધી ચાલુ રાખવી.

૩૦૩ ધાતુક્ષીણતા:—કવચાં તથા તાલીમ-
ખાનાં દરેક રા. ૪ ભાર લઘ ખાંડી ચાવી
રાખવાં તેમાંથી તોલો ૧, સાકર તોલો ૦૫ સાથે
મેળવી સવારે ખાવાં અને ઉપર તાણું દૂધ સેર
૦૫ પીવું. આથી પીસાગમાં જતી ધાતુ અટકી
જશે. ઉપર મુજબ ૧૦-૧૫ દિવસ સુધી દવા
સેવાથી ધાતુક્ષીણતા તદન મટે છે.

૩૦૪ ધાતુક્ષીણતા:—ઝુણીની બાજી તોલ
૨ હંમેશાં સવારમાં ખાવી. એમ ન ખવાય તો
ધીમાં એકલી સેકી ખાવાથી ધાતુ બંધ થાય છે.

૩૦૫ ધાતુનો વધારો કરવો:—ઝેરખ-
મુળીના મૂળને પાણીમાં પલાળી તેમાં મીઠું તેડ

નાખી તેને ધીમે ધીમે તાપ આપવો. જ્યારે સઘળું પાણી બળી જાય અને શીણ ન રહે ત્યારે બાકી વધેલું તેલ ગાળી લેવું. આ ગાળેલું તેલ દરરોજ સવારના નારતા અગાઉ થોડા દિવસ સુધી પીવાથી વીર્યના ધણોજ વધારો થાય છે.

૩૦૬ ધાતુનો વધારો કરવો:—દરરોજ સવારના પહોરમાં બદામ ખાવાથી વીર્યનો વધારો થાય છે.

૩૦૭ ધાતુપુષ્ટ ચૂર્ણ:—એળચી તોલા ૪, ગોખર તોલા ૪, ઘોળી મુસળી તોલા ૪, નાગ-કેસર તોલા ૪, બોડા તોલા ૪, સંખાવળી તોલા ૪, જયફળ તોલા ૧, આ સઘળાને ખાંડી ખારીક ચૂર્ણ કરી અડધા તોલાનાર દરરોજ એક તોલા સાકરની સાથે ખાવાથી ધાતુ ઘટ્ટ બની શરીર મજબુત થાય છે.

૩૦૮ ધાતુપુષ્ટ પાક:—ઘોળી મુસળી એક શેર લઈ ખારીક કરી દૂધ શેર વીસમાં ઉકાળવી.

દૂધ બળી ગ્હે એટલે થી શેર દોઢ તેમાં નાખવું
 અને નીચે ઉતારી તેમાં ગુંદર તોલા ૨૦, કોપર
 તોલા ૧૦, અદમ તોલા ૩૦, ચારોળી તોલા
 ૧૦, એળચી તોલા ૨, કેળનું કંદ તોલા ૨,
 કૌચા બીજ તોલા ૨, જવંત્રી તોલા તજ ૨,
 તોલા ૨, તમાલ પત્ર તોલા ૨, ત્રિફળાં તોલા
 ૨, નાગકેસર તોલા ૨, પીપર તોલા ૨, મરી
 તોલા ૨. સુંઠ તોલા ૨, કેસર તોલો ૧, જગ-
 માંસી તોલો ૧, જયફળ તોલો ૧, લવીંગ તોલો
 ૧, આ સઘળાનું ચૂર્ણ કરી નાખી ખૂબ લલાવવું
 અને સાકર શેર અઢી લઘ તેની આસણી કરી
 તે પાકમાં નાખવી. આ પાક લમેશાં સવારના
 અઢી રૂપીઆભાર ખાવાથી ધાતુનો વધારો થાય
 છે, શરીરની કળતર નાશ પામે છે. શરીરમાં
 ધાતુજ દૌરત આવે છે, અને દરેક જાતના
 ધાતુને લગતાં દરદો મટી જાય છે.

૩૦૯ ધાતુપૌષ્ટિક:—એક શેર શુદ્ધ દૂધ લઘ
 તેને બરાબર ગરમ કરી અંદર એળચી, કેસર,

પસ્તાં, બદામ અને સાકર નાખી પી જવું. એ પ્રમાણે સવારે અને રાત્રે બન્ને વખત પીવાથી ધાતુનો વધારો થાય છે; શરીરની દરેક જાતની નબળાઈ દૂર થાય છે અને શરીરમાં ધણુંજ જોર આવે છે.

૩૧૦ ધાતુપૌષ્ટિક:—કાળી મુસળી તોલા ૨૫, ગોખર તોલા ૨૫, ઘોળી મુસળી તોલા ૨૫, એખરો તોલા ૧૫, બહુફળી તોલો ૦૫, બળદણા તોલો ૧૫, શતાવરી તોલો ૧૫, અકલકરો તોલો ૧, કવચાં તોલો ૧, નાગ કેસર તોલો ૧, મોચરસ તોલો ૧, સાકર તોલા ૧૫૫, એળચી તોલો ૦૫, જવચી તોલો ૦૫, તજ તોલો ૦૫, તમાલપત્ર તોલો ૦૫, આ સઘળાંને ખાંડી ખારીક ચૂર્ણ કરી દરરોજ અરધા તોલાભાર દૂધની સાથે લેવાથી શરીર બળવાન થાય છે.

૩૧૧ ધાતુક્ષય:—ઘોડાઆસંધ તોલા ૪૦ અને વરધારો તોલા ૪૦ આ બન્ને ચીજોને ખાંડી ખારીક ચૂર્ણ કરી માટીના વાસણમાં રાખી મૂકવું

આ ચૂર્ણ દરરોજ સવાર સાંજે દૂધની સાથે બે આનીથી પાવલીભાર ખાવાથી ધાતુક્ષીણતા મટે છે. શરીરની નબળાઈ નાશ પામે છે. કામ કરવાને ઉત્સાહ થાય છે અને અનાજ ઉપર વધારે પ્રીતિ થાય છે.

૪૧૨ ધુપણી:—અજમો, એળચી, કપૂર, કાકડાર્શીંગી, કાયફળ, કુબ્જ, ત્રંદન, જાયફળ, જવંત્રી, જીરૂ, તજ, તમાલપત્ર, તાલીસપત્ર, ત્રિફળાં, ધાણા, નાગકેસર, પીપર, મરી, મેથ, લવીંગ, શાહજીરૂ, સિંધાલુણુ, સુંઠ, સંચળ આ સર્વે એક એક તોલો લઈ અને મેથી ખાવીશ તોલા લઈ સધળાને ખાંડી બારીક કરી જૂના ગોળમાં લાડુ કરવા. આ લાડુ દરરોજ સવારના અડધા તોલાભાર ખાવાથી જીએને ધુપણીની અંદર ધણેજ ફાયદો થાય છે; ખાવા ઉપર વધારે પ્રીતિ થાય છે; ખાવાનું જલદી પચે છે; શરીર કાન્તિવાન બને છે અને આંખે આવતાં અધારાં અને કાનમાં થતો અવાજ નાશ પામે છે. સુતિકા

ઝીને આ લાકુ ખવડાવવાથી ઉધરસ, ઝાડો, નળનાથ વીગેરે મટે છે. આ લાકુ ખાવાથી જળોદરના દરદીને પણ ઘણાજ ફાયદો થાય છે

૩૧૩ નળ ચઢવા:—પુષ્કર તોલા ૨, સંચળ તોલા ૩, સમુદ્રફળ તોલા ૨, હિંગ તોલો ૦, એ ચીજ લઘ, હીંગને સેકી સર્વ ચીજને ખાંડી લીખુના રસમાં ખલ કરી ચણા જેવડી ગાળી વાળી દિવસમાં બે વખત લેવી, જેથી નળ ચઢેલા સાફ થઇ જશે અને દસ્ત સાફ આવશે.

૩૧૪ નળ સુશ આવવા:—(નળ સુશ આવ્યા હોય અને દસ્ત કબજ થતાં ઝાઝું અન્ન ન લેવાય અને ભૂખ નાહ લાગતી હોય તો) કકુ તોલા ૪, પીપરીમળ તોલા ૪, ગરમાળાનો ગર તોલા ૪, મોથ તોલા ૪ અને હરડેદલ તોલા ૪, એ સર્વે વસાણાંને ખોખરાં કરી ભૂકીના ત્રણ ભાગ કરવા. પછી એક ભાગ લઘ એક શેર પાણીમાં ઉકાળવો. ૦૧ શેર પાણી રહે ચારે ઉતારી ગાળી કહાડી દિવસમાં ત્રણ વખત

પીતું. આમ કરવાથી બે ત્રણ દરત થઈ નળ
પ્રુક્તા થશે.

૩૧૫ નાસુરઃ—(બ્યારે ગુમડું ભરનીમળ
થાય છે તથા ભરાય અને પુટે છે ત્યારે તેનો
છેદ બહુ સાંકડો થઈ જાય છે. આનો જખમ
ધણે ઉંડો અને સાંકડો છે જેને નાસુર અથવા
નાળ કહે છે. નાસુરનું ગુમડું લાંબું, ઉંડું અને
સાંકડા મોઢાવાળું હોય છે. નાસુરમાંથી ચીકણું
પાણી અગર પડે ઝરે છે.) પીપર નામનું ઝાડ
જેને કાઠિઆવાડી લોકો પીપરીનું ઝાડ કહે છે તે
ઝાડની વડવાઈને કૂટી તેની લુગદી કરી નાસુર
ઉપર ઠંડી બાંધવી. જેથી નાસુરમાંથી નીકળતું
પડે ચુસાઈ જશે અને પાકેલી જગાપર રૂઝ
આવશે. લુગદી દરરોજ તાજી વાપરવી.

૩૧૬ નાસુરઃ—આંખલીના બીયાંને પથરપર
ધસી નાસુર ઉપર જડું જડું લગાડવાથી નાસુર
રૂઝી જાય છે.

૩૧૭ નામુર:—સાટોડીના પાંદડાંને છુંદી તેની થેપલી (લુગદી) નામુરપર મૂકવાથી રૂઝ આવી જાય છે.

૩૧૮ નંજલો:—ઝોથમી જીરાને ખાંડી અંદર તેલ નાખી તેની લુપરી ખાંધવાથી નજલાનો સોજો હલકો પડે છે.

૩૧૯ નપુંસકપણું:—અકલકરો તોલા ૨, કાળા ધંતુરાના બી તોલા ૨, જયફળ તોલા ૨, ઘોળી કરણના મૂળની છાલ તોલા ૨, આ સઘળાંને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરી ધંતુરાના રસમાં મગના જેવડી ગોળી કરવી. આ ગોળીનો સ્વમૂત્રમાં લેપ કરવાથી નપુંસકપણું નાશ પડે છે. નપુંસકપણું માટે સાંઠાતું તેલ પણ એક અકસીર હિપાય છે.

૩૨૦ નપુંસકપણું:—ઘોળી કરણના મૂળની છાલ તોલા ૨૦ લઈ દૂધ શેર પાંચમાં જમાવવી. બ્યારે દૂધ જમી રહે બારે તેમાંથી માખણ કઢી

તેનું ધી કરવું. આ ધીમાં:—મોહરો તોલો ૦૫,
જન્યકળ તોલો ૦૫, અંશીણના ઝાંડનાં પાનનો
રસ તોલો ૦૫ નાખી સર્વે એકત્ર કરવું. આ
ધીનો એક મહિના સુધી, સ્ત્રીસંગ છોડીને લેષ
કરી નાગરવેલનાં પાન ખાંધવાથી નપુંસકપણું
મટે છે.

- ૩૨૧ નેત્રરોગ:—તલનાં ફૂલ ૮૦, લીડિ-
• પીપર નં. ૬૦, જાઈનાં ફૂલ ૫૦, અને મરી
કાળાં ૧૬—એ ચીજોને સારી રીતે પાણી સાથે
ધુંટી ગોળી બનાવવી અને તેને ૧૫ વટાણા
પુરતા પાણી સાથે ઘસી આંજવાથી દુલું, ઝાંખ,
અરજીન વગેરે સધળા નેત્રના દોષોનો નાશ થાય છે.

૩૨૨ નબળાઈ:—(જ્યારે શરીરને યોગ્ય
પોષણ નથી મળતું ત્યારે તે કમકૌવત થાય છે
તેમજ યોગ્ય મહેનતનો અભાવ, અત્યંત ચિંતાવૃત્તિ,
પણું, ક્ષય, રક્તપિત્ત, મૂત્રપિંડનો કોઈ અર્થ
વ્યાધિ, હૃદરોગ અને વીર્યસ્રાવ વિગેરે દરેક

શરીરને ખાસ માંદું કર્યા સિવાય કમકૌવત કરી નાંખે છે તેમજ દરેક જાતની માંદગી પછી શરીર સાધારણ રીતે કમકૌવત થઈ જાય છે) ખરા સોનાનો વરખ તોલો ૦૧, અંબર વાલ ૫, આવળનો ગુંદર વાલ ૫, મોતીનો ખાખો વગર વીધેલો તોલો ૦૧—એ ચારે ચીજોને ગુલાબના ખાણીમાં બે દિવસ સુધી ખરલ કરી જુવારના દાણા જેવડી ગોળીઓ બનાવવી. દિવસમાં ત્રણ વખત એકેક ગોળી મોઢામાં રાખી ચૂસ્યા કરવાથી નખજાઈ દૂર થઈ શક્તિ આવશે.

૩૨૩ નખજાઈ:—કવચા અને ગોખર સરખા પવ્વને તે બન્નેની બરાબર સાકર મેળવી સઘળાને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ દરરોજ દૂધની સાથે અડધાથી એક તોલો સુધી લેવાથી શરીરની નખજાઈ દૂર થાય છે. શરીર બળવાન થાય છે અને શરીરમાં કામ કરવાનો જુસ્સો આવે છે.

૩૨૪ નખળાઈ:—અહુ ફળી અડધા થી એક નોલો લઈ દૂધનીજ્ઞાએ પીવાથી શરીરની નખળાઈ કળતર, અશક્તિ અને કમરનો દુખાવો નાશ પામે છે.

૩૨૫ નખળા બાંધાની સ્ત્રીઓ:—જનુંઓ નંબર (ધુપાળી) ૩૧૨

૩૨૬ નસકોરી ફુટવી:—અકરીનું દૂધ ઉકાળીને તેની અંદર કેસર નાખી પીવાથી નસકોરી બંધ થાય છે.

૩૨૭ નસકોરી ફુટવી:—દાડમનાં ફૂલ અને લીલી ધરોનો રસ કાઢી તેનું ટીપું નાકમાં નાખવાથી નસકોરી બંધ થાય છે.

૩૨૮ નામરદાઈ:—અજમોદ. અસમંધ, આંબાહળદર, કકુ, કમલગંઠા, કોષ્ટ (ફુટ) ત્રિકુળાં, પસાન બંધ મજીદ, મુનકકા, મુલેડી, રક્તચંદન, સાકર અને હલદર આ સઘળું સરખે વજને લઈ ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરીને એક શેર ગાયનું

ધી અને ચાર શેર સતાવરીના રસમાં ધીમી
આંચે પકાવવું. જ્યારે પાણી બળી જાય અને
ધી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું. આ ધી દરરોજ
એક તોલાભાર ખાવાથી નામરદાઇ મટે છે.

૩૨૯ નિદ્રા:—રાત્રિના સુતી વખતે નિદ્રા
નહિ આવતી હોય તો ઠંડા પાણીથી હાથ પગ
અને મોઢું ધોવું અને તાળવા ઉપર પણ ઠંડું
પાણી નાખવું. આથી નિદ્રા જલદીથી આવે છે.

૩૩૦ નિદ્રા:—ભાંગને સેકી તેનો બૂકો
એકથી બે વાલ મધની સાથે મેળવી ચાટી
જવાથી સારી પેઠે નિદ્રા આવે છે.

૩૩૧ પગનો ધુળરો:—ઝેરકોચલાંને પાણી-
માં ઉકાળી તેની છાલ કાઢી નાખવી અને ધીમાં
તળવાં. આ ધીમાં તળેલું ઝેરકોચલું, મરી અને
ચણીશુ સરખે વજનને લઈ ખાંડીને બારીક ચૂર્ણ
કરવું. આ ચૂર્ણ દરરોજ સવારના ફક્ત એક
સતિભાર ખાવાથી પગ, આંગળાં તથા હાથ
વગેરેનો ધુળરો મટે છે.

૩૩૨ પથરી:—(પથરીના દરદ વાળાને પ્રથમ પીસાળને રસ્તે રેતી પડે છે અને તે પછી લાંબી મુદ્દતે ગુરદાની નીચેના ભાગમાં પથરી બંધાય છે. શરીરમાં વાયુનો પુષ્કળ વધારો થવાથી મૂત્ર તથા વીર્ય સુકાઈ તેમાંથી પથરી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પથરી પીસાળનો રસ્તો રોકે છે. પથરીવાળા દરદીને અત્યંત પીડા થાય છે અને પીસાળ ઉતરતો નથી) જૂની છંટનો જૂકો વાલ ૫, અને ખાંડ વાલ ૧૫ એ બન્નેને મેળવી દરરોજ ખાવાથી પથરી દૂર થશે.

૩૩૩ પથરી:—જવનું પાણી નેટલું પીવાનું તેટલું પીવાથી પથરીના દરદની અંદર ફાયદો થાય છે.

૩૩૪ પથરી:—કમુતરનું ચરક વાલ ૧, સફેદ મરી વાલ ૫, એને ઝીણું વાટી મધ સંધિ ગોળી ૩ વાળવી અને તે ત્રણ વખત દિવસમાં આપવી. એમ થોડા દિવસ કરવાથી પથરી જમી જાય છે.

૩૩૫ પથરી:—સિંધાલૂણ તોલો ૧ લઘ
ચાટી ૧૨ પડીકાં તૈયાર કરવાં તેમાંથી હંમેશાં
સવારમાં એક પડીકું લઘ પાણેર છાશમાં મેળવી
ઉભા ઉભા પી જવું. એમ તે પડીકાં પૂરાં થતા
સુધીમાં પથરી રેતી થઇ નીકળી જાય છે.

૩૩૬ પથરી:—ટંકણ ખાર વાલ ૨ થી ૪
ઠંડા પાણીમાં ધસી ૫ દિવસ સુધી પીવાથી
પથરી મટી જશે.

૩૩૬ પરમો (પ્રમેહ):—(પ્રમેહ મૂત્રમાર્ગની
એપી રોગ છે અને ઋતુ સમયે તેનો એપ
અડવાથીજ એ રોગ થાય છે. મૂત્રમાર્ગની અંદર
ખાક થાય છે, શિશ્ન સુજી આવે છે, અને તેમાં
અત્યંત બળતરા થાય છે. મદનછત્ર સુજી આવે
છે અને શિશ્નનું મુખ લાલચોળ અને સુજેલું
જણાય છે. તેને દાખવાથી તેમાંથી ચીકણા સફેદ
મંદાર્થ નીકળે છે. પીસાબ કરતી વખતે સખત
દાહ થાય છે, અને રાડો પાડવી પડે છે. શિશ્ન-

માંથી રસી ઝર્પા કરે છે જેના ડાઘ કપડામાં જણાઈ રહે છે, ઉપદંશની માફક આની વિકૃતિ પણ શરીરમાં ફુટી નીકળે છે અને તેમાં સાંધા ચગેરે ઝલાઈ જાય છે; તેથી વૃષણનો વરમ ઝઈ આવે છે અને વીર્યવાહિની નળી સુજી જાય છે. મૂત્રમાર્ગની અંદરનું ક્ષત રૂઝાવાથી તે ભાગ સાંકડો થઈ જાય છે અને તખતો વખત પીસાગ અટકી પણ જાય છે.) ભેંસના છાણુને પાણીમાં ખૂબ ડોઘ ગાળી સાકર નાખી પીવાથી પ્રમેહની સમ્પત્તિ બળતરા શાંત થાય છે.

૩૩૮ પરમોઃ—વડનું દૂધ નોલો ના, સાકર સાથે મેળવી ચાટવું; ઉપર ના શેર દૂધ પીવું. એમ સાત દિવસ સુધી ચાટવાથી પરમો જડ-મૂળથી જાય છે; ગરમ ચીજ દવા ખાતાં સુધી ખિલકુલ ખાવી નહિ.

૩૩૯ પરમોઃ—કમરકસનાં બીને પાણીમાં પલાળી પીવાથી પરમા (પ્રમેહ)માં ફાયદો થાય છે. અને કમર પણ મજબૂત થાય છે.

૩૪૦ પરમેા:—એળચીના દાણા વાલ ૧, વંશલોચન વાલ ૧—આ બન્ને સુખડના તેલનાં ટીપાં સાથે મેળવી લેવાથી પરમાની અંદર ફાલદો થાય છે.

૩૪૧ પરમેા:—નીર્મળીનાં બી ચાર પાંચ લઈ તેનો બૂકો કરી થોડા દહીંની સાથે મેળવી, એક કપડાની અંદર બાંધવા. આ કપડું આખી સત પાણીમાં લટકતું રાખી મૂકવું. આ પાણી પીવાથી પરમેા જલદીથી મટે છે,

૩૪૨ પરમેા:—આમળાના બૂકાને પાણીમાં ઘસાળી રાખીને તે પાણીની પીચકારી મારવાથી પરમાની બળતરા શાંત થાય છે; તથા આમળાના બૂકાનું પાણી પીવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

૩૪૩ પરમાની રસી બંધ કરવી:—કાંટા-આમ્રાયુ નાખીને ઉકાળેલ પાણીની પીચકારી મારવાથી પરમાને લીધે નીકળતી રસી બંધ થાય છે.

૩૪૪ પરમેા:—બાવળનાં પાન વાલી તેમાં

સાકર નાખી પીવાથી પ્રમેહ, તણખીએ ઉનવા વિગેરેની બળતરા દૂર થાય છે.

૩૪૫ પરમો:—કાકડીનાં બી પીવાથી બંધ થએલો પીશાબ છૂટે છે અને પ્રમેહની બળતરા શાંત થાય છે. (કાકડીનાં બી ઔષધમાં પાક્યા પછી વપરાય છે)

૩૪૬ પક્ષાઘાત:—(અર્થેત્ જાતનો આ વ્યાધિ લાગુ પડવાથી શરીરનું એક પડખું શક્તિહીન થઈ જાય છે એક બાજુ પરના હાથ પગ અને પડખાં પોતાનું કામ બિલકુલ કરી શકતાં નથી. તેનો હાથ નિર્માલ્ય થઈ જાય છે ને તે કોઈ પણ ચીજ પકડી શકતો નથી તેમજ તે પોતાનો હાથ બરાબર ઉંચો કરી શકતો નથી. ચાલવામાં પણ તેને કેટલીક અડચણ પડે છે. ....) આહીનું સેવન કરવાથી પક્ષાઘાતમાં ફાયદો થાય છે.

૩૪૭ પક્ષાઘાત:—અજમો તથા મોરચુથુ દરેક શેર ના લાઇ ખૂબ ખાંડી કપડાથી આળી

૧૨૫ લીંબુના રસમાં દિવસ પાંચ સુધી ખરલ ફરી ચણા જેવડી ગોળી વાળવી અને તે હંમેશાં સવારે એક લેવી. એમ ૧૧ દિવસ સુધી ચાલુ રાખવાથી પક્ષાઘાત મટી જાય છે.

૩૪૮ પડવાળા બડખા:—ખડસલીઓ, નાગરમોથ, નેત્રવાળો, પાંતપાપડો, રતાંજળિ, વાળો, સુંઠ, આ સઘળી ચીજો સરખે વજને લઈ તેની એક પોટલી બાંધવી અને તે પોટલી પાણીમાં રાખી મૂકવી. આ પાણી પીવાથી પડવાળા બડખા, ઉધરસ, ઉધરસથી છાતીનું ધસાવું, કફ અને લોહીવાળા બડખા નાશ પામી શકે છે.

૩૪૯ પાકું:—(એક જાતનો ત્વકદોષ છે તેને લઈને તે બાગ સુજી આવે છે, ત્યાં તીક્ષ્ણ દુખાવો થાય છે અને તે પાકી રસી થઈ અનેક છિદ્રોથી કુટે છે તથા તેમાંથી સડેલો પુચો નીકળી આવી તે ડેકાણે મોટી ખાડ પડી જાય છે. ગડની અંદર ફક્ત એક મુખ હોય છે ને તેમાંથી પડ નીકળી જઈ આરામ થાય છે તથા અંદરથી રૂઝ

આવી તેનું મોઢું બાંધ થઇ જાય છે પણ પાઠાંની અંદર એટલુ બધું સામડું પર નહિ નીકળતાં સડેલા માંસના કુચા બીકળે છે) ગુજરાતીમાં જેને કુંવાડીઆ અને મરાઠીમાં ટાંકલા કહે છે તે છોડનાં પાંદડાંને પાસી લુગદી કરી પાઠા ઉપર બાંધવાથી અગન બળતી નરમ પડશે અને ઠંડક વળશે.

૩૫૦ પાઠાંનો ઇલાજ:—બાવળની પાલી અને ખોરડીનાં પાંદડાં ઝીણાં વાટી લુગદી કરી પાઠા ઉપર લગાડવાથી પાઠું પાકી કુટી જશે.

૩૫૧ પાઠાંનો ઇલાજ:—લીંબડાંની છાલને દિવસ ૭ સુધી અવાર નવાર બાંધવાથી પાઠું ખેરી જશે.

૩૫૨ ચિત્ત:—(એ રોગ છાતી પર દાહ બળવાથી અને બાધેલું બરાબર પાચન નહિ થવાથી છાતી ઉપર રહે છે) ગાયનું દૂધ તોલા ૫ લખ તેમાં ચોખ્ખું એરંડીઉં રાત્રી તોલા (એક આઉંસ) મેળવી દરરોજ સહવારે પાવું એ મુજબ કરવાથી છાતી ઉપર દાહ બળતી મટી જશે તેમ

મોઢાની મેળ પણ દૂર થશે.

૩૫૩ પિત્તઃ—ધી નવટાંક ગરમ કરી ૩. ૨) ભાર સાકર નાંખી એકઠું મેળવી દહાડામાં ત્રણ વખત ચાટવું. એમ ૧૦-૧૨ દિવસ ખાવાથી પિત્ત મટી જાય છે.

૩૫૪ પિત્તરોગઃ—સુકાં આમળાને ફૂટી કપડાં કરી એકં શીશીમાં ભરી મૂકવાં. તેમાંથી તોલો ૧ લઘ તેમા સાકરનો ભૂકો તોલો ૧ તથા ગાયનું ધી તાવેલું તોલો ૨ મેળવી તેના એ ભાગ કરવા અને સ્થવારે તથા સાંજે ખાવા. પખવાડીઆ સુધી એ દવા ખાવાથી ફાયદો થશે.

૩૫૫ પિત્તરોગઃ—ગાયનું દૂધ શેર ૦૧ તોલો ૧૦) સાકર તોલો ૫, ધી તાવેલું તોલો ૨, એ ચીજોને બરાબર મેળવી દરરોજ સ્થવારે પીવું અને થોડા દિવસ ચાલુ રાખવું. પિત્તનું જોર નરમ પડશે.

૩૫૬ પિત્તરોગઃ—દહીંની છાશ તોલો ૫ લઘ તેમાં સાકર તોલો ૧૧ નાંખી સ્થવારે પી

જવી તેટલાજ વજનની છાશ બપોરે અને સાંજે પીવી.

૩૫૭ પેટનો દુખાવો:—(ખોરાક વધુ ખાધો હોય અથવા વાયડો પદાર્થ ખાધો હોય ને પાચન નહિ થયો હોય ત્યારે એ દુખાવાની ઉત્પત્તિ થાય છે) ખાટા લીંબુની ગોળ ચીર કાપી તે ચીરમાં ખાડો પાડી તેમાં મરીની ભૂકી વાલ ૨, અજમાની ભૂકી વાલ ૨, તથા સંચળ વાલ ૧ ભૂકી તે ચીરને અંગારાપર ભૂકવી. ખદખદીને તૈયાર થાય ત્યારે બહાર કાઢી સહેવાતી સહેવાતી ચુસવી. એથી ગમે તે કારણે પેટમાં દુખતું હશે તે નરમ પડશે.

૩૫૮ પેટનો દુખાવો:—અજમો, લવીંગ, સિંધાલુણુ, સુંઠ આ ચારે ચીજો ખરાબર લઈ તેને ખાંડી બારીક કરી ગોળની અંદર બબ્બે વાલની ગોળી કરવી. જરૂર પડ્યે આ ગોળી ફક્ત એક ખાવાથી પેટનો દુખાવો મટે છે.

૩૫૯ પેટનો દુખાવો:—પીપર, મરી, સુંઠ, આ ત્રણે ચીજો સરખે વજને લઈ તેને ખાંડી

બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ સવારે અને સાંજે
પા પા તોલો ખાવાથી પેટનો દુખાવો તથા
અજીર્ણ મટે છે.

૩૬૦ પેટનો દુખાવો:—સુંકને બારીક મેદા
જેવી વાટવી. પછી નેમાંથી તોલા ગાને આશરે
લઈ ફાકી જવી અને ઉપરથી ગરમ પાણી એક
બે ઘુંટ પીવું.

૩૬૧ પેટનો દુખાવો:—ચોખ્ખી હોંગ બે
આનીબાર વાટી બારીક કરી તેની બૂકી કરી
ફાકી જવી.

૩૬૨ પેટનો દુખાવો:—લીલા આદાનો
કટકો લઈ તેને છોલી જીણી જીણી કાતરી કરી
તેને સેજ મીઠું લગાડી ખાઈ જવી.

૩૬૩ પેટનો દુખાવો:—કળી ચુનો વાલ
૧ તથા ગોળ વાલ ૧ની ગોળી વાળી ખાવાથી
પેટમાંથી પવન છુટી પેટમાં દુખતું નરમ પડશે.
આરામ થતાં સુધી બે ત્રણ વખત ખાવી.

૩૬૪ પેટનું શૂળ:—અરથો તોલો સુંઠ
ધીમા તળા ખાવાથી પેટમાં થતું સખ્તમાં સખ્ત
શૂળ બેસી જાય છે. • • •

૩૬૫ પેટની ચુંક:—અજમો, લવીંગ,
સિંધાત્રુણ, સુંઠ, આ ચીજો સરખે વજને લખ
તેને ખાંડી બારીક કરી ગોળાની અંદર બબે
વાલની ગોળી કરવી. આ ગોળી ખાવાથી પેટની
ચુંક બેસી જાય છે.

૩૬૬ પેસાળ બંધ થયાનો ઇલાજ:—
સુરોખાર તથા ઉંદરની લીંડી એ બન્નેને સરખે
ભાગે લખ ખાંડી કપડાથી ચાળા ફુટીમાં તે
બૂકી ભરવી તથા એજ બૂકીને પાણી સાથે
પેડૂ ઉપર ચોપડવાથી પેસાળ છુટે છે.

૩૬૭ પેસાળ બંધ થયાનો ઇલાજ:—
પાણીમાં જે લીલફલ થાય છે, તેને કપડાના
બેવડમાં મૂકી પેડૂપર બાંધવાથી પેસાળ છુટે છે.

૩૬૮ પેસાબ બંધ થયાનો ઇલાજ:—
મૂળાનાં પાંદડાં વાટી નરમ કરી પેડુ ઉપર લેપ
કરવાથી પેસાબ છુટે છે.

૩૬૯ પેસાબ બંધ થયાનો ઇલાજ:—
કાળાં મરીના ૧૦ દુણા લઈ રોર ૦ા પાણીમાં
૨૦૦-૨૫૦ વખત ગાળી પીવાથી પેસાબ
છુટે છે.

૩૭૦ પેસાબની બળતરા:—આંબલીના
પાનનો રસ અથવા આમળાનું પાણી પીવાથી
પેસાબની બળતરા શાંત થાય છે.

૩૭૧ પેસાબ સાફ ઉતરવો:—એક તોલા
બળદાણુને પાણીની અંદર પલાળી તેમાં સાકર
નાખી પીવાથી પેસાબ સાફ ઉતરે છે અને
પેસાબની બળતરા શાંત થાય છે.

૩૭૨ પેસાબમાં પડતું લોહી:—બકુલીની
છાલનો ઉકળો પીવાથી પેસાબમાં લોહી પડતું
હોય તો તે બંધ થાય છે.

૩૭૩ પેસાળ પુષ્કળ છાડવો:—દગડૂલની
ખુપરી કરી. પેડુની ઉપર બાંધવાથી પેસાળ
પુષ્કળ છૂટે છે.

૩૭૪ ફેફરું (મૃગી):—(એ રોગ થતાં પ્રથમ
માણસને કંપારી આવે છે તથા પરસેવો છુટે
છે, ધ્યાન ઠેકાણે રહેતું નથી, દાંત કંકડાવે છે ને
જમીન ઉપર પડી જાય છે, મોઢામાં શીણ આવી
જાય છે. એ રોગ ૧૦, ૧૫, ૨૦ દિવસે કે
જાહેર ઉપડી આવે છે. પાણી તથા દેવતા
રોગીની નજરે પડે તો તરત ફેફરું ચઢી આવે
છે જેથી દરદીની ઘણી સંભાળ રાખવાની જરૂર
છે. એ રોગ ચિંતા અને શોકાદિથી ઉત્પન્ન થાય
છે) ઉપાય:—લસણની કળી તોલો ૦, ગળી
તોલો ૦ા, વરીઆળી તોલો ૦ા, ટંકણખાર
તોલો ૦ા, ગોરચદન તોલો ૦, એ સર્વે ચીજોને
ખાંડી ગાયના તાજા મૂત્રમાં ખરલ કરવાં. એ
દવા દિવસમાં બે ત્રણ વખત દરદીને સુંઘાડવાથી
મગજનો કીડો ટળશે.

૩૭૫ ફેફડેઃ—અકલગરો તોલા ૫, અને વજર તોલા ૫ એ બન્ને વસાણાને કુટી કપડછંદ કરી તેની ભૂકી એક શીશીમાં ભરી રાખવી. પછી તેમાંથી વાલ ૧૦ લઈ, મધ સાથે મેળવી દિવસમાં ત્રણ વખત ચાટવી. ૨૧-૨૨ દિવસ સુધી એ દવા લેવાથી ફાયદો થશે. ખોરાકમાં દૂધ અને ભાત લેવા.

૩૭૬ ફેફડેઃ—નાગરમેથ કપડછંદ કરી તેની ભૂકી એક શીશીમાં ભરી રાખવી. તેમાંથી વાલ ૫ ને આસરેલઈ એક ગ્લાસ ભરી ગાયના દૂધમાં નાખી અકેક ગ્લાસ દિવસમાં ત્રણ વખત પીવું. એ મુજબ માસ ૧ સુધી પીવાથી ફાયદો થશે.

૩૭૭ ફેફડેઃ—અડાયાના છાણાની રાખ તોલા ૫ લઈ તેને કપડછંદ કરી તેને તોલા ૫ જેટલા આંકડાના દૂધમાં ૩ દિવસ સુધી ભીંજવી રાખી, પછી સુકવી દરદીને સુંઘાડ્યા કરવી.

૩૭૮ ફેફડેઃ—સફેદ ડુંગળીનો રસ કાઢી નાકમાં બે ત્રણ ટીપાં મૂકવાં. એમ થોડા દિવસ સુધી કરવાથી ફેફડેં મટી જાય છે.

૩૭૯ ફેફડેઃ—બાવળના ઝાડનાં ફૂલ પાંચ ભાર લઘ ગાયના ધીમાં બાળી ભસ્મ કરી ગોળ કે મધમાં ગોળી નાની કરી સાત દિવસે એકેક ખાપવી. તેથી ફેફડેં મટી જાય છે.

૩૮૦ બદ (સાચળનાં મળની રસવાહિની ગ્રંથી એનો આ તીક્ષ્ણ પાક છે. એ ગાંડો બહુજ સુજી આવે છે; તેમાં અત્યંત પીડા થાય છે અને તે પાક થઇ પુટે છે તથા ત્યાં મોટાં ધારાં પડે છે. આ એક ઉપદંશની વિકૃતિ છે અને ઉપદંશ થયા બાદજ બદ ઉપડે છે. તે સિવાય કેટલીક વખતે જવરની અંદર પણ એ ગાંડો સુજી આવે છે જે જવર શાંત થયા પછી પોતાની મેળેજ શાંત થઇ જાય છે, કમકૌવત દરદીને વખતે તે પુટે

છે અને પીડે છે.) નવસારનાં પાણીનાં પોતાં મૂકવાથી ફાયદો થાય છે.

૩૮૧ બદ્ધ:—બદ્ધની ઉપર અળસીની પોટીસ બાંધવાથી તે પાકીને ઝુટે છે અને ત્યારેજ તેની પીડા ઓછી થાય છે.

૩૮૨ બહુ થુંક આવવું:—કાંચનાર; ખેરની છાત્ર અથવા ફટકડીના ઉકાળાના પાણીના કોગળા કરવાથી થુંક બહુ આવતું અટકે છે.

૩૮૩ બહુ મૂત્રતા:—પા થી અડધો તોલો ધાવડીનાં ફૂલ દરરોજ ખાવાથી બહુ મૂત્રતા મટે છે.

૩૮૪ બરોલ:—કારેલા શેર ાના ઝીણા કટકા ફરી તેમાં મીઠું રૂ. ા બાર નાંખી હાથે ચોળી રસકાઠી પાવો અને બાકીનો ફૂચો ધીમાં તળા ખાવો એમ ૧૪ દિવસ કરવાથી બરોળ બેસી જાય છે.

૩૮૫ બાળકો માટે બાળગોળી:—
 જવંત્રી તોલા ૨, મધ તોલા ૨, લવંગ તોલા
 ૨, અજમે તોલો ૧, કેસર તોલો ૧, ખારેક
 તોલો ૧, જયફળ તોલો ૧, મેચરસ તોલો ૧,
 અરીણ તોલો ૦૧, મધ સિવાય શાકીની ચીજોને
 ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરી મધની અંદર બાજરીના
 દાણા જેવડી ગોળો કરવી. આ 'ગોળી' સવારે
 અને સાંજે એકેક આપવાથી બાળક નિદ્રામાંથી
 જાગી ઉઠતું મટે છે. ઉઘતું નહિ હોય તો ઉષ્ણ
 છે, અને ઉલકો, ઉલટી, ઝાડો વિગેરે દરદોમાં
 ફાયદો થાય છે.

૩૮૬ બાળકોના તાવ:—મોથ, હરડેની
 છાલ, લીંમડો, કુકડવેલનાં ફળ અને જેદીમધ
 એ સઘળાં સરખે ભાગે આપધો માસાભાર લઘ
 સાત દિવસ સુધી ક્વાથ કરી પીવાથી બાળકના
 તાવ મટી જાય છે.

૩૮૭ બાળકોના તાવ:—કીડામાર વાટીને

બાળકને સેજસાજ પાવાથી તાવ ઉતરી જાય છે.

૩૮૮ બાળકોનું ભરાઈ આવવું:—વજ્ર એકથી દોઢ વાલ ધસી બાળકોને પાવાથી બાળક ભરાઈ આવતું મટે છે, અને ઝાડો તથા મરડો પણ મટે છે.

૩૮૯ બાળકોના સાદા તાવ:—કડુ લઘ તેને લોઢી ઉપર શેકી ન્યારે બળી જાય ત્યારે એનો ભૂકો કરવો. આ ભૂકો એક વાલ દિના પાણીની સાથે પીવાથી અથવા મધની સાથે ચટાડવાથી બાળકનો સાદો તાવ તરતજ હલકો પડે છે.

૩૯૦ બાળકોની ઉલટી:—કીડામારી એક થી બે રતીભાર પાણીમાં વાટી પીવરાવવાથી બાળકોની ઉલટી બેસી જાય છે.

૩૯૧ બાળકોનું પેટ પોચું કરવું:—સમુદરફળ એકથી બે રતીભાર દૂધમાં બાળકોને પાવાથી બાળકોનું સખ્ત પેટ પોચું પડે છે.

૩૯૨. બાળકોને બોલતાં શીખવવાં:—
જે બાળકો બહુ મોડાં બોલતાં શીખે છે તેને
કુર્લીજન અડધાથી એક વાલ થોડા દિવસ ચવ-
ડાવવાથી તે બાળકો જલદીથી બોલતાં શીખે છે.

૩૯૩ બાળકોના ઝાડા:—ધાવડીનાં ફૂલ વા
તોલો બાળકોને પાવાથી ઝાડો મંધ થાય છે.

૩૯૪ બુધ્ધિ:—અજમોદ, અરકુસો, આસન,
ઉપ્પલેટ, જેડીમધ, બાવચી, બ્રાહ્મણી, ભાંગરો,
વજ, શંખાવલિનાં પુષ્પ, સૈંધવ:—આ સર્વે સરખે
વજને લઈ તેને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ
ચૂર્ણ દરરોજ સવારમાં અરધા તોલાભાર ધી
તથા મધની સાથે ખાવાથી બુદ્ધિનો વધારો
થાય છે.

૩૯૫ બેચેની:—એળચી તોલો ૧૦, તજ તોલો
૧૦, તાલીસપત્ર તોલો ૧, મરી તોલો ૧ લીંડી પીપર
તોલા ૩, સુંઠ તોલા ૪, વંશલોચન તોલા ૫,
સાકર તોલા ૩૨, આ સધળાને ખાંડી બારીક

ચૂર્ણ કરતું આ ચૂર્ણ દરરોજ બે આનાથી
પાવલીબાર ભેવાથી શરીરમાં જણાતી બેચેની
તથા ઉદાસી દૂર થાય છે.

૩૯૩ બેશુદ્ધિ:—કુંગળી (કાંદા) નો રસ
સુંઘાડવાથી અથવા અરીકાના પાણીનું ટીપુ
નાકમાં નાખવાથી બેશુદ્ધિ દૂર થાય છે.

૩૯૭ ભ્રમિત મગજ:—ત્રિકટુ, સિંધાલુણ,
વજ, કક્ટ, સીરસનાં બી, કરંજ બી, ઘોળી રોષ,
એ સર્વે ચીજોને દરેક બે તોલા લઈ ખાંડી કપડાંથી
આળી ગૌમૂત્રમાં નાખી ખરલ કરી છાંયડે પવનમાં
સુકવી શીશી ભરી લેવી. તેમાંથી એક ગોળી લઈ
ઠંડા પાણીમાં ધસીને દરદવાગા માણસની આંખમાં
આંજવાથી ઘેલાપણાનો નાશ થાય છે.

૩૯૮ ભ્રમિત મગજ:—(ઠંડા પદાર્થ અતિ
પ્રમાણમાં ખાધા હોય અને તે પાત્રન થયા
સિવાય ફરીથી ખવાય છે ત્યારે આ વ્યાધિ
ઉદ્ભવે છે) આહ્લીનાં પાંદડાંનો રસ તોલા ૩થી ૫

કાઠી તેને ધી શેર ડામાં મેળવી તે ધી તાપ ઉપર
 ઉતું કરવા મૂકવું અને રસ યજ્ઞી જાય ત્યાં સુધી
 ઉપર રહેવા દઈ પછી ઉતારી લેવું. ધી લીલા
 રંગનું થઈ જશે. તે ધી દરદીને દરરોજ ખોરાકમાં
 આપવાથી મગજ ઠેકાણે આવશે.

૩૯૯ ભગંદર:—(એ મોટી ઉમરના માણ-
 સને મળદારની આસપાસ થએલું એક જાતનું
 વૃક્ષ છે જેનું એક મોટું બહાર હોય છે અને
 બીજું મોટું સફરાની અંદર હોય છે. કેટલીક
 વખતે તેનું બીજું મોટું ઠેક સફરા સુધી પહોંચતું
 નથી અને ત્યારે તેની અંદરથી ફક્ત પર નીકળે
 છે. તે વખતે વખત બરાબ છે અને ઠંડવાય
 છે) ઉપાય:—દાર હળદરનાં ચૂર્ણને આકડાના
 ને યોરના રસમાં છુંદી ભગંદર અને નાળને
 લગાડવાથી તે જલદી રૂઝાય છે.

૪૦૦ ભગંદર:—અરડુસીના ઝાડની જડ
 પાણીમાં ઘસી દરરોજ દિવસમાં બે વખત
 લગાડવાથી ભગંદર મટી જાય છે.

૪૦૧ મગજની ગરમી:—આમળાંની છાલ ૪ ભાગ, બહેડાંની છાલ ૨ ભાગ, હરડાંની છાલ એક ભાગ આ સંધળાંને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરી દરરોજ પોણા તોલાભાર ખાવાથી મગજની ગરમી દૂર થાય છે.

૪૦૨ મગજ પુષ્ટિ:—બદામનો આથો કરી ખાવાથી મગજને પુષ્ટિ મળે છે અને ચક્રી તથા આંખે આવતાં અંધારાં દૂર થાય છે.

૪૦૩ મન આનંદમાં રાખવું:—અરડુસી, પીપર, બ્રાહ્મણી, વજ અને હરડે, એ સર્વે સરખે વજને લઈ તેને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ સવાર સાંજે પા પા તોલાભાર ખાવાથી મન આનંદમાં રહે છે તથા મનની ઉદાસી નાશ પામે છે.

૪૦૪ મરચાંના ઉપયોગની રીત:—મરચાં એમ ને એમ ખાવાને અથવા શાકમાં નાખવાને બદલે અત્રે જણાવેલ રીત પ્રમાણે

વપરાય. તો નુકશાન કરશે નહિ. રીત:-જેટલાં
 મરચાં વાપરવાં હોય તેનાથી દોઢાં બમણાં લેવાં
 પછી ચપ્પું વતી તેની ઝીણી ઝીણી કાતરી કરી
 ખખળતા પાણીમાં દુબે તેમ નાખવાં. જરા જરા
 વારે લાકડીએ અગર ચમચાએ હલાવવાં. તે
 ઉપર રકાખી ઢાંકી પાણી ઠંડુ પડે ત્યાં સુધી
 રાખવાં. તે પછી એક સ્વચ્છ વસ્ત્રનો કટકો
 લઈ બીજા સ્વચ્છ વાસણ ઉપર બાંધી તે પાણી
 જાણી કાઢી શીશીમાં ભરી રાખવું શાંક બાજમાં
 વાપરવું હોય ત્યારે તેમાં જેટલી તીખાશ જોઈએ
 તેટલું મરચાંનું પાણી વાપરવું.

૪૦૫ મરડો:-આ વ્યાધિ શેહેરોમાં મોટા
 ભાગે જણાય છે. કાચું અનાજ ખાવાથી તેમ
 અજીર્ણ હોવા છતાં ભોજન કરવાથી, ગરમ પદાર્થો
 જમવાથી એ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે; પેટમાં
 મરડાઈ મરડાઈ ને ઝાડો ખે ટીપાં આમ તથા
 લોહીનો આવે છે; પેટમાં દુખે છે; શરીર નાકૌવત

ચાય છે અને વધારે પેટ આવચાથી સફરામાંથી
આમણુ બહાર નીકળે છે) ઉપાય-વરીઆળા તોલો
૦ા, સુંક તોલો ૦ા જળવંત્રી વાલ ૧ સાકર તોલો
૦ા-એ સર્વે ચીજોને સાફ કરી ખોખરી કરી
૦ા શેર પાણીમાં ઉકાળવી અને ૦ શેર પાણી
રહે ત્યારે નીચે ઉતારી ઠંડુ પાડી કપડછંદ કરી
તેના બે ભાગ કરવા તે એકેક ભાગ સવાર
સાંજ આપવો.

૪૦૬ મરડોઃ—લીલા ગામઠી દાડમની છાલ
તોલો ૦ લઈ, વાટી તેનો માવો કરવો. એ માવો
સાકર તોલા ૧ સાથે મેળવી દિવસમાં એક વખત
ફાકવાથી આમ નરમ પડશે.

૪૦૭ મરડોઃ—હીમજી હરડે નગ ૧૧ને છુંદી
ખોખરી કરી રાતના સુતી વખતે એક ગ્લાસ
(તોલા ૬) ગરમ પાણીમાં ભીંજવી રાખવી.
સવારે તે ઉપરનું નીતરું પાણી કાઢી નાખી,
નીચેનો થર લઈ તેમાં સાકર તોલો ૦ મેળવી
પીવું. આમ કરવાથી મરડો નરમ પડી જશે.

૪૦૮ મરડોઃ—હંટીયું જીરૂ અથવા શંખ
જીરૂ કે ખીલીનો ગર્ભ એકલો દહીં સાથે સેવતો
કરે તો મરડો ચોક્કસ મટી જાય છે.

૪૦૯ મરડોઃ—ખીલીનો ગર્ભ, મરી, તલ,
ગાળ અને લોધર એનું ચૂર્ણ બનાવી મધ સાથે
ચાટવાથી મરડાનો નાશ થાય છે.

૪૧૦ મરડોઃ—અતિવિપની કળી, આંબાની
ઝેટલી, ઇંદ્રજવ, કાળી પાટ, ટેંદુ, ધાવડીનાં ફૂલ,
નાગરમેથ, ખીલુ, મોગરસ, રીસામણી, લોધર,
વાળો અને સુંઠ આ સઘળું સરખે વજને લઈ
તેને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ બે
આનથી પાવત્રીબાર સુધી લેવાથી મરડામાં
ફાયદો થાય છે.

૪૧૧ મરડોઃ—વરીઆળી, હીમજ, સુંઠ
આમળાં, મરડાસીંગ એ દરેક બીજને સરખા
ભાગે લઈ ધીમાં તળી ખાંડી કપડાથી ચાટવું.

તૈયાર કરવું અને તેમાંથી વાલ પાંચ લાખ સાકર સાથે મેળવી ખાવાથી મરડો મટી જાય છે.

૪૧૨ મરડો:—જયફળ તોલો ૧, અરીણુ તોલો ૧૧, ખરસ છુી અજમેા તોલા ૩ એને ખાંડી ગોળ સાથે ખુબ ખરલ કરી ઝીણું ખોર જેવડી ગેંગી વાળવી. દિવસમાં એક વખત ખાવાથી મરડાનો નાશ થાય છે.

૪૧૩ મરડો:—દૂધીના ખીતું તાણું તેલ ચમચો ૧ અને સાકર વાટેલી ચમચી ૧ એ બન્નેને મેળવી સવારમાં પીવાથી મરડો તુરત નરમ પડશે.

૪૧૪ મરડો:—ખસખસ તોલો ૦૧, અતિ વિષની કળી તોલો ૦૧, જયફળ વાલ ૧, મરડા-ચીંગ અધકચરી સેકેલી તોલો ૦૧ એ બધાં વસાણાને ખૂબ વાટી, બરાબર મેળવી સવારે સ્ત્રીશ્મીમાં ભરી રાખવાં. એક વાલ જેટલું સાકર

સાથે મેળવી સવારે, બપોરે અને સાંજે લેવાથી
મરડો નરમ પડશે.

૪૧૫ મરડો:—ચોખ્ખા જીરાસાંલંલછ તેને
ત્રણ વખત મીઠા પાણીમાં ઘોવા અને પછી
તેને તડકામાં કપડાપર નાંખી સુકવવા. સુકાયા
પછી તેને દૂધ તથા સાકરમાં બાફી ખાવાથી
દરદીને ઘણો ફાયદો થાય છે.

૪૧૬ મરડો:—શખજીરાનો જુકો ૩ આની
બાર મલછાં મેળવી પીવાથી મરડામાં લોહી
આવતું હશે તે પણ બંધ થઈ જશે અને
મરડો મટી જશે.

૪૧૭ મસા:—શરીરના મમે તે બાગપર
થાય છે. જ્યારે તે ચામડીના જેવા રંગના અને
બહારના બાગમાં હોય છે ત્યારે તેને મસા કહે
છે. આ મસા કપાળ ઉપર, વાંસામાં, હાથે
આગર પગે બધે મળી આવે છે અને તે ઝીણા
બોર જેવા દેખાય છે. બોરીઆની માદક તે

સરીર ઉપર વળગેલા માલમ પડે છે. જીભ ઉપર, હોઠ ઉપર, નાકમાં, કાનમાં મળદાર પાસે અગર સ્ત્રી પુરુષની જનનેન્દ્રિયના મર્મસ્થાન ઉપર પણ મસા ઉપડે છે અને તેથી ત્યાં કેટલીક પીડા થાય છે.

ઉપાય:—ઘોડાનો વાળ બાંધવાથી મસા ખરી પડે છે. આકડાનું તેલ લગાડવાથી મસા સુકાઈ જાય છે તથા કેટલીક વખત ખરી પણ પડે છે.

૪૧૮ મસા:—ગોળ, ચીત્રક, ટંકણખાર, હલદર આ ચારે ચીજો સરખે વજન લઈ તેને વાટી દરસના મસા ઉપર ચોપડવાથી મસા ખરી પડે છે.

૪૧૯ માથાનો દુખાવો:—માથું દુખવું એ ખાસ રોગ ન હોતાં કેટલાક રોગનું ચિન્હ છે. મગજમાં લોહીનો જમાવ થવાથી અગર અગળને પુરતું પોષણ નહિ મળવાથી માથું

દુઝે છે. શુળ અને ખીજ વાત વ્યાધિને લીધે
પણ માથું ચસકે છે. અજીર્ણ અને યકૃતના
વ્યાધિમાં તેમજ જુદી જુદી જાતનાં જવરની
અદર તથા પ્રદરમાં અને વીયસ્ત્રાંવમાં પણ
માથાનો દુખાવો રહે છે. બહુ મહેનત કરવાથી,
તડકામાં રખડવાથી, ઉજ્જગરો કરવાથી તથા
અત્યંત વિષયભોગ કરવાથી માથું બધી આવે
છે. નાક, કાન, તથા આંખના રોગને લઈને
પણ માથું દુઝે છે. ઉપાય:-કળીચૂનો અને
નવસાર બન્ને સમભાગે ભંગાં કરી તે સુંઘવાથી
છીંકા આવે છે અને તેથી માથું દુખતું મટી
જાય છે.

૪૨૦ માથાનો દુખાવો—જયદ્રુણ દૂધમાં
ઘસી ગરમ કરી માથે ચોપડવાથી માથું દુખતું
મટી જાય છે.

૪૨૧ માથાનો દુખાવો:—એરંડાનું મૂળ
કાપી તેમાંથી લાલ રસ કાઢી કપાળે લગાડવાથી
દુખારો મટી જાય છે.

૪૨૨ માથાનો દુખાવો:—નગોડના પાંદડાં નંગ ૩, હીંગ શુદ્ધ ૧ ચણાભાર લઈ પાણી સાથે બનને ચીજ વાટી નાકમાં ૩-૪ ટીપાં દિવસમાં બે ત્રણ વખત નાખવાથી માથાનો દુખારો મટી જાય છે.

૪૨૩ માથાનો દુખાવો:—તજને વાટી કપાળ ઉપર ચોપડવાથી, શરદીને લીધે માથું ચઢી આવ્યું હોય તો હલકું પડે છે.

૪૨૪ માથાનો દુખાવો:—કાળી દ્રાક્ષને આખી રાત પાણીમાં પલાળી સવારના તે પાણી દ્રાક્ષ સુદ્ધાં કપડામાંથી ગાળી પી જવું. આ મુજબ ચાર પાંચ દિવસ પીવાથી હંમેશાં દુખતું માથું તથા આધાશીશી મટે છે.

૪૨૫ માથાનો દુખાવો:—સવારના પહોરમાં ગરમાગરમ જલેબી ખાવાથી ગરમીને લીધે દુખતું માથું મટે છે.

૪૨૬ માથાનો દુખાવો:—પિત્તને લીધે માથું હમેશાં દુખતું હોય તો ગુપ્ત ધન્ધિયપર દરરોજ દસથી પંદર મિનિટ સુધી ઠંડું પાણી રેડવું.

૪૨૭ માલણ:—તાળુ ધી અથવા માખણ ગુલામનું ફૂલ સુંઘવાથી માલણ મટે છે.

૪૨૮ મૂત્ર કચ્છ:—ગોખર, જેઠીમધ, નાગ-કેસર, વિદારીકંઠના ભૂકો, આ ચારે ચીજો અરધો અરધો તોલો લઈ તેને ૩૨ તોલા પાણીમાં નાખી એક માટીના વાસણમાં ઉકાળવી. જ્યારે આઠ તોલા પાણી રહે ત્યારે તે પાણી ઉતારી લેવું. આ પાણી પાંચથી છ તોલા જરા રસ સિંદુરની સાથે આપવાથી મૂત્રકચ્છ છૂટે છે.

૪૨૯ મોઢાનાં ધારાં:—કાથો મધની અંદર ઘુંટી મોઢાની અંદર ચોપડવાથી મોઢાની અંદરનાં ધારાં મટે છે.

૪૩૦ મોઢું વાસ મારતું હોય:—ફટકડી તોલા ૨ લઈ અગ્નિપર ઝુલાવી કાળાં મરી તોલા

૨ લઘ ભૂકો કરી બન્ને ખરલ કરી હંમેશાં
છાંતને ધસવાથી મોઢામાંથી નીકળતી બદબો
ચટી જાય.છે.

૪૩૧ મોઢું વાસ મારતું હોય:—હરડાં
તોલો ૧, બહેડાં તોલો ૧, સુકાં આમળાં તોલો
૧ એ બધાંને ખોખરાં કરી પાણીમાં ઉકાળી
ને પાણીના ડોગળા કરવા.

૪૩૨ મોઢું વાસ મારતું હોય:—બહેડાં
તોલો ૨, હરડાં તોલો ૨, કપૂર તોલો ૧,
ટંકણખાર પુલવેલો તોલો ૩ એ સર્વે વસ્તુઓને
કુંદી કપડાંદ કરી એક શીશીમાં ભરી મૂકવી.
તેમાંથી થોડું લઘ છાંતે ધસવું. થોડા દિવસ
આ પ્રમાણે કરવાથી છાંત મળપુત થવાની સાથે
મોઢાની દુર્ગંધ પણ દૂર થશે.

૪૩૩ ચાદદારત:—અધડો, કુળ, વાવડીંગ,
હરડે અને શંખાવળિ, આ સર્વે સરખે વજને
લઈ તેને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ

દરરોગ. ના તોલાભાર ખાવાથી ચાદ્દાસ્ત સકિત
વધે છે અને મગજની નબળાઇ દૂર થાય છે.

૪૩૪ રસોળી:—એ એક જાતની પ્રવાહ
અંથી છે. તે દાઝતાં પોચી અને ઘડંની કણુક
જેવી જણાય છે. નકકર અંથીની પેડે આખી
ગાંઠ એક સરખી હોતી નથી. તેનેચીરતાં તેમાં
એક થેલી માલમ પડે છે જેમાંથી ચીકણો રસ
અગર ઘડંની કણુક જેવો કુચો નીકળતો દેખાય
છે. જ્યારે તે પાકે છે ત્યારે તેમાં પડ થાય છે;
વખતે આ પડ દુર્મધ યુક્ત હોય છે. ઉપાય:—
પોચી પડે બારે ઝમ દેવો.

૪૩૫ રસોળી:—પાકેલી કેરીની ગ્રેટલી
ખાણીમાં ઘસી રસોળી પર લગાડવાથી ગાંઠ
ખેસી જશે.

૪૩૬ રતાંધળાપણું:—જૂરા કોળાનો રસ
ઠાઠી ૨૧ દિવસ સુધી આંખમાં આંજવાથી
રતાંધળાપણું નાશ થાય છે.

૪૩૭ રતાંધળાપણું:—દરરોજ રાત્રિના એક તોલો અધોડાનું મૂળ ખાવાથી રતાંધળાપણું દૂર થાય છે.

૪૩૮ રતાંધળાપણું:—જૂરા કાળાના વેલ્લના મૂળનો રસ કાઢી ૨૧ દિવસ સુધી આંજવાથી રતાંધળાપણું મટી જશે.

૪૩૯ રતાંધળાપણું:—ખાપરીઉં તોલા ૨, ફટકડી તોલો ૧, લોધર તોલો ૧, હીમજ તોલા ૨, દળદર તોલો ૧, જીરખંભાતી તોલો ૧, કરંજખીજ તોલો ૧, સરસવ તોલો ૧ એ સર્વે વસાણાને કૂટી કપડછંદ કરી બકરીના મૂત્રમાં જણ દિવસ ખરલ કરી આંખમાં આંજવું.

૪૪૦ રક્તપીત્ત:—(એ રોગ ઘણું તીખું, ખાટું તથા ખારું એવા પદાર્થો ખાવાથી તથા વાડામાં ઘણું ફરવાથી થાય છે) ઉપાય:—દરીઆના સમુદ્રીણુમાનો નરમ માવો તોલા ૭, શેરડીનો સરકો તોલા ૭ એ બન્નેને મેળવી

તેનો મલમ બનાવવો. બ્યાં પીત થયું હોય ત્યાં દિવસે એકવાર લગાડવું. . . . .

૪૪૧ રક્તપીતઃ—કાચકાના ઝાડનાં પાનળાં મુળીઆં રતલ ૦ લાવી પાણીમાં બીંજવવા. પછી તેનો રસ કાઢી દિવસ ત્રણ સુધી દરરોજ પાવો. એથી રોગ દૂર થશે.

૪૪૧ રક્તપીતઃ—પારો તોલો ૦ા, અને બમલસારો ગંધક એ બન્નેને ખલમાં નાખી એક દિવસ સુધી ખલ કરવું. ખલ કરતાં તેમાં મોગરેલ તેલ નાખતા જવું. તૈયાર થયેલી દવા કલઈ અથવા કાચના વાસણમાં ભરી રાખવી અને બ્યાં રક્તપીત થયું હોય ત્યાં લગાડવું. જેથી આરામ થશે.

૪૪૨ રક્તપીતઃ—ગાજરનો રસ તોલો ૨ા, પડવાંસ તોલો ૦ા, સાકર તોલો ૦ા, આ દરેક ચીજને વાટી ૪-૫ રોજ સુધી સવારમાં પીવાથી રક્તપીત મટી જાય છે.

૪૩૩ રાગઃ—અજમોદ, અરડુસો, આસન, હિપ્લેટ, જેડીમધ, ભાંગરો, વજ, શંખાવળિનાં મુખ અને સૈધવ—આ સધળી ચીજો સરખે વજને લઈ તેને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ દરરોજ સવારના કાંઠ પણ ખાધા વગર અરધા તોલાભાર પી તથા મધની સાથે ખાવાથી રાગ ધરોજ સુધરી આવે છે અને ગુદિમાં પણ વમારો થાય છે.

૪૪૪ રતુવિકારઃ—એળીઓ, હીરાકસી, હીરો બોળા, આ ત્રણે ચીજો સરખે વજને લઈ વાલ વાલની ગોળી કરવી. આ ગોળી સવાર સાંજે ફક્ત એકેક લેવાથી સ્ત્રીઓના દરેક જાતના રતુ-વિકારમાં ફાયદો થાય છે. દસ્તાન આવતું હોય અથવા દસ્તાનમાં પીડા થતી હોય ત્યારે દસ્તાન આવતા પહેલાંજ આ ગોળી વાપરવાથી ફાયદો થાય છે.

૪૪૫ લકવોઃ—મોટા ડુંગળીનો ગાંઠીઓ લઈ હમેશાં કાચો ખાવાથી આ દરદને સારો ફાયદો છે.

૪૪૬ લોહીવાળા ઝાડા:—કાંટાળા માયુનો ઉકાળો કરી ૧ માં અરીસુના કુસુબાના ૩ થી ૪ ટીપાં નાખી પીવાથી ઝાડામાં પડતું લોહી બધું થાય છે અને ઝાડામાં પણ ફાયદો થાય છે.

૪૪૭ લોહી સુધારણું:—આકડાનું મૂળ તોલા ૨૫, ગજો તોલા ૨૦, લોમડાની અતર-છાલ તોલા ૨૦, આ ત્રણે ચીજો લઈ તેને ચુકવીને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ સવારે અને રાત્રે ૦ ૦ તોલા ભાર ખાવાથી લોહી સુધરી જાય છે.

૪૪૮ લોહી સુધારણું:—અરધા રૂપીઆભાર ભાંયપાતરીની બાજના પાન લઈ તેને પાણીર પાણીમાં વાટી અંદર થોડી સાંકર નાંખી તે મુજબ પીવાથી લોહી બહુજ સુધરી જાય છે. શરીર ઉપરના ચાંદા ખસ વિગેરે નાશ પામે છે. અને ખોળી ગરમી દૂર થાય છે.

૪૪૯ વાઙ:—મુંઠ તોલો ૦૫, સંદેહ મરી, તોલો ૦૫, પીપ્પળમૂળ તોલો ૦૫ એ પ્રમાણે લઈ

અધકચરી ખાંડી શેર ૧ પાણીમાં નાખી શેર
૦૧ પાણી રહેતાં સુધી ઉકાળવું અને પછી તે
એક શીશીમાં ભરી લેવું અને તે દિવસમાં ત્રણ
વખત સાકર સાથે પાવું. આમ થોડા દિવસ
કરવાથી દરદ નાંખુદ થાય છે.

૪૫૦ વાળો:—વડાગર મીઠું વાટી વાળા
ઉપર ૨-૩ દિવસ સુધી બાંધવાથી વાળો મટી
જાય છે.

૪૫૧ વાળો:—કપુતરનું ચરક વાલ ૩, ગોળ
વાલ ૩. એ મન્નેની ગોળી વાળી ખાવી. એમ
૧૪ દિવસ ગોળી વાપરવાથી વાળાનું દરદ
નાખુદ થાય છે.

૪૫૨ વાગુ:—સાકર શેર ૦, મેદાણા શેર
૦, લવીંગ નોનો ૦૧ એ પ્રમાણે લઈ ખાંડી
કપડાથી ગાળી ખરલમાં સાથે વાટી બોર જેવડી
એળી કરવી, તે દરરોજ એક લઈ મોઢામાં

રાખી ગાળવી જેથી વાયુ સ્ત્રી આવતું મટી જાય છે.

૪૫૩ વાયુ:—શ્રી, તુલંસીનો રસ, મરી આ પણે ચીજો સરખે વજને લઇ સાથે મેળવીને દરરોજ સવારે એકેક તોલાભાર ખાવાથી દરેક જાતના વાયુ નાશ પામે છે.

૪૫૪ વિસ્ફોટક:—(આ રોગમાં શરીરના જુદા જુદા ભાગમાં પરવાળાં કચકચનાં ગુમડાં થાય છે જેમાં ઉપરથી ભીંગડાં વળે છે અને નીચે કચકચ્યા કરતું હોય છે. ઉપદંશનાં ધારાની દેખાવ પણ વિસ્ફોટકનાં ધારાં જેવોજ જણાય છે. તેથી દરદીને થોડો થોડો તાવ આવે છે. આ એક જાતની લોહી વિકૃતિ છે. શરીરને યોગ્ય પોષણ આપે તેવો અને તેટલો ખોરાક નહિ લેવાથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે.) ઉપાય: મંજીષ્ઠાદિ ક્વાથ ખાવાથી ફાયદો થાય છે. મંજીષ્ઠાદિ ક્વાથમાં વપરાતી વસ્તુઓ મંજી,

છેદ્રજવ, નાગરમોથ, સુંઠ, હળદર, દારૂ હળદર, લીમડાની છાલ પટોળ, કકુ, વાવડોંગ, દેવદાર, કડાછાલ પીપર, હરડાં બેડાં, આમળાં કરીઆતું, અંરડુસાની છાલ, અતિવિષ, વાળો, ગળો અને નંસોતર, એ બધી ચીજો સમમાગે લઈ તેનું ચચાર રૂપીઆભારનું એકેક પડીકું બાંધવું અને તેનો રીતસર ક્વાથ (કાઢો, કાઢો) કરવો.

૪૫૫ વીંછુઃ—મીઠું તોલ્લા ૧ થી ૨ લીલી હળદરના રસમાં મેળવી શીશીમાં ભરી રાખવું ને જેને વીંછુ કરડ્યો હોય તેની આંખમાં એ ખાણીનાં ૪ થી ૫ ટીપાં નાંખવાં ને તેમાંથી પગને તળીએ પણ લગાડવું. જે લીલી હળદર નહિ મળે તો સૂકી હળદરનો જૂકો ખાણીમાં મેળવી, ભીંજવી, માળી કાઢી વાપરવો.

૪૫૬ વીંછુઃ—શાહજીર અને સિંધાલુણને સાથે મેળવીને ધીની અંદર લુપરી કરીને વીંછીના ડંખ ઉપર મૂકવાથી ડંખની પીડા હંલકી પડે છે.

૪૫૭ વીંધુઃ—વીંધુ ડંખ મારે તેની ઉપર
બોરડીના પાંદડાં ચાવી મૂકવાથી વીંધુ ઉતરી
જાય છે.

૪૫૮ વીંધુઃ—આમંત્રીનાં ખીઆંને પાણીમાં
અડધો ઘસી, ઘસારો ડંખ પર ચોપડવો તથા
અડધો જેમનો તેમજ ડંખ પર લગાડવો જેથી
વીંધુનું ઝેર ઉતરી જાય છે.

- ૪૫૯ વીર્યઃ—આમળાં, ગજો, ગોખરુ આ
ત્રણે ચીજો સરખે વજને લઈ ખાંડી બારીક
ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ થોડા દિવસ સુધી પા પા
તોલાબાર સુધી ખાવાથી વીર્યસ્ત્રાવ મટી વીર્ય-
વૃદ્ધિ થાય છે.

૪૬૦ શરીર જાડું કરવુંઃ—દૂધની સાથે
જવાસો લેવાથી શરીર જાડું થાય છે.

૪૬૧ શૂળઃ—બોરીગણીનો ધુમાડો લેવાથી
સમ્પતમાં સમ્પત શૂળ બેસી જાય છે.

૪૬૨ શૂળ:—કીર્દમાનના ખીનો ભૂકો ફક્ત એક ચણોડીબાર વજનમાં લેવાથી શૂળ આંચકી ખેંચતાણુ, ચસકા વગેરે મટે છે.

૪૬૩ શૂળ:—સુંદ, તલ, ગોળ દરેક તોલો ૧ લઈ ગાયના શેર ૦૧ દૂધમાં ઉકાળી અડધું બાળી, ઉતારી કપડાથી ગાળી સવારમાં પીવું. એમ ૨૧ દિવસ સુધી પીવાથી શૂળ તદ્દન નાશુદ્ધ થઈ જાય છે.

૪૬૪ શૂળ:—આંમલીની છાલને બાળી ખાખ કરી કપડાથી ચાળી તોલો ૦૧ લઈ ઉના પાણીમાં મેળવી સવાર સાંજ પાવાથી શૂળ મટી જાય છે.

૪૬૫ શૂળ:—જવખાર શેર ૦૧, સાકર શેર ૦૧= એ બે ચીજને ખાંડી ચૂર્ણ બનાવવું અને દરરોજ ત્રણ વખત તોલા ૦૧ હંડા પાણી સાથે લેવું.

૪૬૬ શાકિત:—લવંગ તોલો ૧, મરી તોલો ૦૧, અમીણુ તોલો ૦૧, જવંત્રી તોલો ૦૧, કેસર

તોલો ૨૧, જયફળ તોલો ૦૧, કસ્તુરી વાત્ર ૭,
એ દરેક ચીજને લઈ ખાંડી કપડાથી ચાળી મધ
સાથે ખરલ કરી ચણા જેવડી ગોળી વાળી
દરરોજ સવારે એક ખાવી. ઉપર દૂધ શેર ૦૧
પીવું. જાડો થાય તો દૂધ ઓછું પીવું, ગરમાઈ
માલુમ પડે તો લીંબુનું શરબત પીવું.

૪૬૭ શક્તિ:—ઇસબગુલ તોલા ૨, એલચી
દાણા તોલો ૧, સાકર તોલા ૪, એ ચીજને
મધકચરો ખાંડી શેર ૦૧ પાણીમાં રાતે ભીંજવી
મૂકી સવારે ચોળી કપડાથી ગાળી કાઢી પીવાથી
ખોટી ગરમીનો નાશ થઈ શક્તિમાં વૃદ્ધિ થાય છે.

૪૬૮ શક્તિ:—ગોખરુ, કૌચાંખી એ દરેક
પાંચ તોલા લઈ ખાંડી કપડાથી ચાળી દૂધ શેર
૧ માં તોલો ૧ લઈ ઉકાળી, દૂધ શેર ૦૧ રહે
ત્યારે ઉતારી તેમાં સાકર તોલા ૨ નાખી પી
જવાથી શક્તિ વધે છે.

૪૬૯ શક્તિ:—ધોળી મુસળી તોલા ૪,
સાકર તોલા ૪, તાલીમખાના તોલા ૨, એ ચીજને

ખાંડી કપડાથી ચાળી શીશી ભરી રાખવી.
તેમાંથી તોલો ૧ લઘુ ગાયના દૂધ શેર ૦૧ માં
મેળવી સવારે ખાવી. એમ ૭ દિવસ સુધી
ખાવાથી શક્તિની વૃદ્ધિ થશે.

૪૭૦ સન્નિપાતઃ—કાયફળ, પીપરીમૂળ,
હઝવ, ભોરીંગ, સુંદ, કરીઆતું; મરી, લીંડી-
પીપર, કકડાશીંગ, પુષ્કરમૂળ, રાસના, ભોરીંગણી,
અજમે, ખોડી, અજમે છડછડીલો, વજ, કાળી-
પાટ અને ચવક એ સઘળાં ઔષધો સરખા
લઈ ખાંડી બે ટાંક ભારનો કચાચ કરી સવાર
સાંજ પીવાથી સન્નિપાતનો નાશ થાય છે.

૪૭૧ સર્પ ડંસઃ—અધેડાનાં પાન વાટી ડસ
ઉપર ચોપડવાથી અને બી વાટી પીવાથી ઉલટી
થઈ સર્પ ડંસને ફાયદો થાય છે.

૪૭૨ સર્પ ડંસઃ—જે જગ્યાપર ડંખ માર્યો
હોય તે જગ્યાને તીક્ષ્ણ છરી વડે સહેજ કાપીને
ઉપર દેવતા મૂકવો અને ડંખને બાળી મૂકવો,

જેથી ઝેર ફેલાતું અટકશે સાપ કરડયો હોય તે પછી થોડા દિવસ સુધી મીઠું બિલકુલ ખાવું નહિ.

૪૯૩ સર્પ ડંસઃ—ફટકડી ના તોલો લઈ તેને બારીક મેદા જેવી કરવી તેને એક ગ્લાસમાં નાખી તેમાં અડધો ગ્લાસ ઠંડુ પાણી રેડી પાઈ દેવી. બીજી તોલો ના લઈને બીજા ડંખ હોય તેની ઉપર આસપાસ બાંધી લગાડવી.

૪૭૪ સાપનું રહેઠાણ છોડાવવુંઃ—સાપના રહેઠાણ આગળ સીસમના લાકડાના છોડીઆનો ધૂમાડો કરવાથી સાપ પોતાનું રહેઠાણ છોડી ચાલ્યો જાય છે.

૪૭૫ સરદીઃ—જયફળ, જવંત્રી, લવીંગ, સમુદ્રસોષ એ દરેક ૨ તોલા લઈ ખાંડી કપડથી આળી પાનના રસમાં ખરલ કરી ચણીભોર જેવડી આળી કરવી. તેમાંથી એક હંમેશાં સવારે ખાવી તેથી સરદી મટી જાય છે.

૪૭૬ સ્ત્રીને ફરજદ થવાનો ઇલાજ:—
કાયફળ અને કાથા એ દરેક પાંચ વાલ લઈ
મધમાં અટકાવ આવે ત્યારે ચાર દિવસ સુધી
ચાટવાથી ફરજદ થાય છે.

૪૭૭ સંધિવા:—કળાયુનો તથા મીઠું તેલ
સરખે ભાજે લઈ "બરાબર સાથે મેળવી લેપના
જેવું બનાવી પકડેલા સાંધા પર લગાડી ઉપર
૩ લગાડવું જોઈ તુરત ફાયદો થાય છે. યુનામાં
તેલ મળેલું હોવાથી ફેલ્લા ઉઠતા નથી.

૪૭૮ સંધિવા:—એળીઓ અને રેવંચીનો
શીરો સરખા વજને લઈ પાણીમાં ધસી કલાઈ
કરેલા વાસણમાં ગરમ કરી સાધો પકડેલા ભાગ
પર લગાડવાથી ફાયદો થાય છે.

૪૭૯ સંધિવા:—વાસણ બનાવવાની કાળી
માટી શેર ૦૧ લઈ મીઠું પાશેર નાંખી મેળવી દુખતા
ભાગ ઉપર લગાડવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

૪૮૦ સંધિવા:—લીમડાનું મૂળ અને પીપળા

ની છાલ સરખે ભાગે લઘ પાણી સાથે ધસી દરદ
થતા ભાગપર જડું, જડું, લગાડવું.

૪૮૧ સંધિવાઃ—એક રૂપીઆભાર ટેંદુ લઘ
તેને દસ રૂપીઆભાર પાણીમાં, પલાળી તે પાણી
દિવસમાં ત્રણ વખત પીવાથી સંધિવામાં ફાયદો
થાય છે.

૪૮૨ સંધિવાઃ—કાળી દાંડીના ધંતુરાનાં
પાંદડાંનો રસ શેર ૦૧ તથા મીઠું તેલ ૦૧૧ શેર
એ બન્ને વસ્તુને એક કલઈ કરેલા વાસણમાં
રેડી ચુલા પર ઉકાળવી. ધંતુરાનાં પાંદડાંનો રસ
બધો બળી જાય ત્યારે તેને નીચે ઉતારીને ઠંડું
પાડવું અને કપડાથી માળી નાખી શીશીમાં ભરવું
પછી તે દુખાવાવાળા ભાગ ઉપર લગાડવાથી
સંધિવામાં ફાયદો થાય છે.

૪૮૩ સંધિવાઃ—ઝેરકાચલો (ફટકા) શેર ૦૧
અને મીઠું તેલ શેર ૧ લઈ બન્નેને કલઈ કરેલા
વાસણમાં મૂકી ચુલાપર ઉકાળવાં અને બ્યાંસુધી

ઝેરકોચલો બળીને કોચલા જેવો થાય ત્યાં સુધી તેને ઉકાળીને પછી વાસણુ નીચે ઉતારવું. ઠંડુ પડ્યા પછી તેને ગાળી શીશી ભરવી. જરૂર જણાય ત્યારે દુખાવાવાળા ભાગ ઉપર લગાડવું.

૪૮૪ સસણી:—હરડાં અને બેડાં સરખે ભાગે લઈ ઠંડા પાણીમાં ધસી જરા સાકર મેળવી બચ્ચાંને પાવું જેથી સસણી મટી જાય છે.

૪૮૫ સસણી:—સાંછખાર વાલ ૩, ગોળ વાલ ૫ સાથે મેળવી બચ્ચાંને બે ત્રણ વખત દિવસમાં પાવાથી ઝાડા વાંટે ગાંઠો નીકળી સસણીનું દરદ નાબુદ થાય છે.

૪૮૬ સાદ:—આમળાંને ખાંડી બારીક કરી ચાળી લેવાં. આ ચૂર્ણ ફક્ત અડધો તોભો દૂધની સાથે પીવાથી બેસી ગયલો સાદ પાછો ઉઘડે છે.

૪૮૭ સાદ બેસી જવો:—એળચી મોંમાં રાખવી અથવા ચણેાડીનાં પાન મોંમાં રાખવાં; અથવા જેઠી મધનો શીરો મોંમાં રાખવો અથવા,

દ્રાક્ષાસવનું સેવન કરવું અથવા નાગકેસર મોંમાં રાખવું અથવા પીપર ઘુટેલી ખાવી અથવા બાવળનાં પાન મોંમાં રાખવાં અથવા બહેડાંની છાલ તળી મોંમાં રાખવી અથવા બ્રાહ્મીનાં પાંદડાં તળી મોંમાં રાખવાં. .

૪૮૮ સોળા:—કાળીપાટ, વાટી સોળ ઉપર ચોપડવાથી ફાયદો થાય છે.

૪૮૯ સોળા:—હાથે પગે સોળ ચઢ્યા હોય તોને માટે-પીપર તથા સુંઠ દરેક ૦૫ તોલો લઈ ચૂર્ણ કરી ગોળ સાથે ગોળી કરી સવાર સાંજ અંકેક લેવી, એમ ૭ દિવસ કરવું,

૪૯૦ સોળા:—વજનાગ, સુંઠ, ચણેડીના મૂળ એ સરખે ભાગે લઈ ગાયના મૂત્રમાં ધસી સોળ ચઢેલા ભાગ પર લેપ કરવાથી સોળ ઉતરી જાય છે.

૪૯૧ સોળા:—ધંતુરો, ગલકાં, ભાંગરાન્ક રસમાં અરીસુ તોલો ૧ નાખી મેળવી સોળ

પર લેપ કરવાથી સોજને જલદી ફાયદો થાય છે.

૪૯૨ સંગ્રહણી:—(અતિસાર ધણું દિવસ ચાલે અને તેની સાથે જઠરાગ્નિ મંદ થાય ત્યારે તે રોગ સંગ્રહણી કહેવાય) અબ્રક ભસ્મ આ રોગ ઉપર અકસીર છે માટે નિપુણ વૈદ્ય પાસેથી પોતાના રોગનું પ્રમાણ જાણી તે અનુસાર ઐનું સેવન કરવું.

૪૯૩ સંગ્રહણી:—સુંક, લીમડાની ગળો, મેથ અને અનિવિષ એ ચીજોને સમાન ભાગે લઈ ખાંડી કવાય કરી ૧૫ દિવસ સેવન કરવાથી સંગ્રહણી મટી જાય છે,

૪૯૪ સંગ્રહણી:—દીકામાળી તોલો ૧, અરીણુ તોલો ૦૧, હીંગતોલો ૦૧ એ પ્રમાણે લઈ ખાંડી એ વાલનું ફરેક પડીકું તૈયાર કરવું અને એક સવારે તથા એક સાંજે લેવું.

૪૯૫ સંગ્રહણી:—ગળો, નાગરમેથ, અતિવિષની કળી એ ચીજો સરખે ભાગે લઈ અધકચરી ખાંડી શેર એક પાણીમાં ઉકાળી

સેર અડધું રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી શીશી ભરી
લેવી અંતે તે દિવસમાં ત્રણ વખતમાં પી જવું.

૪૯૬ સંગ્રહણી:—ખીલીનો ગર્ભ, મોચરસ,
મુમૂદીવાળો, મોથ, ઈંદ્રજવ અને કડાછાલ એ
સઘળાં સરખાં લઈ બકરીના દૂધમાં ખૂબ ઉકાળી
૩ દિવસ સેવન કરવાથી, લાંબા વખતની
સંગ્રહણીનો નાશ થાય છે.

૪૯૭ સંગ્રહણી:—હીમજીરડે તોલા ૨, મોટી
હીરડે તોલા ૨, સુંઠ તોલા ૨, મરી તોલા ૨,
ચીતરંગ તોલા ૨, પીપર તોલા ૨, તજ તોલા ૨,
સાકર તોલા ૫, તમાલપત્ર તોલા ૨, એલચી
તોલા ૨, નાગકેસર તોલા ૨, લવીંગ તોલા ૨,
જાયફળ તોલા ૨. એ સર્વે વસાણાંને ફૂટી,
કપડાં કરી મધમાં ચણા જેવડી ગોળી વાળવી
અને તેને છાંયડે સુકવવી. તેમાંથી ગોળા એક
સવારે બકરીના દૂધમાં તથા સાંજે ઉના પાણી
સાથે ખાવાથી સંગ્રહણીને ફાયદો થાય છે.

૪૯૮ હરસઃ—મુળાનાં પાકાં પાદડાંના ઉપરનો અડધો ભાગ લઘ રસ ચમચો ૧ કાઢી ધી અથવા માખણના ૪-૫ ટીપાં સાથે મેળવી પાંચ દિવસ લાગટ સવાર સાંજ પીવાથી હરસ તદ્દન નાશુદ્ધ થઈ જાય છે.

૪૯૯ હરસઃ—કડવી દોડકીનાં ૩ બીજ લઘ પાણી સાથે ઘસી મસા ઉપર લાગલાગટ સાત દિવસ સુધી લગાડવાથી મસા નરમ પડી જાય છે.

૫૦૦ હવા શુદ્ધ કરવી:—અગર, ગુગળ, ધી, મીઠું, રાણ, લીંબડાના પાન, વજ, સરસવ—આ સર્વેને ધીની અંદર કાલવવું. આ ધીને દેવતામાં નાખી ધૂપ કરવાથી હવા શુદ્ધ થાય છે.

૫૦૧ હવા શુદ્ધ કરવી:—લોખાન અને સુખડનાં લાકડાના કકડા બીજવાથી હવા શુદ્ધ થાય છે.

૫૦૩ હીસ્તીરીઆ:—પીપળાના ઝાડની વડવાઈની તાજી ટૂંપણી તોલા ૨, જવંત્રી તોલો ૧, કસ્તુરી શુદ્ધ એ આની ભાર એ

ચીજીને લઈ ખરલ કરી મગના દાણા જેવડી
ગોળી વાળી દિવસમાં ત્રણ વખત અઢેક ગોળી
લેવી. ગોળી લીધા પછી અડધા કલાકે દૂધ
પીવું. આથી જરૂર હીસ્ટીરીઆ મટી જશે.

૫૦૪ હીસ્ટીરીઆ:—કીર્દમાનના ખીનો
જોકે ફક્ત એક રતીભાર લેવાથી હીસ્ટીરીઆ
તથા આંચકા મટે છે અને ખેંચતણ, ચસકા,
ધનુર, શૂળ વગેરેમાં પણ ફાયદો થાય છે.

૫૦૫ હેડકી:—સુંકે બકરીના દુધમાં
ઉકાળી તેમાં સિંધાનુણ નાખી પીવાથી હેડકા
ખેસી જાય છે.

૫૦૬ હેડકી:—પીપરને વાટી મધમાં
ચાટવાથી હેડકા ખેસી જાય છે.

૫૦૭ હેડકી:—અસેગીઆ તોલા પાંચ લઈ
તેને ચાળીને પાણીમાં નાંખી ચાળીને એક રસ
કરવો. ત્યાર પછી તે પાણી લેવું. આ પાણી
એક તોલાથી બે તોલા સુધી પીવાથી હેડકામાં
ફાયદો થાય છે.

૫૦૮ સળેખમઃ—દુધ શેર ૦૧ ઉતું કરી
તેમાં કાળા મરીની ભૂકી વાલ ૧૦ તથા સાકર
એ તોલા લઈ મેળવી પીવડાવી સળેખમ મટી
જાય છે.

૫૦૯ સળેખમઃ—ગાયના દુધમાં અરીશુ
ધસી જરા ઉતું કરી માથે ચોપડવાથી માથું
નરમ પડે છે.

૫૧૦ શ્વાસઃ—મારંગી, સુંઠ દરેક તોલો અઠેક
લઈ ખાંડી શેર ૨ પાણીમાં ઉકાળી શેર ૦૧ રહે
ત્યાં સુધી ખાગવું. પછી તેનું ગાળી લઈ તોલાં
૫ મધ મેળવી ૪, ૫ રોજ સુધીમાં તે દવા
દિવસમાં બે વખત લઈ પુરી કરવાથી કાયદો
થાય છે.

૫૧૧ શ્વાસઃ—અકલકરો, જેઠીમધ, એ
બન્ને સરખે વજને લઈ ખાંડી કપડાથી ચાળી
કાઢી મધ ગરમ કરી સાથે મેળવવી. વટાણા
જેવડી ગાળી વાળવી અને દરરોજ સવારે એક
લેવી તેથી શ્વાસ મટી જાય છે.

૫૧૨ ક્ષય:—અસેળીઓ શેર ૦૧ હલદર તોસો ૧, સિંધવ તોસો ૧, લઘ બધી ચીજને ખાંડી કપડાથી ચાળી ગોળ સાથે ખરલ કરી ચણી બેર જેવડી ગોળી વાળવી. હમેશાં સવારે એક ગોળી ખાવી એમ, સાત દિવસ સુધી ખાવાથી શ્વાસ ચઢતો બંધ થઈ જશે.

૫૧૩ ક્ષય:—જવખાર 'તોસો' ૧, મરી તોલા ૪, પીપર તોલા ૨ દાડમની છાત્ર તોલા ૪, ગોળ તોલા ૧૬, પહેલાં ઓસડોને ખાંડી ખારીક કરવાં ત્યાર પછી ગોળની. અંદર બબે વાલની ગોળી વાળવી. આ ગોળી સવારે અને રાત્રિના બબે ખાવાથી ક્ષય, ઉધરસ અને દમની અંદર ફાયદો થાય છે.

૫૧૪ ક્ષય:—પીપર, પદ્મકાષ્ઠ, રીંગણી ફળ, એ ચીજને સરખે વજને લઘ ખાંડી કપડાથી ચાળી ચૂર્ણ કરવું. રોજ સવારે એક પૈસા બાર તૈયાર કરેલું ચૂર્ણ મધ અગર ઘી સાથે મેળવી ૨૧ દિવસ સુધી લીધા કરવું.

૫૧૫ ક્ષય:—દારહલદર, મનશીલ, એ ચીજ જૂજ લઈ અધકચરી કરી ખાંડી હુકાની ચંત્રમમાં નાખી તઆકૂની માફક પીવાથી ફેર પડી જાય છે.

૫૧૬ ક્ષય:—ભાંગરાનું મૂળ અને સુંઠ સરખે ભાગે લઈ ખાંડી ચૂર્ણ તૈયાર કરવું. આ ચૂર્ણ ૧૦ વાલ આદુના રસ અને સાકર સાથે મેળવી ચાલવું. એમ ૨૧ દિવસ ચાટવાથી ક્ષય મટી જાય છે.

૫૧૭ ક્ષય:—સુંઠ અને કાળાં મરી સરખે વજને લઈ વાટી ગોળ સાંથે મોટા ખોર જેવડી ગોળી વાળવી અને તે હપ્પેશાં સવારમાં લેવી. ૨૧ દિવસ સુધી લીધાથી ક્ષય નાશુદ થઈ જાય છે.

૫૧૮ ક્ષય:—અરડુસાનો રસ તોણો ૧ તથા મધ તોણો ૦૧ મેળવી દિવસમાં બે વખત લેવાથી ક્ષય નાશુદ થાય છે.

